

Németh István – Juhász Dániel
Német gyarmatpolitika a 19–20. század
fordulóján

GROTIUS E-KÖNYVTÁR /47

2012

Sorozatszerkesztő
Horváth Jenő

A kötet szerzői jogvédelem alatt áll. Annak teljes vagy részleges másolása, papír alapú vagy elektronikus felhasználása csak a szerző és a kiadó előzetes írásbeli engedélyével lehetséges.

© Németh István

©Juhász Dániel

© www.grotius.hu

Tartalomjegyzék

Bevezetés / 4
Bismarck gyarmatpolitikája / 5
A berlini Kongó-konferencia Afrika felosztásáról: 1884–1885 / 6
Tapogatózó expanzió és gyarmatszerzések / 8
Német–angol érdekszféra elhatárolások; szerződés a gyarmatokról és Helgolandról – 1890 / 10
Német kereskedelem a polinéziai szigetvilágban / 11
Németek Kínában / 14
A nagyhatalmak Afrika-politikája / 15
A német gyarmati birodalom bővítésének víziói / 16
A gyarmati politika és a világpolitika szöszlői / 17
Németek a Közel-Keleten: a Berlin–Bagdad-vasút / 19
Német gyarmatok: / 23
Német Délnyugat-Afrika / 23
A herero és nama felkelés (1904–1908). Gyarmati háború Német Délnyugat-Afrikában) / 28
Német Kelet-Afrika / 37
A maji-maji felkelés – 1905–1907 / 39
Togo / 41
Kamerun / 44
A csendes-óceáni gyarmatok / 47
Csiaocsou / 50
Nagyhatalmi beavatkozás Kínában – a bokszerláadás leverése / 52
Az afrikai német gyarmatok az első világháborúban / 58
Kalózutakon az Indiai-óceánon / 63
1919. Versailles – a német gyarmati korszak vége / 66
A német gyarmatok valósága a vilmosi időkben / 67
A német gyarmati korszak mérlege / 67

Bevezetés

Az 1880-as évek német gyarmati expanziója egy több mint öt évszázados komplex folyamatba illeszkedett. A 16.–17. században még eredménytelenek maradtak a német gyarmati területek alapítási kísérletei az „új világban”, jóllehet számos német felfedező, tudós, kutató, misszionárius, bányász, zsoldos és kereskedő dolgozott e területen. A gyarmatalapítási törekvések a 18. században sem jártak több sikerrel.

Tervszerű német gyarmatosítási kísérletek csak az 1840-es években kezdődtek. A meghiúsult 1848. évi forradalom után e próbálkozások azonban elcsúsztak, s csak az 1871. évi birodalomalapítás teremtett új indulási pozíciót, jóllehet még évekig tartott, míg a céltudatos gyarmati agitáció és a kialakuló gyarmati mozgalom megteremtette az aktív gyarmatpolitika feltételeit. A feltörekvő német gyarmati mozgalmat a többi gyarmati hatalomnál jobban jellemezte a rögtönzés és az elbizakodottság; gyarmati fantáziák és a gyarmati világbirodalom képzeletbeli építményei álltak egymás mellett. A német gyarmati történet kiindulópontja a koraújkor felfedezéseivel kezdődött, s majd a 19. század végén Európa utolsó, újabb kísérletével zárult, hogy megszerezze a világuralmat. Németország relatív megkésetttségével ekkor egy sorba került Olaszországgal, Belgiummal és az Egyesült Államokkal.

A rövid életű, gyakorlatilag harminc évig (1884–1914) fennálló német gyarmatbirodalom viszonylag következmények nélkül maradt Németország jelenlegi politikai-történeti tudatára. A Német Birodalom az 1919. évi versailles-i békeszerződéssel elveszítette afrikai, ázsiai és csendes-óceáni gyarmatait. A német gyarmati csapatok első világháborús veresége után azonban gazdasági megfontolásokból a mintegy 20 ezer német ajkú lakos az országban maradhatott, sőt állampolgárságot kapott. Ők ma is elfogadottabbak a feketék között, mint a dél-afrikai apartheid után az országban maradt afrikáner közösség.

Németország kapcsolata egykori gyarmataihoz napjainkig zömében problémamentes maradt. Bizonyos vonatkozásban csak az egykori Német Délnyugat-Afrika, a mai Namíbia (1990-től) jelentett kivételt. 2002-ben a hererók leszármazottai 2 milliárd dolláros kártérítési keresetet indítottak a hereró-nama felkelés (1904–1907) leverése során elkövetett német népirtás miatt egy amerikai szövetségi bíróságon. Szakértők szerint azonban pénzügyi kártérítésre aligha van esélyük, mert a nemzetközi jog akkor még nem rendelkezett a polgári lakosság védelméről, s a népirtásról szóló konvenciók csak később születtek. Németország többször is kifejezte „mély sajnálatát”, s az esemény centenáriuma hivatalosan is bocsánatot kért. 2004-ben von Trotha családtagjai Ginsheim am Rheinben találkoztak az ovahererók, a namíbiai egyik herero nép törzsfőnökével, Ombara Alfons Mahareróval, az egykori Samuel Maharero utódjával, akitől írásbeli bocsánatot kértek. 2007 októberében pedig a von Trotha család tizenegy tagja Omaruruba utazott, hogy nyilvánosan is megbocsátást kérjenek.

Ma a német cégek meghatározóak Namíbia gazdaságában, s Berlin évi 14 millió dolláros segéllyel Namíbia legbőkezűbb támogatója. Évente mintegy hatvanezer német turista keresi fel a gyémántlelőhelyeiről ismertté vált országot. Windhoekban évente hagyományos karnevált tartanak német népviseletben, s az itt több mint nyolcvan éve megjelenő *Allgemeine Zeitung* egyike a kevés Európán kívüli német lapnak. A németek 20%-os lakossági részesedésükkel a fehérek második legnagyobb népcsoportját alkotják, a német nyelv pedig félhivatalosan a harmadik hivatalos nyelv az afrikáner¹ és az angol után.

Bismarck gyarmatpolitikája

Miután a birodalomalapítással a német nemzeti mozgalom elérte nagy célját, természetesnek tűnt, hogy a nemzeti lelkesedés idején a német hatalmat – miként azt korábban Anglia, Spanyolország és Franciaország is tette – gyarmatok szerzésével a tengerentúlra is igyekeznek kiterjeszteni. A tengerentúli terjeszkedés szellemi ébredése és előkészítése nemzetközileg az 1840-es években indult, amikor a gyarmatokat mindinkább a nemzeti gazdagság forrásainak, az expanziót pedig gazdasági megfontolásokból egyenesen korszükségletnek tekintették. Nem „humanitárius célokat” követtek, hanem a túlnépesedés levezetését és az emberiség ellátását tekintették legfontosabbnak. A kivándorlások kapcsán felmerült annak megszervezése és az anyaország számára hasznosnak tűnő területek kijelölése is. A terjeszkedésben már tapasztalt Anglia példája pedig rövidesen flottaépítésre ösztönzött.

Jóllehet a gyarmati propaganda a Német Birodalomban mind nagyobb köröket vonzott, Bismarck már 1871. február elején, egy versailles-i beszélgetés során kifejtette, hogy egyáltalán nem óhajt gyarmatokat, mert azok „úgy állnának rajtunk, mint a cobolyprém a lengyel nemesi családokon, akik azonban nem viselnek inget alatta...”² Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Bismarck ideje alatt lemondtak volna minden gyarmati szerzeményről és gyarmati politikáról.

Hiszen az 1870-es években minden nagyobb európai hatalomnál beinduló imperialista mozgalom az 1880-as évek elejére szövetségekbe szerveződött. Cecil Rhodes (1853–1902) brit gyarmati politikus és Fokföld későbbi miniszterelnöke 1877-ben kijelentette, hogy „mi vagyunk az első faj a világon, és az emberiségnek annál jobb, minél nagyobb részeit népesítjük be a világnak [...], mert egyszerűen kiiktatódnak a háborúk, ha a világ nagyobbik része uralmunk alatt áll.” 1878 novemberében az angol gyarmatügyi miniszter India népeit emlegetve feladatul szabta a vezető és segítő szerepet, a „bölcs törvényeket, jó kormányt és rendezett pénzügyeket”, s olyan politikai rendszer átadását, amelynek „vallási és erkölcsi felvilágosításai a legsötétebb kunyhókba is eljuthatnak”.³ 1882-ben a francia Jules Ferry (1832–1893) két miniszterelnöksége között úgy látta, hogy az aktív gyarmati politika nemcsak Franciaország nagyságát és dicsőségét gyarapítja, hanem gazdasági szükségszerűség is a többi európai hatalommal folyó versenyben.⁴

¹ Ez a nyugatnémet nyelvjárás Dél-Afrikában és Namíbiában használatos. Eredetileg a 17. századi dán dialektusból alakult ki, s Cape Dutchnak is emlegetik.

² MANFRED GÖRTEMAKER: *Deutschland im 19. Jahrhundert. Entwicklungslinien.* Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1994. p. 345.

³ Uo. p. 348–349.

⁴ Uo. p. 349.

Az európai hatalmak Afrika felosztásáért folyó versenyében elsősorban a britek és a franciák vetélkedtek egymással. A brit Afrika-politika célja egyfajta hossz tengely mentén a Fokföldtől Kairóig terjedő összefüggő befolyási övezet megszerzése volt. Franciaország európai hatalmi pozícióinak megszilárdítása érdekében régi gyarmataiból kiindulva – a képzeletbeli kereszt tengely mentén – kiterjedt övezeteket hódított Nyugat- és Közép-Afrikában, amelyeket később közigazgatási területcsoportokba tömörített. A brit-francia ellentétek előtt II. Lipót belga király a berlini Kongó-konferencián biztosította személyes uralmát Kongó állam felett.

Németország sosem rendelkezett a versenytársaihoz mérhető hadiflottával, s e körülmény végig sebezhetővé tette. Vezető politikusai közül Bismarck jól látta ezt, és nem is volt feltétlen híve a tengerentúli terjeszkedésnek. A mai szóhasználatból élve „reálpolitikusként” az alábbi idézet jól szemlélteti politikai törekvéseit. 1885 márciusában Herbert fiát küldte személyes békeajánlattal William Gladstone (1809–1898) angol miniszterelnökhöz. Üzenetében kifejtette: „mi vagyunk a legfiatalabb nagyhatalom, s ugyanolyan jellegű gyarmati tevékenységet óhajtunk, mint amely egy nagyhatalmat megillet. De csak kis és szerény méretekben gondolkodunk, s eközben a két ország jövőendő barátságának legerősebb bizonyítékát adjuk. Tudjuk, hogy ha valamely kontinentális hatalom megtámadná kis gyarmatainkat, mi megtorlasként az ő területét támadnánk meg. De azt is tudjuk, hogy Ti sikerrel támadhatnátok meg gyarmatainkat, s mi nem tudnánk megtorolni azt, mivel Ti a tengerek urai vagytok.”⁵

A berlini Kongó-konferencia Afrika felosztásáról: 1884–1885

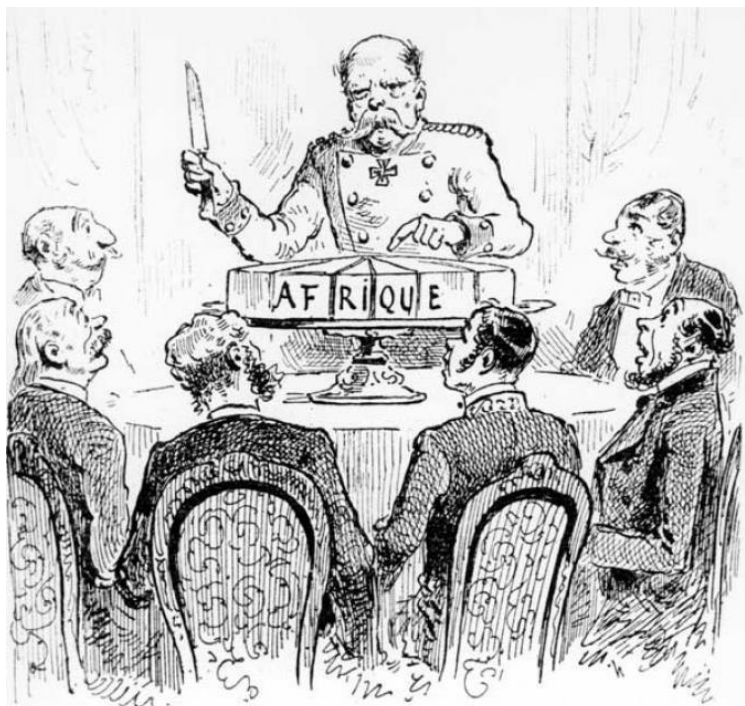
1883-ban Németország négy afrikai gyarmattal rendelkezett: Togo, Namíbia (Német-Dél nyugat-Afrika), Tanzánia (Német-Dél kelet Afrika) és Kamerun. A különböző gyarmatokon a fekete lakosság a gyarmatosító ország nyelvét tanulta, hogy elláthassa a közigazgatási feladatokat. 1884-ben Dr. Carl Peters 2000 márkáért Afrikában egy dél-németországnyi területet vásárolt, s a császár nevében véd hatalmat (Schutzherrschaft) épített ki.

Otto von Bismarck kancellár 1884-ben „döntőbírói” szerepben megszervezte a berlini Kongó-konferenciát, azzal a mottóval, hogy Afrika gyarmatosításának és felosztásának „rendezett keretekben” kell történnie. A konferenciát a német gyarmati szerzemények „megszilárdítására”, s Franciaország 1871. évi vereségének kompenzálására szánta. II. Lipót belga király különös érdeklődést tanúsított Afrika iránt. A konferencián 14 állam vett részt, közöttük Oroszország, Dánia, Törökország, az Egyesült Államok, Franciaország, Belgium és mások, anélkül, hogy képvisellel rendelkeztek volna Afrikában.

Az európai hatalmak Afrika felosztásáért folyó versenyében elsősorban a britek és a franciák vetélkedtek egymással. A brit Afrika-politika célja egyfajta hossz tengely mentén a Fokföldtől Kairóig terjedő összefüggő befolyási övezet megszerzése volt. Franciaország európai hatalmi pozícióinak megszilárdítása érdekében régi gyarmataiból kiindulva – a képzeletbeli kereszt tengely mentén – kiterjedt övezeteket hódított Nyugat- és Közép-Afrikában, amelyeket később közigazgatási területcsoportokba tömörített.

⁵ NÉMETH ISTVÁN: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918)*. L'Harmattan, Budapest, 2009. p. 85.

Berlinben hetekig folytak az „Afrika-csúcs” propaganda-rendezvényei, amelyekről kifüggesztett plakátok tájékoztatták a lakosságot. A berlini állatkertben afrikai táncok bemutatói zajlottak, s a képeslapok az idillt sugallták. A fényképészek nagy karriert futottak be afrikai fényképeikkel, amelyeken „csinos” afrikai nők szerepeltek. A propaganda azt sugallta, hogy Afrika még a „senki földje”, úgynevezett „fehér folt”, amelyet be kell népesíteni.

Az 1884. november 15-én megnyílt Afrika-konferenciát a „kultúrtörténetileg jelentős kategóriába” sorolták. A konferencia célja a gyarmatosítási megfogalmazásban „a világgözeledés rendezése az áthatolhatatlan kontinensen.” Anglia ennek nyomán Dél-Afrikától Egyiptomig, illetve a keleti és nyugati partszakasz között húzódó vasútvonalakat tervezett. A nyilatkozatok szerint az európai kormányok Afrika „kulturálatlan állapotán” igyekeztek javítani, valami „jót tenni,” s az afrikai lakosságot áttéríteni a keresztény hitre. Bismarck úgy vélte: a kontinensnek európai Afrikává kell válnia, valamennyi afrikait „civilizálni”, s a kötelező iskolai rendszer bevezetésével „használható emberré” kell tenni. Szabad hajózást és szabad kereskedelmet terveztek, hogy valamennyi európai hatalom egyenlő jogokkal rendelkezzen a kontinensen. A konferencia sztárja Henry Morgan Stanley térképész, Afrika-újságíró és bestseller-szerző volt, akit egyszerűen csak Mr. Afrikának neveztek. Folyamatosan terjesztette magáról, hogy ő már egyszer „ott volt”, így ő testesítette meg az Afrika-kalandot. A konferencián Bismarcknak Kamerun elfoglalását javasolta, míg a Kongó-medencét Belgiumnak szánta. Szerbia üres kézzel távozott a konferenciáról, jóllehet – mint vallotta – mindig büszkén fegyverkezett Törökország ellen, s most Németországot hibáztatta, hogy európai, „civilizált” államként gyarmatok nélkül maradt. A brit-francia ellentétek előtt a konferencia „fő nyertese” II. Lipót belga király volt, aki 1885-től megkezdte a bányák megnyitását, s biztosította személyes uralmát Kongó állam felett.

A Kongó-konferencia 1885. február 26-án a berlini „Kongó-akta” aláírásával zárult. Eszerint valamennyi európai hatalom „kiszolgálhatja” magát Afrikában, ha betart

bizonyos játékszabályt, amely így szólt: „Aki elsőként érkezik, elsőnek jegyezhet.” Szabad hajózást engedélyeztek, de a szabad kereskedelmet nem említették. Az afrikai határokat az európai kormányok húzzák meg. A berlini megállapodást „humanitárius keresztes-hadjáratnak” nevezték, de később egyikük sem tartotta magát a játékszabályokhoz. Az európai nagyhatalmak 1884-ben Berlinben, az Otto von Bismarck kancellár által összehívott ún. Kongó-konferencián állapodtak meg Afrika felosztásáról. A Német Birodalom itt jelentette be először igényét bizonyos afrikai területekre (Togo, Kamerun, Namíbia – Német Délnyugat-Afrika, Tanzánia – Német Kelet-Afrika), amelynek jogcímét a 17. századi gyarmatosítás szolgáltatta. Az európai hatalmak néhány éven belül felosztották Afrikát: több mint 10 millió négyzetmérföldnyi terület és több mint 100 millió afrikai több mint 200 évre európai uralom alá került.⁶

Tapogatózó expanzió és gyarmatszerzések

E kijelentések nyomán Németországban is gyarmatalapítási törekvések kaptak lábra, főleg a Hansa-kereskedők részéről. Még 1884. márciusban Berlinben megalakult a Német Gyarmatosítás Társasága (Gesellschaft für deutsche Kolonisation), amely gyarmati tőke szerzését, gyarmatosításra alkalmas körzetek felderítését és e térségekbe irányuló német kivándorlás irányítását tűzte ki céljául. A Carl Peters vezette magánegyesület szisztematikusan munkához látott. Tagtoborzó felhívásukban „évszázados mulasztások jóvátételét” és a többi európai nemzet gyarmatosítási előnyének ledolgozását emlegették. „Felszólítunk minden németet: lépjen be társaságunkba mindaz, akinek szíve nemzetünk nagyságáért és becsületéért dobog. Évszázados mulasztás jóvátételéről van szó; be kell bizonyítani a világnak, hogy a német nép a régi birodalmi pompával apáik régi német-nemzeti szellemét is átvette.” Figyelmük most már elsősorban Afrika felé irányult.

Bismarck – feltehetően választási és gazdasági megfontolásokból – megváltoztatta korábbi álláspontját, s hozzájárult, hogy merész kereskedők (a brémai Adolf Lüderitz dohánykereskedő, a hamburgi C. Woermann és Jantzen & Thormälen, illetve Carl Peters) által megszerzett birtokokat a Német Birodalom védnöksége (Schutzgebiete) alá helyezték.⁷ Az első német „védterület” 1884. áprilisban Délnyugat-Afrikában alakult meg. 1884 júniusában Bismarck a Reichstagban kifejtette gyarmatosítási elképzeléseit: az angol kereskedők kelet-indiai társaságainak példájára a gyarmati területek iránt érdeklődőknek tulajdonképpen átengedte az adott terület kormányzását, s az európaiak számára csupán a törvénykezést és védelmet garantálná, állandó helyőrség nélkül.

Adolf Lüderitz (1834–1886) később több expedíciót indított, amelynek során további vásárlási szerződéseket kötött a törzsfőnökökkel, illetve használható nyersanyag-raktárhelyek után kutatott. Összesen mintegy 580 000 km² nagyságú területet szerzett meg, ahol 200 000 lakos élt. Rövidesen azonban vállalkozása csődbe jutott: délnyugat-afrikai vállalkozásai felemésztették kis üzemi tőkéjét és magánvagyonát, s nem teljesültek gyors arany- és gyémántszerzési váramozásai sem. Ezért „gyarmatait” 300 000 márka készpénzért és 200 000 márka részvényért eladta a

⁶ GISELLA GRAICHEN/HORST GRÜNDER: *Deutsche Kolonien. Traum und Trauma*. Ullstein, Berlin 2007. p. 94–95.

⁷ Manfred Görtemaker: *Deutschland im 19. Jahrhundert*. p. 351.

megalakuló Német Délnyugat-Afrikai Gyarmati Társaságnak (DKGSWA).⁸

Bismarck szabadkereskedelmi, bérleti szerződéses (charter) illúziói értelmében – s politikai gesztusként – az 1885. április 30-án megalakult DKGSWA-t 800 000 márka állami tőkével támogatta. Dr. Heinrich Göring birodalmi megbízott (Hermann Göring későbbi birodalmi marsall apja) már 1885 májusában megérkezett Német Délnyugat-Afrikába, de 1887 elejére nyilvánvalóvá vált: Bismarcknak fel kell adnia a gondolatot, hogy Délnyugat-Afrikát állami igazgatású gyarmatként átvegye. Állítólagos aranylelőhelyekről szóló hírek még egyszer felkeltették a társaság érdeklődését, hogy a meglévő korporációs jogokon túlmenően bérleti szerződést kössenek, de az 1888 őszi kitört herero lázadás miatt Göringnek és a társaság tagjainak az angol övezetbe kellett menekülnie.⁹

Bismarckot elkésérítette a német „tőke” gyenge vállalkozási kedve, s már arra gondolt, hogy lemond az egész területről, illetve gyarmati cserét hajt végre Angliával (az elképzelés 1890-ben a Helgoland-Zanzibar szerződéshez vezetett), de a gyarmati-soviniszták élesedő kritikája és saját belpolitikai pozíciói gyengülésének veszélye miatt arra kényszerült, hogy Curt von Francois kapitány vezetésével kutatóexpedíciónak álcázva két tucat katonát küldjön a „gyarmatra.” Formálisan – a birodalmi megbízott 1885. évi kiküldése után – ez volt a második, döntő lépés a formálisan közvetlen területi uralom létesítése irányában.

Kamerunban azonban a birodalmi védelmet már korábban intézményesíteni kellett. A C. Woermann hamburgi cég a Libéria és Gabon közötti területen vitathatatlanul vezető pozíciót szerzett. 1884-ig Libériában 7, a kameruni területen 5, a Kongótól délre fekvő partvidéken 12 kereskedelmi teleppel rendelkezett, amelyeket saját vitorlás- és gőzhajóval látott el. 1883-ban 750 000 márka értékű nyersterméket szállított Németországba. Kamerunba irányuló áruküldeményei pedig 300 német szállítót és termelőt foglalkoztattak. Mellette a Jantzen & Thormälen cég is jelentősen bővítette afrikai üzletágát: 1884-ben kereskedelmi telepekkel rendelkezett Kamerunban, s nyolc kirendeltséggel Batanga és Ogowe között.¹⁰

A Hanza-cégek ekkortájt rendkívül magas nyereséget könyveltek el, mert olcsó exportcikkeik (szeszecskék, fegyverek, lőpor, só, játékszer) fejében értékes gyarmati termékeket szállítottak az európai piacra. Nyereségeik egyes termékeknél (mint pl. a pálmaolaj) elérték az 50%-ot.¹¹

Néhány nappal azelőtt, hogy Hewett angol konzul annektálta volna a Victoria-tó környéki területeket, s a Niger deltáját és a Kamerun-partvidéket is magában foglaló protektorátust hozott volna létre, a Német Birodalom Dr. Nachtigal birodalmi megbízott révén 1884. július 14-én átvette a kameruni terület feletti védhatalmat. Mindez azt jelentette, hogy többször felhúzta a német zászlót, de német „szuverenitást” nem tudott nyilvánítani a megszerzett területek felett. Mivel a nyugat-afrikai parton angol, francia, német, portugál és spanyol gyarmatok, protektorátusok, „védterületek” és támaszpontok jöttek létre, egy sor gyarmati határ-megállapodásra került sor. Miközben ezek Bismarck és a franciák között gyarmati megállapodások árnyékában komplikációk nélkül zajlottak, Angliával egyre több súrlódásra került sor. A német és angol érdekek főleg északon és észak-nyugaton ütköztek egymásba.

⁸ HORST GRÜNDER: *Geschichte der deutschen Kolonien*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1991. p. 80–81.

⁹ Uo. p. 81.

¹⁰ Uo. p. 82.

¹¹ Uo.

A Kelet-Afrikában ekkortájt tevékenykedő nagy hamburgi kereskedőházak (O'swald & Co., Zanzibáron a Hansing & Co.) még nem szorultak Berlin védelmére. 1884 szeptemberében az állami szolgálatba átvett Gerhard Rohlfs Afrika-utazó zanzibári főkonzuli kinevezése „a német kereskedelem védelmére” még elsősorban a német kereskedelempolitikai érdekek alapvető erősödésével, s nem Bismarck konkrét „területi” szándékaival függött össze. Mindez elsősorban Carl Peters és barátainak célja volt, akik a Német Gyarmatosítási Társaság (GfdK) megbízására a rohlfsi missziótól függetlenül megteremtették a későbbi 60 ezer négyzetmérföldnyi Német Kelet-Afrika gyarmatot.¹²

A holland lelkészfiú, Carl Peters (1856–1918) földrajzot és történelmet tanult, s 24 évesen történelemből doktorált. A brit birodalom csodálata és a brit radikális gyarmati ideológusok nézetei ösztönözték saját gyarmati ambíciókra és tervekre, nevezetesen arra, hogy a gyarmati expanzióval nagy jövőbeli célt állítson a német nemzetállamnak. Vagyis a német gyarmati expanziót egyúttal a német egységmozgalom tengerentúli folytatásának tekintette. Elképzeléseiben felsőrendűség, kispolgári nacionalizmus és szociáldarwinizmus keveredett. 1884 szeptemberében kis expedíciója Usagarában szerződést a helyi uralkodókkal és megszerzett egy 140 000 km²-nyi területet. Berlinbe visszatérve 1885. februárban formálisan kérvényezte „birtokai” birodalmi védelmét, amelyekkel szerinte Kelet-Afrikában lerakta „német India csíráját.”¹³

Közbenjárására a GfdK már 1885. februárban császári védlevelet kapott, s a hónap végén vezetésével nyílt kereskedelmi társaságként létrejött a Német Kelet-Afrikai Társaság (DOAG), amely azonban betéti társasággá alakult át. Az elberfeldi Carl v. d. Heydt bankár 100 000 márkás, I. Vilmos császár pedig 500 000 márkás magánbetétjével a társaságban csökkent Peters és a többi kispolgári „alapító” befolyása.

A későbbiekben Peters több expedíció keretében „védelmi szerződéseket” kötött Kelet-Afrika több uralkodójával és kereskedelmi támaszpontrendszer hozott létre. Bismarck kelet-afrikai szindikátus tervéből azonban semmi sem maradt. 1888–1889-ben a DOAG gazdasági előrenyomulása és kereskedelmi ügynökeik brutális fellépése miatt a konkurens arab kereskedők támogatásával kitört az ún. arab felkelés. „A partlakók felkelésének” leverésére a kancellár a rabszolga-kereskedelem elleni harc ürügyén Hermann v. Wissmann birodalmi megbízott vezetésével expedíciós csapatokat küldött Kelet-Afrikába a felkelők leverésére. Így a „védlevél”-rendszer változásával e „védterület” is közvetlen birodalmi gyarmati közigazgatás alá került, amelyet Bismarck mindig el akart kerülni. A DOAG, mint felségjogokkal felruházott társaság azonban nem tudott nyereséget felmutatni, ezért 1891. július 1-jén tiszta kereskedelmi társasággá alakult.¹⁴

Német–angol érdekszféra elhatárolások; szerződés a gyarmatokról és Helgolandról – 1890

Az első német-angol jegyzékcserére Kelet-Afrika ügyében már 1886. október 29-én sor került, amelyben a két hatalom garantálta Sansibar szultánnak a sziget tulajdonát és egy

¹² Uo. p. 85.

¹³ Uo. p. 86.

¹⁴ Uo. p. 87.

tíz mérföld mély, folyamatos tengerpartot.

Az 1890. július 1-jei, a gyarmatokról és Helgolandról szóló német–angol szerződésben Németország véglegesen lemondott még meglévő igényeiről Witu, Szomaliföld és Uganda esetében. A szerződés előzményeihez tartozik, hogy a kelet-afrikai térségben Clemens és Gustav Denhardt kutatásai nyomán kereskedelmi és ipari tevékenység folytatására alakult Tana Társaság (Tana-Gesellschaft) 1885-ben szerződést kötött a Szuahéli szultanátussal (Witu-Tana terület) egy darab föld birtoklásáról, s kérték a birodalmi kormányt szerzeményük védelmére. Az 1887-ben nagy nehezen létrejött Német Witu Társaság (Deutsche Witu-Gesellschaft) azonban kevésbé bizonyult sikeresnek: az első másfél évben mindössze 4120 márkát keresett. A DOAG ugyan átvette a Witu-területet, de a Helgoland-Sansibar szerződéssel a terület kivált a német érdekszférából. A szerződés érintette Carl Peters ugandai és Mombasa melletti legújabb szerzeményeit, illetve bizonyos határkiegészítéseket Kamerunban és Togóban. Anglia „örök időkre” elfogadta a német védterületek rögzített határait, s Németország kapott egy keskeny földcsíkot (az ún. Caprivi-bütyök) Német Délnyugat-Afrikában kijáratként a Zambézi folyóhoz.

Anglia visszaadta a napóleoni háborúk idején, 1807-ben annektált északi-tengeri Helgoland szigetét a Német Birodalomnak. Német részről a szerződés stratégiai érdeke az volt, hogy Angliát távol tartsák a Vilmos császár csatorna északi-tengeri kijáratától. A szerződés nem váltott ki különösebb örömet Németországban, mert az Angliának fizetett árat sokan túlságosan magasnak tartották.¹⁵ Lord Salisbury miniszterelnök Helgolandot stratégiailag jelentéktelennek tartotta, s nem látott különösebb okot megtartására.

Német kereskedelem a polinéziai szigetvilágban

1877-ben a Szamoa-szigetek és Tonga-sziget exportjának 87%-a és importjának 79%-a német kezekben volt. A csendes-óceáni területekre koncentráló hamburgi kereskedőház Johann Cesar Godeffroy & Sohn már 1856-tól Polinézia központjában, Valparaisóból kiindulva szabályos kereskedelmi impériumot épített ki magának a szamoai Apiában. Monopolhelyzetben lévő hálózata a Fidzsi-szigeteken keresztül a Karolina- és Palau-szigetekig terjedt, nagy kókuszdió és gyapotültetvényekkel. 1879-ben 1210 munkást foglalkoztattak 4337 acre (1 acre: 4047 m², 0,7 kat. hold) ültetvényen. Több mint 100 kisebb és nagyobb vitorlánhajót működtetett gyűjtőhajóként Tahititől a Mariana-szigetekig. Beviteli cikkei textil, vasárak és fegyver lőszerrel, Európába irányuló exportárui pedig a kókuszolaj, szárított kókuszdióbél, gyapot, gyöngyház, teknőc szaruanyag, stb. voltak. A cég polinéziai fő képviselője, Theodor Weber egyszerre német konzul is volt Apiában.

1879-ben azonban a Godeffroy-ház spekulációi miatt fizetési nehézségekbe került, miután a magáncég egy évvel korábban átalakult Német Kereskedelmi- és Ültetvény Társasággá (DHPG). Akkortájt, amikor a Szamoa-szigetekhez fűződő kereskedelmi kapcsolatokat szerződésben rögzítették és a haditengerészet is támaszponthoz jutott Szamoán, s a társaság részesedései angol kézbe kerüléssel fenyegettek, Bismarck hajlandónak bizonyult birodalmi pénzeszközökből megtámogatni a céget. A kancellár döntését gazdaságpolitikai érdekek határozták meg, nevezetesen a német tengeri

¹⁵ Uo. p. 88–89.

kereskedelem túlsúlya a térségben, valamint a sziget „kereskedelem-stratégiai” helyzete a Panama-csatorna tervezetében. 1880. április végén azonban Bismarck Szamoa-szigeti törvényjavaslata nem kapott többséget a Reichstagban, jóllehet a kancellár semmiféle gyarmatot nem akart szerezni, csupán a külkereskedelem közvetlen birodalmi pénzügyi támogatására törekedett. Ezért később a „gyarmati” kérdésekben még óvatosabban taktikázott.

Időközben a DHPG azonban felépült az Adolph von Hansemann vezette bankkonzorcium, valamint Gerson von Bleichröder, Bismarck magánbankárjának támogatása révén. Hansemann polinéziai kereskedelempolitikai sikerei figyelmét Új-Guineára terelték, amely 1526. évi felfedezése után feledésbe merült, s csak a 19. század második felében került az európai kereskedők figyelmébe. 1882-ben Hansemann – német külügyi támogatással a háta mögött – Bleichröderrel és más nagyberuházóval megalakította az Új-Guinea konzorciumot, amely a sziget északkeleti részének megszerzésére irányult, miközben elismerték az ausztrálok gyarmati igényeit a sziget déli részére. Amikor 1884. augusztusban az angol kormány a sziget egész keleti felét brit protektorátus alá vonta, a konzorcium gyorsan fait accompli-t igyekezett teremteni Északkelet Új-Guinea ügyében. Már csak azért is, mert az ausztrál gyarmatok megkezdték a német ültetvényeken dolgozó munkások elcsábítását. 1884 őszén a konzorcium kutató-ügynöke számos vásárlási szerződést kötött a területen, amely a berlini társaságnak több mint 200 000 km²-nyi területet biztosított. Miután a szerzemények hasonló császári védelmet élveztek, mint a Hansa-kereskedők afrikai befektetései, a Sydneyben lévő német főkonzul parancsot kapott, hogy húzza fel a német zászlót Új-Guinea északi partján és Új-Britannia szigete felett. Röviddel azelőtt Gladstone kijelentette, hogy Anglia Ausztráliának adott védelmi ígérete csak a sziget déli részére vonatkozik.

1884 novemberében minden nehézség nélkül német érdekszférába kerültek a mikronéziai Marshall-, Providence- és Brown-szigetek, miután Robertson & Hensheim, valamint a DHPG már az év elejétől a német védhatalom proklamálását kérték. A két cég által alakított Jaluit-Társaság – egyedüli charter-társaságként – 1906-ig gazdaságilag rendkívül sikeresen működött.¹⁶

1886 áprilisában Anglia és Németország véglegesen elismerték egymás érdekszféráit, amelynek során Új-Guinea (Vilmos császár-föld) és Új-Britannia sziget mellett a nyugati Solomon-szigetek is német tulajdonban maradtak. A Hansemann vezette társaság tevékenységi köre így közel 240 000 km²-nyi területre terjedt ki, amelyet autonóm öngazgatással terveztek igazgatni. Elképzeléseik további földek felkutatására, állomások felállítására, s az Ausztráliával létesítendő hajózási kapcsolat kiépítésére irányultak. A realitás azonban teljesen másként nézett ki: a társaság állandóan az összeomlás küszöbén állt. A más cégeket is sújtó természeti katasztrófák mellett téves ültetvénystratégia, a berlini íróasztal mellől irányított túlzott bürokrácia, rossz menedzserek, s a társaság fajideológiai gyarmati értelmezése nehezítette a kapcsolatok kialakítását a bennszülöttekkel. Miután meghíúsult munkástoborzási akciójuk, külföldi – jávai, kínai – munkaerő importálásával próbálkoztak. A birodalom 1889 májusában – átmenetileg 1892 szeptemberéig – átvette a védterület igazgatását, amelynek költségeit a társaság fedezte. Amikor 1893-ra már 7 millió márkát befektettek és csak veszteséget tudtak felmutatni, a birodalom 1895 áprilisában előbb az egyedül nyereséges Bismarck-szigetet, majd 1899. április 1-jén a Vilmos császár-földet is saját

¹⁶ Uo. p. 92–93.

kezelésébe vette. Mindenesetre a társaság „úttörő munkájáért” 4 millió márkát és 50 000 ha földet kapott.¹⁷

Szintén 1899-ben, amikor a Német Birodalom átvette szerzeményeinek igazgatását a Csendes-óceánon, két további területet is betagozhatott érdekerületébe: a Karolina- és a Szamoa-szigeteket. Az eredetileg spanyol II. Károly (Carolinas) által felfedezett Karolina-szigeteket – a Mariana- és Palau-szigetekkel együtt – a spanyoloknak 25 millió pezetaért el kellett adniuk az Egyesült Államok elleni vesztes háború után (az Egyesült Államok csak Guamot tartotta meg), amelyek az 1884–1885. évi egyéb csendes-óceáni szerzeményekkel együtt a német gyarmati politikát erősítették. Miután az 1870-es évek közepén a német (Auswärtiges Amt) és angol (Foreign Office) külügyi hivatal közösen sikeresen visszautasították a szigetszoportra irányuló különleges spanyol vámtörökvéseket, 10 évvel később a Karolina-szigeteken kereskedelmi monopóliummal rendelkező hamburgi Robertson & Hernsheim cég az angol-ausztrál konkurencia miatt a birodalmi védelem kiterjesztését kérte a német külügyi hivataltól. Mivel a Karolina-szigetek a német-brit tárgyalások nyomán német érdekszférába kerültek és Spanyolország nem mutatott különösebb érdeklődést az általa felfedezett szigetek iránt, Bismarck a német zászlót az Iltis hadihajó fedélzetén habozás nélkül a Palau- és Karolina-szigetekre küldte. Amikor azonban a szigetek sorsát a spanyol nacionalista közvélemény ismét zászlajára tűzte és az ügy komolyan veszélyeztette a Németország számára előnyös német-spanyol gazdasági kapcsolatokat, Bismarck azonnal megváltoztatta véleményét, kijelentve, hogy a Karolina-szigetek ügye többé nem „gyarmati kérdés”, hanem politikai; a Karolina-szigetek mellékesek és a Spanyolországhoz fűződő kapcsolatok a fő kérdés. Ügyesen manőverezve elérte, hogy XIII. Leó¹⁸ pápa 1885. októberi ítélete a németeknek teljes kereskedelmi- és letelepedési szabadságot, valamint széntároló állomás felállítását biztosított.

A Karolina-szigetek körüli vitában párhuzamosan a Szamoa-szigetek sorsa körül angol-amerikai-német vita bontakozott ki. A politikai egyensúlyt korábban a három konzul hatalma tartotta fenn, de az egymással rivalizáló királyi családok harcában a konzulok eltérő véleményen voltak, amely megosztotta együttműködésüket. Bismarck a konzuloknak többször visszafogottságot javasolt és konferencia összehívását szorgalmazta. Az 1889. április-júniusi berlini konferencia az elakadt helyzetből az egyedüli kiutat a három hatalom által közösen gyakorolt kormányhatalomban látta. Megőrizte az autonóm szamoai királyság fikcióját, de a diszkreditálódott konzuli rendszer helyébe újjászervezett municipiális (községi törvényhatósági) közigazgatást javasolt. Apiában elnökkel az élen, amelyet a főbíróhoz hasonlóan Németország, az Egyesült Államok és Anglia közösen nevez ki. 1899-ig a hármass domínium jól-rosszul működött, majd német-amerikai érdekelosztással végződött. Miközben az angolok visszalépésükért cserében megkapták a Solomon-szigetek nagy részét és a Tonga-szigeteket, az Egyesült Államok és a Német Birodalom felosztotta Szamoát, amelynek során a birodalom a nagyobbik részt vehette birtokba.¹⁹

¹⁷ Uo. p. 94.

¹⁸ XIII. Leó pápa (Vincenzo Gioacchino Pecci) (1810–1903), 1878–1903 között római katolikus pápa

¹⁹ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 95.

Németek Kínában

1897-ben Németország birtokba vehette Csiaocsou-t, kelet-ázsiai „gyarmati területét” is. Miután az ópiumháborúval (1840–1842) Anglia „megnyitotta” Kínát, az 1840-es évektől német gazdasági érdekek is formálódtak a Távol-Keleten. A hamburgi Carlowitz & Co. és a Siemssen & Co. cégek letelepedtek Kínában és az első világháborúig vezető pozíciót szereztek a Távol-Keleten.

Amikor Anglia és Franciaország az 1858. évi tiencsini szerződésekben további tizenegy kikötőt nyitott meg kereskedelme számára, hajózási jogot szerzett a Jangcén, s diplomáciai képviselőt nyitott Pekingben, a poroszok komolyan kezdtek aggódni, hogy lemaradnak a kínai csatlakozásról. Ezért az 1850-es évek gazdasági túltermelési válsága idején – amikor a német Vámszövetség is külkereskedelmi válságba került és új értékesítési piacokat keresett – 1859-ben Friedrich Eulenburg gróf vezetésével porosz expedíció indult a Távol-Keletre a szándékkal, hogy Németországnak is megszerezze mindazokat a jogokat és privilégiumokat, amelyeket korábban a brit birodalom, Franciaország, Oroszország és az Egyesült Államok kicsikart Japántól és Kínától. Az 1861. szeptember 2-án a Tiencsinben Poroszország saját és a többi vámszövetségi tagok nevében aláírt szerződés az angol és francia szerződések mintájára készült, s a német államoknak legnagyobb kedvezményt biztosított. De csak Poroszország nyithatott diplomáciai képviselőt Pekingben. Az 1860–1870-es években aztán különböző tervek bukkantak fel Németországban, hogy felségterületet szerezzenek a kínai tengerparton, vagy Kína közvetlen közelében, esetleg Tajvanon.

Közvetlenül a kelet-ázsiai expedíció visszatérése után haditengerészeti körökben is felmerült egy porosz vagy német egység felállítása a kelet-ázsiai vizeken. 1868 decemberében Ferdinand von Richthofen emlékiratot készített a Sanghajhoz közeli Szusan-sziget megszerzéséről „észak-német haditengerészeti állomás és kikötőgyarmatként”, s a német főkonzul révén átküldette Bismarcknak. Richthofen négy év alatt többször körbeutazta Kína legtöbb tartományát, s főleg a kedvezően kiaknázható szénmezők és a vasútépítési lehetőségek ragadták meg figyelmét. 1873 után élénk publicisztikai tevékenységet folytatott, s először hívta fel a figyelmet a Csiaocsou-öbölre, miközben a többiek állandóan más területeket javasoltak.

A birodalom inkább tartózkodó külpolitikája Bismarck elbocsátása után megváltozott. Nemzeti és kereskedelempolitikai irányultságú körök már az 1880-as évek végén fordulatot sürgettek az ország Kína-politikájában. 1889 februárjában egy német bankkonzorcium megalakította a Német-Ázsiai Bankot. Az 1890-es évek elejéig a Kínába irányuló német export az ország külkereskedelmének 1%-át alkotta, s ezzel minden más gyarmatát megelőzte. Fő kiviteli cikkei az indigó, az anilin és más kátrányalapú színezőanyagok, gyapjúkendő, varrótű s főleg fegyverek voltak.²⁰

Max von Brandt pekingi német követ aktívabb külpolitikát sürgetett Kína iránt, mert izgatták Franciaország növekvő kínai sikerei. Jóllehet a Kínába irányuló francia kereskedelem Angliával és Németországgal összevetve szerény volt, de a német külügyi hivatal kereskedelempolitikai osztályának referense úgy vélte, hogy a megváltozott körülmények közepette fel kellene adni a tartózkodás bismarcki javaslatát. Indulásnak a „missziós” kérdést ajánlotta: a franciák módszeréhez hasonlóan a misszionáriusok védelmét kellene „fő eszközzé” tenni. „Így aztán teljes joggal és kevés feltűnéssel dolgozhatnánk, hogy az érdekeinket veszélyeztető francia-kínai intimitást zavarjuk” – írta Raschdau, a külügyi referens. A missziós ügyben voltaképpen a missziók

²⁰ Uo. p. 98–99.

nacionalizálásáról volt szó, amely addig – főleg a katolikus missziót illetően – egyedül Franciaország kezében volt. Az ún. katolikusok protektorátusa Franciaország számára mindig fontos eszköz volt arra, hogy e védelmi jogok leple alatt saját gazdasági és politikai érdekeit érvényesítse. A német misszionáriusok nacionalizálása később lehetővé tette a birodalmi kormány számára, hogy 1890-ben áttörje a francia protektorátust és saját érdekeit érvényesítse. A Bismarck elbocsátását követő német külpolitikai fordulat egész Kelet-Ázsia vonatkozásában már 1891 márciusában körvonalazódott, amikor Raschdau egyik feljegyzésében azt hangsúlyozta, hogy a jövőben az európai hatalmak ellentétes érdekei Japánban és Kínában meghatározóbbak lesznek, mint a közösek. Elsősorban a francia-kínai ellentétet igyekezett Németország javára kamatoztatni. Így a német Kelet-Ázsia politikában jelentkezett először az áttörés a bismarcki hagyományos Európa-centrikus egyensúlypolitikából a német világpolitikába.²¹

A missziós kérdés a kínai német politikában akkor is fontos szerepet töltött be, amikor 1897-ben meggyilkoltak két német misszionáriust. Az eset a birodalmi kormánynak megteremtette a régóta keresett ürügyet, hogy támaszpontot építhessen ki Kínában. A Német Birodalom Csiaocsou-ban 99 évre „bérelt” egy 50 km mély német befolyási övezetet, valamint vasúti- és bányászati jogokat szerzett santungi „érdekerületén”. Eközben Oroszország megkapta Port Arturt és Dairent, s vasútépítési jogot Mandzsúriában; Anglia megszerezte Santung tartományt, Franciaország pedig Kuang-tung tartományt. Németországban a kínai értékesítési-, s az afrikai nyersanyagpiachoz fűzött remények minden más német gyarmatot a háttérbe szorítottak. A kínai német érdekszférákat az egész kelet-ázsiai német kereskedelem „ugródeszkájának” tekintették, s a kínai „bérlemények” a német lakosság körében rendkívül népszerűek voltak.

A nagyhatalmak Afrika-politikája

Az európai hatalmak Afrika felosztásáért folyó versenyében elsősorban a britek és a franciák vetélkedtek egymással. A brit Afrika-politika célja egyfajta hossz tengely mentén a Fokföldtől Kairóig terjedő összefüggő befolyási övezet megszerzése volt. Franciaország európai hatalmi pozícióinak megszilárdítása érdekében régi gyarmataiból kiindulva – a képzeletbeli kereszt tengely mentén – kiterjedt övezeteket hódított meg Nyugat- és Közép-Afrikában.

Az 1904. áprilisi brit-francia gyarmati egyezmény (entente cordiale) Egyiptomot angol, Marokkót francia érdekerületbe sorolta. A második megállapodás Új-Fundlandról intézkedett, a harmadik pedig Sziámban, Madagaszkáron és az Új-Hebridákon határolta el az angol-francia érdekeket.²² A francia „békés behatolást” érzékelve a német kormány úgy érezte, hogy kereskedelmi érdekei megőrzése érdekében reagálnia kell a francia lépésre. 1905. március 31-én II. Vilmos a Hamburg gőzös fedélzetén Tangerbe érkezett. Látogatásával a térség iránti német igényeket demonstrálta. A császár a fogadási ünnepségen kijelentette – nyilvánvalóan franciaellenes éllel –, hogy reméli: „a szabad, szuverén Marokkó nyitott valamennyi

²¹ Uo. p. 99.

²² DIÓSZEGI ISTVÁN: *A hatalmi politikai másfél évszázada*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994. p. 214.

hatalom békés versenyére”, valamint kifejezte óhaját „az egyenlőség talaján álló kereskedelem” iránt.

Az 1906. január 16-án a spanyolországi Algeciras városában összeülő nemzetközi konferencián azonban a német delegáció váratlan, súlyos diplomáciai vereséget szenvedett és politikailag elszigetelődött. Egyedül csak Ausztria-Magyarországra számíthatott. A konferencia záródokumentuma – a német szándékoknak megfelelően – elismerte a marokkói szultán szuverenitását és nemzetközi kereskedelmi szabadságot garantált. Az ország nyolc kikötőjében a marokkói rendőrség irányítását öt évre francia és spanyol tisztek vették át, a marokkói bankot pedig francia, brit, spanyol és német megbízottak ellenőrizték. A német követelések ugyan teljesültek, mivel megakadályozták az ország teljesen francia kézre jutását, de a tárgyalások menete nyilvánvalóvá tette a Német Birodalom és Ausztria-Magyarország politikai vereségét.²³

1911 tavaszán a Marokkóban jelentkező nyugtalanságot kihasználva Franciaország megkezdte az ország katonai megszállását. A német kormány július elején ezúttal a Párduc (Panther) ágyúnaszádot küldte Agadir kikötőjébe. A német kormány a „párducgrásslal” igyekezett a francia kormányt a kompenzációs tárgyalások felvételére kényszeríteni, és Marokkó francia megszállásáért cserébe az egész Francia-Kongó elcsatolását követelte. Franciaország – Nagy-Britanniával a háta mögött – határozottan elutasította a német követeléseket. Végül 1911. november elején a német és a francia képviselők aláírták a Marokkó–Kongó szerződést, amelyben Franciaország szabad kezet kapott francia protektorátus létesítésére Marokkóban, s a térségben valamennyi nagyhatalomnak kereskedelmi szabadságot garantáltak. Németországnak meg kellett elégednie Francia-Kongó viszonylag értéktelen északkeleti peremterületének átengedésével, amelyet Kamerun német gyarmathoz csatoltak.²⁴

A német gyarmati birodalom bővítésének víziói

A meglévő gyarmati birtokok bővítésének tervei Afrikára vonatkoztak. Marokkót a német kereskedők értékesítési piacként már az 1860-as években felfedezték. Bismarck Marokkó-politikájában csak Franciaország-elleni Európa-politikájának egyik komponensét látta. 1890-ben azonban már német-marokkói kereskedelmi szerződést kötöttek, s Theobald Fischer német földrajz-professzor a századfordulón német farmerek ideális településének is tekintette.

További gyarmatbővítési terv a Német Közép-Afrika összefüggő gyarmatbirodalmának vágya volt, amelyet főleg az össznémetek (alldeutscho) szorgalmaztak. A Külügyi Hivatal új államtitkára, Kiderlen-Wächter terve az egész francia Kongó birtoklását tartalmazta. A Közép-Afrikából kiinduló nagy gyarmati birodalom – egyfajta „német India Afrikában” – mérsékeltebb tervét Ernst Hasse az Össznémet Szövetség képviselőjében 1895 márciusában a Reichstagban is előterjesztette. Kongó-állam Németország számára előnyös likvidálását abban látta, ha annak északi részét Franciaország, déli részét pedig Németország kapná, s ezzel megghiúsítaná az angolok észak-déli terjeszkedési törekvéseit. A portugálok afrikai birtokainak likvidálásával pedig az utolsó pillanatban lehetőség nyílna a kelet-afrikai és

²³ NÉMETH ISTVÁN (szerk.): *A 20. század titkai 1900–1945. 1. kötet*. Líceum Kiadó, Eger, 2009. p. 55.

²⁴ NÉMETH ISTVÁN: *Németország története (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2004. p. 66.

nyugat-afrikai, illetve a délnyugat-afrikai német birtokok összekapcsolására, s „ezzel Dél-Afrikában biztosítani a Németországot megillető pozíciót.”²⁵ 1911–1912 fordulóján a Közép-Afrika német! jelszóval Német Kelet-Afrika, Kamerun, Német Délnyugat-Afrika, Angola és Mozambik portugál gyarmatok részei, Francia Egyenlítői-Afrika és a belga Kongó birtoklása is szóba került.²⁶

A Német Birodalom azonban csak világpolitikája csúcspontján, a portugál gyarmatok felosztásáról rendelkező titkos angol-német szerződéssel (1898) kezdett diplomáciai akcióba közép-afrikai befolyásának erősítésére. A német érdek Mozambik északi részére, illetve a Német Délnyugattal határos angolai részre irányult. Az Angliával kötött szerződés esetében nem az afrikai német birtokok bővítése, hanem pénzügyi vonatkozások és főleg külpolitikai célok álltak előtérben. Utóbbi külpolitikai célok az Angliához való közeledésre irányultak, hogy a valódi német imperialista érdekeket, Kelet-Ázsia és a Közel-Kelet informális átjárását ne veszélyeztessék konfliktusok a világ legerősebb tengeri hatalmával.

Szintén elsődlegesen politikai érdekek miatt, a német-brit egyetértés szellemében ejtették a dél-afrikai német szándékokat, beleértve a búr nacionalisták támogatását is. Így Dél-Afrika csak a német gazdasági tevékenység színtere maradt.

A német Közép-Afrika program elsősorban nem gazdasági irányultságú volt, hanem főképp külpolitikai megfontolások határozták meg. Célja az volt, hogy egy Afrika-egyezménnyel politikai egyezsége jusson Franciaországgal vagy Angliával. De illúzióknak bizonyultak azok a német remények, hogy ilyen egyezménnyel éket verjenek az entente cordiale-ba. Ezért a német Afrika-politika nem rendelkezett különleges belpolitikai alapokkal. A német ipar és a bankok nem követték a felhívást, hogy abban az Afrikában jelenjenek meg, amelyet a birodalmi vezetés német expanziós területként kezelt. A német tőke részéről még Katanga, Afrika „Ruhr-vidéke” sem váltott ki különösebb érdeklődést. Mivel a Bagdad-vasút építése a német tőkepiac szinte minden energiáját igénybe vette, a századforduló után nem gondolhatott aktív Afrika-politikára.

A gyarmati politika és a világpolitika szószólói

II. Vilmos német császári uralkodása (1888–1918) alatt megkezdődött a többi gyarmati nagyhatalomhoz való felzárkózás kísérlete. Németország és Olaszország olyan államként vett részt Afrika felosztásában, amelyek nemzeti egysége csak néhány évtizeddel korábban alakult ki, és a gyarmatszerzést annak gazdasági jelentőségén túlmenően újonnan szerzett presztízsük megerősítésének is tekintették. Az új német gyarmati politika szószólói a Német Gyarmatosítás Társasága mellett az 1891-ben megalakult Általános Német Szövetség lett, amely 1894-ben Össznémet Szövetségre (Alldeutscher Verband) változtatta nevét. A szövetség 1891-ben az Angliával Helgolandról és a kelet-afrikai gyarmatokról aláírt szerződés reakciójaként jött létre. Az agitációs egyletben parlamenti képviselők, újságírók, tudósok és iparosok tömörültek. Legismertebb képviselőik Alfred Hugenberg (1865–1951), a Krupp igazgatósági elnöke, Ernst Hasse (1863–1919) és Heinrich Claß (1868–1953) voltak.

²⁵ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 102–103.

²⁶ Uo. p. 104.

1894 után a negyvenezer tagot számláló Össznémet Szövetség célja Hugenberg szerint a hazafias tudat országon belüli terjesztése; a német törzsek egyesítése csak a nagyobb nemzeti fejlődés alapjait teremtette meg, amelynek célja a német nép kulturális és politikai világhatalmi pozíciójának elérése, amelyet már az angol nép már elért s az orosz is kétségtelenül el fog érni. Végül Hugenberg jelentős befolyására 1903-ban a szövetség célját az alábbiakban határozták meg: „Az Össznémet Szövetség a németnemzeti érzület felélesztésére, főleg valamennyi német néprész faji és kulturális összetartozásának felébresztésére törekszik. E feladat azt tartalmazza, hogy az Össznémet Szövetség fellép:

1. az európai és tengerentúli német népiség megőrzéséért és annak támogatásáért a fenyegetett részeken;
2. az oktatási-, nevelési és iskolaügy német népiségi szellemű megoldásáért;
3. a nemzeti fejlődésünket akadályozó valamennyi erő legyőzéséért;
4. hathatós német érdekpoltikáért az egész világon, különösen a gyakorlati eredményekre vezető német gyarmati politika folytatásáért.”²⁷

A szociáldarwinizmus eszmeköréből táplálkozó nézeteik visszanyúltak Paul de Lagarde (1827–1891) népiségi tanaira és Friedrich Ratzel (1844–1904) „élettér” elméletére. Hasse 1897-ben megjelentetett programfüzetében német „világpolitikáról” beszélt, amelynek során nem zárta ki az erőszak alkalmazását és a háborús konfliktusokat. II. Vilmos már egy 1896. januári beszélgetésben kijelentette: „A Német Birodalomból világhatalom lett. A Föld távoli pontjain honfitársaink ezrei élnek. Német

²⁷ Dr. LOTHAR WERNER: *Der Alldeutsche Verband 1890–1918. Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland in den Jahren vor und während des Weltkrieges.* Verlag Dr. Emil Ebering, Berlin, 1935. p. 47–48.

javak, német tudás, német tevékenység kerül az óceánon túlra... Kötelességük, uraim, segíteni nekem, hogy e nagyobb német birodalmat is szilárdan a hazaihoz csatoljuk”.²⁸

A „világpolitika” óhaja általános megítélés szerint a birodalomalapítás logikus következménye volt, s a többi nagyhatalommal való egyenjogúság elérésére irányult. „Alig nyertük el normális nemzetállami létünket, amivel Franciaország és Anglia már évszázadok óta rendelkezett, a sors által máris új formaváltozásra kényszerítettnek láttuk magunkat, hogy a kialakuló világállami rendszerben a vezető hatalmak egyikeként „világhatalomként” érvényesüljünk. Ez a világpolitika értelme, amely II. Vilmos korszakát jellemezte. Ez a politika abból indul ki, hogy az új világállami rendszer távoli köreiből ugyanolyan pozíciót és érvényesülést szerezzünk, mint amilyet Nagy Frigyes óta az európai államrendszerben betöltöttünk” – hangzott a hivatalos magyarázat.

A birodalom – miként Bernhard von Bülow (1849–1929) külügyi államtitkárnak s későbbi kancellárnak a kínai beavatkozás kapcsán tartott 1897. december 6-i Reichstag beszédéből kiderült –, helyet követelt magának „a nap alatt”, s a követelés egybeesett a flottaépítési határozattal. 1898 áprilisában megalakult a rövidesen egymillió tagot számláló Német Flottaegylet (Deutscher Flottenverein). Többé már nem kereskedők és a külföldi német magánberuházások védelméről volt szó, hanem Németország megszabadításáról európai korlátaitól és világhatalmi rangra emeléséről.

A „világpolitika” a kínai bokszerláadás leverésére küldött európai intervenciók csapatok kapcsán vált hivatalos német kormányprogrammá, amelyet a közvélemény is támogatott, s az európai politika ismét kontinentális irányba fordulása (1906) után is nehezen vált meg tőle. A német világpolitikai vitában elsősorban gazdasági és hatalmpolitikai megfontolások érvényesültek, s a „világpolitika” nem rendelkezett zárt elképzeléssel.

Németek a Közel-Keleten: a Berlin–Bagdad-vasút

1898-tól az Oszmán Birodalom gyengesége – a délre terjeszkedő Oroszország tartós nyomása alatt – aktív német terjeszkedésre csábított a Közel-Keleten. Németország gazdasági támogatással és az 1829 óta működő hagyományos porosz katonai segítség növelésével igyekezett befolyást szerezni az Oszmán Birodalomban.²⁹ Érdekelte volt Törökország, Oroszország és Anglia közötti felosztásának megakadályozásában, s e hatalmak valamint Franciaország gazdasági konkurensé kívánt lenni a térségben. A flottaépítés mellett a német „világpolitika” legfontosabb presztízs-programja a Bagdad-vasút építése lett. A Porta pedig azt remélte, hogy a vasútépítéssel stabilizálhatja a válságoktól megrendült és összeomlással fenyegető birodalmát.

A 19. században az Oszmán Birodalom véglegesen hátrébb szorult az európai nagyhatalmakkal szemben s elveszítette balkáni területeinek nagyobbik részét. Fővárosa, Isztambul így az állam területének szélére került. Az európai és amerikai fejlemények azt igazolták, hogy a vasutak alkotják a gazdasági behatolás és expanzió alapját. Ennek példájára II. Abdülhamid szultán is gyors, teljesítő képes, hatékony szállításban reménykedett, amikor birodalmát gazdaságilag a Perzsa-öböl kiterjeszti, politikailag pedig stabilizálja, mivel az Oszmán Birodalomban a nagyobb

²⁸ Manfred Görtemaker. *Deutschland im 19. Jahrhundert*. p. 352.

²⁹ Diószegi István: *A hatalmi politika*. p. 206.

csapatszállítások hónapokat vettek igénybe. Hasonló tervek már az 1830-as években születtek, amikor Francis Chesney angol ezredes az Euphrat Valley Railway építését tervezte, amelyet azonban megelőzött a Szezei-csatorna építése.

Az 1880-as évektől Wilhelm Pressel német mérnök kezdett foglalkozni a tervekkel. Szerinte „ha a vasút növeli valamely ország gazdasági teljesítőképességét és fogyasztását, akkor ez mindenekelőtt Anatóliára érvényes, ahol a rendkívül gyér közlekedési hálózat miatt jelentős mennyiségű gyümölcs megy tönkre és nagykiterjedésű földek maradnak műveletlenül.”

Az Oszmán Birodalmat pénzügyileg a francia nagybankok tartották kezükben s állami adósságuk kezelése is szorosan Franciaországhoz kapcsolódott. A szultán a Bagdad-vasút angol és német bankok általi finanszírozásával igyekezett szabadulni e szorításból. Az angol kormány üdvözölte szándékát, de a brit bankok pénzügyileg kockázatosnak tekintették a tervet, s megtagadták részvételüket.

Az Oszmán Birodalom és Poroszország együttműködése – főleg német katonai missziók révén – pozitív tapasztalatokkal rendelkezett, s a német befolyás – a brit és a francia gyarmatpolitikával ellentétben – nem területi szerzeményekre, hanem főleg a gazdaságra irányult, ezért kevésbé tűnt veszélyesnek. Ezért a Magas Porta vasútépítési terve német irányítással kezdődhetett meg.

Németországban eltérően ítélték meg az építési szándékot. A Deutsche Bank kezdetben kevés érdeklődést mutatott, s kizárólag a vasút rentabilitása és Mezopotámia olajforrásai érdekelte. A német politikai és külpolitikai vezetés azonban presztízsszempontból befolyásszerzésre törekedett a brit és francia érdekeltségű övezetben. II. Vilmos kifejezetten támogatta az építkezést, s kétnyelvű üdvözlő táviratokat küldött egy-egy elkészült vasútszakasz átadásakor. A vasútvonal új értékesítési területeket nyitott a német termékek számára. A Perzsa-öbölben ráadásul fontos kereskedelmi- és haditengerészeti támaszpont kiépítését tervezték a német hadiflotta számára. A német politika ezért közvetlenül szembe került a francia, de főleg brit érdekekkel.

A Bagdad-vasút a német katonai misszióval együtt jelentősen hozzájárult a német-török viszony elmélyüléséhez, s az Oszmán Birodalomnak a központi hatalmak oldalán történő hadba lépéséhez az első világháború során.

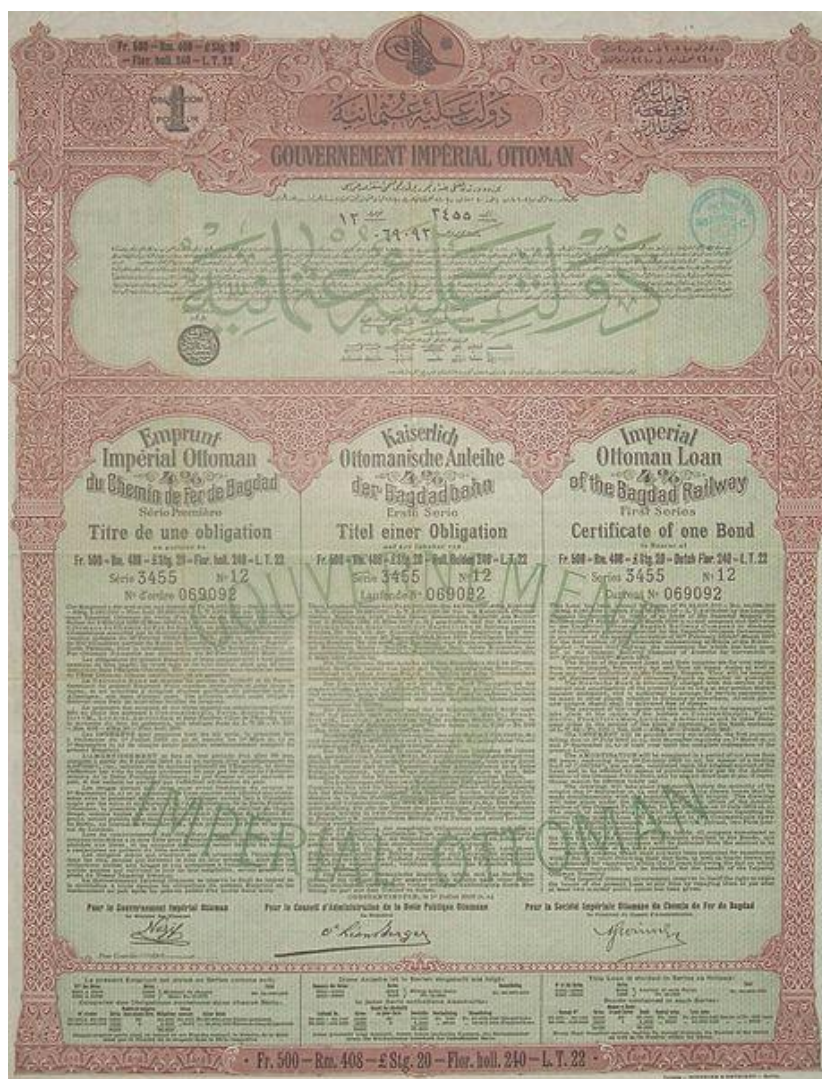
Georg von Siemens, aki a politika és diplomácia nyomására kényszerült végül tető alá hozni a vasútépítést, később rendkívül kritikusan vélekedett róla: „A német sajtó pillanatnyilag az egekbe emelte az anatóliai vasút projektjét. De mint üzlet? Te jó Isten! Az mindig másodlagos ügy lesz, mint az ártatlanok klubja. Nekem e vasút személyesen azért volt nagyon hasznos, mert ettől kezdve az emberek hinni kezdtek bennem, s ez hasznos, ha az ember komolyan nagy dolgokat akar megvalósítani. Ez a vasút azonban önmagában egy holtvágány s Öfelsége vonzalma Mezopotámia iránt a német érdekek számára nem rendelkezik különösebb értékkel.”³⁰

A német orientális politika új szakasza kezdődött Adolf Marschall von Bieberstein új konstantinápolyi német nagykövet 1897. évi hivatalba lépésével. A következő évben sikerült elérnie II. Vilmos törökországi látogatását. Amikor a német követség fogadásán II. Abdülhamid szultán előadta javaslatát, hogy koncessziót adnának a Deutsche Banknak a Bagdadig terjedő vasútvonal építésére, a német császár örömmel igent mondott. Siemens így kényes helyzetbe került, mert a felkérés visszautasításakor elvesztette volna a császár kegyét. Ezért a projekt folytatása mellett döntött. Ezért II.

³⁰ Németh István: *A Bagdad-vasút* (1903): In: Németh István (szerk.): *A 20. század titkai 1900–1945. 1. kötet.* p. 36.

Vilmos később „az oszmán vasútügyben nyújtott nagy érdemeiért” örökös nemesi rangra emelte.

Az anatóliai vasút már 1892 decemberében elérte Ankarát, s 1896 júliusában üzembe helyezték a Konyáig terjedő elágazását is. 1899-ben a Deutsche Bank és az Oszmán Birodalom ideiglenes megállapodást kötött a Bagdad-vasút Konyától Bagdadig való megépítéséről. Az ideiglenes koncesszió megszerzése után Siemens más államok bankjainak bevonásán munkálkodott. A brit bankok továbbra is érdektelenséget mutattak, s vezető New York-i bankházak is elutasították az ajánlatot. Végül Siemensnek sikerült megnyernie a francia Banque Ottomane-t, több osztrák–magyar és olasz bankházat. Marschall von Bieberstein nem szívesen látta ezen igyekezetét.

1903 márciusában az anatóliai vasút és az Oszmán Birodalom aláírta a 99 évre szóló végleges koncessziót. Végállomásként – Bagdadon túlmenően – Basrát és a Perzsa-öböl később megállapítandó pontját nevezték meg. 1903. április 13-án a Deutsche Bank vezetésével megalakult a Société Impériale du Chemin de fer de Bagdad, amelyben a Deutsche Bank 40%-al, a Banque Impériale Ottomane 30%-al, az Anatóliai Vasút-Társaság 10%-al, a Wiener Bankverein és a Schweizerische Kreditanstalt 7,5–7,5%-al, a Banca Commerciale Italiana pedig 5%-al részesedett. Végül

a projekt nagy részét török állami kölcsönökből fedezték, amelyeket a Deutsche Bank nyújtott. Az 1904. évi első kölcsön 54 millió, az 1910. évi második 108 millió, s az 1912. évi harmadik 60 millió francia frankot tett ki. Az első világháború után a Deutsche Bank vasútépítési részesedését átranzferálta egy svájci bankba, hogy kivonja a győztes hatalmak befolyása alól.³¹

1899-től az építkezési- és a nyomvonal-kijelölést helyszíni expedíciók végezték. Mivel a vasút nagyrészt még érintetlen természeti részekben és tudományosan még nem kutatott területeken vezetett keresztül, eközben jelentős archeológiai, botanikus és zoológiai felfedezéseket tettek. A megállapodás értelmében ki lehetett bányászni a vasútvonal mentén fekvő természeti kincseket, raktárakat létesíteni és a szükséges építőanyagot vámmentesen behozni. Így lehetővé vált Törökország békés átjárása, az „informális imperializmus” megvalósítása.

Az 1903 júliusában megkezdődött a tíz évre tervezett építkezés, amelyben a német cégek meghatározó szerepet kaptak. A Philipp Holzmann AG építési konszern a vasútvonal megépítése mellett számos megállóhely és nagy pályaudvarok építésére kapott megbízást. Az 1435 mm szélességű normál vonal vasúti síneit a Friedrich Krupp AG szállította, a mozdonyok pedig a Borsig, a Cail, a Hanomag, a Henschel és a Maffei cég gyáraiból érkeztek. Az építkezésen több mint 35 ezer ember dolgozott a legszélsőségesebb és legveszélyesebb körülmények között. Az építőket különösen a hegyi szakaszok állították nagy kihívások elé, közöttük a kilikiai kapu és a kis-ázsiai Taurus hegyvidék. Utóbbin közel 1500 méter magasan, sziklát robbantva kellett 37 alagutat (20 km hosszúságban) és viaduktot építeni. 1904 októberére elkészült a Konya – Bulgurlu közötti 200 km-es szakasz.

1904 és 1910 között az építkezés szünetelt az ifjútörökök forradalma és az oszmán állam ezzel járó politikai átalakulása miatt. 1911-ben lemondtak a vasút Basráig való kiépítéséről. 1912-ben Heinrich August Meißner pasa vezetésével megkezdődött az építkezés, Bagdadból kiindulva északi irányba. Európa és India között ez lett volna a leggyorsabb és leggazdaságosabb közlekedési útvonal. De éppen emiatt a vasútépítés az európai nagyhatalmak (Németország, Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország) orientális politikájának fókuszába került. Erősítette ellenszenvüket, hogy német részről propaganda-megfontolásokból Berlin–Bagdad vasutat emlegettek, amely tulajdonképpen Hamburg (Bréma)–Bagdad vonalat jelentett.

Nagy-Britannia indiai birtokait látta veszélyeztetve a Német Birodalom eszközének tekintett vasúttól, amely a Perzsa-öbölben katonai támaszpont kiépítését is lehetővé tette volna, s Németország esetleges közelkerülését az arab térséghez. A vasút konkurenciát jelentett a brit és orosz infrastrukturális projektek számára is: a britek által uralt Szezei-csatorna és az iráni orosz vasúti tervek. A Bagdad-vasút így közelítette egymáshoz Nagy-Britanniát, Franciaországot és Oroszországot, s a sok indok egyikét jelentette, amelyek végül az első világháború kitöréséhez vezettek.

Nagy-Britannia bekapcsolódása a vasútépítésbe főleg a német flottaépítés miatt hiúsult meg. Amikor 1914. június közepén – a francia befektető kiválása után – mégis létrejött a német–angol megállapodás, már későinek bizonyult, hogy befolyásolja a két ország megromlott kapcsolatát.³²

Az első világháború előtt pénzügyi, politikai és műszaki problémák (főleg a Taurus hegységen áthaladó alagutak) lassították az építkezés menetét. Miután az

³¹ Uo. p. 37.

³² Uo. p. 38.

Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán háborúba lépett, a vasútépítés munkálatai hadigazdasági megfontolásokból felgyorsultak. A Német Birodalom ugyanis így igyekezett függetleníteni magát az Egyesült Államokból származó olajimporttól. Egy esetleges angol tengeri blokád, s az olajszállítások leállása ugyanis végzetes hatással lehetett volna a háború kimenetelére. Az Oszmán Birodalom számára pedig azért volt fontos a vasút, mert csak azon lehetett megfelelően ellátni a Szuezi-csatorna mentén harcoló déli frontot csapatokkal és fegyverekkel, s hatékonyan küzdeni az arab felkelők ellen.

1914-re mindössze 1094 km-nyi vonal készült el. A hiányzó részek áthidalására 600 mm-es, keskenyvágányú vasutat építettek, amelyre a szállítmányt minden alkalommal át kellett rakni. 1915 októberétől német támogatással ezen a vasúton deportálták az örményeket lakóterületükről a szíriai sivatagba.

1918-ra elkészült az Isztambul–Nusaybin, valamint a Bagdad–Samarra közötti közel 2000 km-es szakasz. A vonalak az eredeti terv szerint Nusaybinben találkoztak volna. A vasúthálózat a háborúban ismét megrongálódott. Az egykori oszmán területek francia és angol megszállásával a vasút is kezelésükbe került. 1920-ban a Kemal Musztafa vezette kormány az angol katonai igazgatástól átvette a vonal egyes részeit.

Az első világháború után a térség politikai térképe is átalakult. Az Oszmán Birodalom megszűnt, s Kemal 1923. október 29-én kikiáltotta a Török Köztársaságot. Így a Bagdad-vasút projektje befejezetlen maradt, amelynek vonala most már három új államon (Törökország, Szíria és Irak) keresztül vezetett. Még közel 500 km-nyi vonal hiányzott, jöhet a síneket már 135 km hosszan lefektették. A hiányzó szakaszokon az utasokat buszokkal szállították.

Szíria és Irak csak 1936-ban kezdte meg a hiányzó részek építését, amelyek 1940. július 15-én készültek el. Így több mint negyven évvel a koncesszió kiírása után a Taurus-expressz Isztambulból Bagdadig közlekedett. Később a vonalat meghosszabbították Basráig, így a Bagdad-vasút összeköti a Boszporuszt és a Perzsa-öblöt.³³

Német gyarmatok:

Német Délnyugat-Afrika

Német Délnyugat-Afrika (Deutsch-Südwestafrika), a mai Namíbia területe 1884–1920 között német gyarmat volt. 1882. november 12-én Franz Adolf Eduard Lüderitz (1834–1886) brémai kereskedő azzal a kéréssel fordult Bismarck kancellárhoz, hogy garantálja megépítendő dél-afrikai telephelye biztonságát. Miután ez megtörtént, alkalmazottja, Heinrich Vogelsang megvásárolta az Angara Pequena nevű földdarabot egy helyi törzsfőnöktől, ahol megalapították Lüderitz városát. Lüderitz a brit beavatkozást elkerülendő a területet 1884. április 24-én a Német Birodalom fennhatósága (Schutzgebiet) alá rendelte. A helyzet egyértelművé tétele érdekében a császári haditengerészet cirkálóját, a *Nautilus*-t a térségbe érkezett, amelyet a britek hallgatólagos beleegyezésével a *Leipzig* és az *Elisabeth* nevű hajók is követtek. A német zászló végérvényesen 1884. augusztus 7-én jelent meg Afrika e szegletében.

³³ Uo. p. 39.

A német bankárokból, iparmágnásokból és politikusokból 1885. áprilisban megalakuló Német Gyarmati Társaság Délnyugat-Afrikáért (Deutsche Kolonialgesellschaft für Südwest-Afrika) nevű szervezet hamarosan felvásárolta Lüderitz vállalkozásait, összes föld- és bányajogát, aki az 1886. évi expedíció során belefutott az Oranje folyóba. Így a társaság a Bismarck által kijelölt politikát folytatta: a gyarmatok fejlesztése során a közpénzek helyett a magántőkére épített.

Heinrich Ernst Göring, az első német délnyugat-afrikai kormányfő birodalmi megbízottként (1884–1890) Otjimbingwe-ban állította fel a német közigazgatást. 1887. április 17-én elfogadták azt a törvényt, amely eltérő jogokat biztosított az európaiaknak és a bennszülött lakosságnak. Ennek hatására a következő években fokozatosan romlott a viszony a gyarmatosítók és a bennszülöttek között. Ráadásul a Walvis Bay-i brit telepések, valamint a sok, apró földbirtokkal rendelkező telep és a misszionáriusok is bonyolították a helyzetet. Curt von Francois akkori tartományfőnök (1891–1894) a hadsereg főhadiszállását Windhoekben, az Alte Feste-ben (értsd: régi vár, erőd) rendezte be, ahol 32 német katona állomásozott.

A német gyarmatpolitikában Leo von Caprivi birodalmi kancellársága (1890–1894) hozott határozottabb változást, aki a gyarmatosításban érdekelt erők nyomására a Reichstagban határozottan kiállt Délnyugat-Afrika „birtoklásáért”, s egyidejűleg a gyarmat végleges pacifikációja mellett döntött, amelyet addig csak német „gyarmati területként” emlegettek. Ugyan a Portugáliával és Angliával (1886, 1890) kötött szerződések többnyire rendezték a gyarmat határainak ügyét, de belül csak részben voltak érvényben a „védszerződések”. A nama-törzsek túlnyomó része elutasította a szerződéskötéseket, mert a németek országos békeajánlata létezésük alapjaiban érintette a háborúskodó félnomádokat. Az ovambókkal, az ország északi részének legnagyobb

etnikumával csak 1908-ban sikerült megkötni az utolsó szerződéseket.³⁴ Hatalmi viszonyait, illetve az állandóan újraformálódó ellenállást a törzsfőnökök határozták meg, így a gyarmatosítás korai időszakában közös ellenállás nem jöhetett létre. Éppen ellenkezőleg: a rivalizáló törzsi csoportok, nevezetesen a nama és az orlam törzsek, illetve a herero-törzsek közötti belső konfliktusok és hatalmi harcok megkönnyítették a gyarmati uralom fenntartását és a „gyarmati szituáció” megosztását.

1885-ben a bantu nyelvet beszélő herero-pásztortörzsek éppen azért fogadták el a német védelmi szerződést, mert a németekben hatékony szövetségest láttak a búr telepesek és az angol közigazgatás nyomására bevándorolt keresztény szellemű namák, illetve orlamok hegemon törekvéseivel szemben. Amikor ezen elvárásaik nem teljesültek, 1888-ban a hererók kiábrándulva felmondták a német „védszövetséget”, majd 1890-ben ismét visszakoztak, mert akkor Hendrik Witbooi nama-kapitány nagyhatalmi tervei veszélyeztették őket.

Samuel Maharero (1854–1923) törzsfőnök a hererók feletti abszolút uralmát a németekkel való növekvő együttműködési készséggel igyekezett biztosítani, amely hátrányosnak tűnt a kereszténynek keresztelt Hendrik Witbooi (1838–1904) számára, aki a namák és orlamok vezetőjeként politikai ambícióit isteni megbízatással indokolta. A háborús tapasztalatokkal és európai lőfegyverrel rendelkező witbooi-nama kapitány német nyomásra felvállalta a hererók és namák évtizedes háborúskodásainak lezárását. A „véráldozat nélküli” feladat megoldására Berlinben Theodor Leutweint (1849–1921), a katonai iskola őrnagyi rangban lévő tanárát szemelték ki.

Az új tartományfőnök, illetve kormányzó (1894–1905) fő céljának a gyarmatosítás vérfürdő nélküli, katonai és diplomáciai eszközökkel való megvalósítását tekintette. Ezt hármas módszerrel kívánta elérni: tárgyalások a törzsfőnökökkel, türelem és látszólagos engedékenységgel. Az „oszd meg és uralkodj!” angol elvet alkalmazva a német uralmat az országos béke, jogbiztonság és a modern európai magángazdaság bázisán kívánta biztosítani. A törzsfőnököket a császár „névében” arra kötelezte, hogy „országukban” gondoskodjanak a „rendről és nyugalomról”, amiért éves nyugdíjban részesültek. Leutwein az államhatalmi monopóliumot a Hendrik Witbooi-val való együttműködésben – és levélváltásukban – is igyekezett érvényesíteni. Mivel Hendrik a misszionáriusok révén megismerte a bibliát, függetlenségi óhaját retorikai fordulatokkal s európai-keresztény államelméletekkel támasztotta alá. Mindez arra kényszerítette a német felet, hogy hatalmi politikájának és Német Délnyugat-Afrika területi egységének „érveit” állítsa szembe a törzsfőnökkel. Végül a katonai-taktikai megfontolásokból kezdeményezett és fenntartott levelezést Leutwein később az alábbi megjegyzéssel szakította félbe: „Az nem bűn és nem vétke, hogy Te nem akarod alárendelni magad a Német Birodalomnak, de mindez veszélyes a német védterület fennállására.”³⁵ Leutwein még akkor is politikai megoldásra törekedett, amikor Hendrik Witbooi a Naukluft-hegységben elszenvedett katonai veresége után csak bizonyos feltételekkel volt hajlandó elfogadni a német főhatalmat. Hendriket nem végezték ki, a törzset nem oszlatták fel, sőt fegyvereit is megtarthatta, de a „koronagyarmat” egyik helyőrsége ellenőrizte.

Az uralmi rendszer stabilizációjában a német gyarmati kormányzat fontos támasza és „szövetségese” volt az évtizedekig az országban dolgozó Rajnai Missziós Társaság,³⁶

³⁴ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 111.

³⁵ Uo. p. 114.

³⁶ A Dél-Afrikában is tevékenykedő Rajnai Missziós Társaság 1828 szeptemberében három evangélikus missziós egyesületből (Elberfeld, Barmen és Köln) alakult meg Mettmannban,

amely az európai normáknak megfelelően „rendezett viszonyokra” törekedett, amely lehetővé tette számára az „állam” és egyház szoros együttműködését. 1897-ig a társaság jelentősen hozzájárult a gyarmati rendszer stabilizációjához.

Leutwein decentralizálta az adminisztrációt, amelyet három regionális központban intézett: Windhoek-ben, Otjimbingwe-ben és Keetmanshoop-ban. A katonaságot a német gyarmati véderő (Schutztruppe) jelentette. Az első egységek még 1888-ban megérkeztek, majd számuk fokozatosan nőtt. Az első osztag 2 tisztből, 5 altisztből és 20 fekete katonából állt, majd később elérte az 50 főt. Egy év múlva Tsaobis mellett felépítették az első katonai erődöt, a Wilhelmfestet (Vilmos-erőd) is. 1914-re a katonák létszáma megközelítette az 1500 főt, akiknek nagy része német volt. 12 századra osztva az ország valamennyi pontján állomásoztak. Jelentős tüzérséggel is rendelkeztek, amely a legerősebb volt az afrikai német gyarmatokon. Tevés járőreik később Német Délnyugat-Afrika Schutztruppe-ikonjai lettek.

A közigazgatás megszervezése mellett a németek kiépítették a posta- és távíró szolgáltatást is. Az első postaállomást 1888-ban Otjimningwe-ben alapították. A postaállomások száma folyamatosan nőtt, s számuk 1903-ra elérte a 34-et. 1899-ben megkezdtek a távíró hálózat kiépítését a városok között. 1899. április 13-án átadták a gyarmatot Németországgal összekötő első távíróvonalat. Windhoek-ben 1913-ra befejezték egy nagy teljesítményű rádióadó és a hozzá tartozó 120 m magas torony építését. Így már el tudták érni a togói német gyarmatot, s ezen keresztül Németországot is.

A bányászatban a gyémánt és más drágaköveken kívül jelentős volt a réz, arany és ezüst kitermelése is. Ekkor több jelentős bányászati társaság is alakult: 1893-ban a Hanseatische Land-, Minen- und Handelsgesellschaft für SWA; 1895-ben a Kaoko Land- und Minengesellschaft; 1900-ban az Otavi-Minen und Eisenbahngesellschaft (OMEG); 1903-ban a Gibeon Schürf- und Handelsgesellschaft. Az első nagyobb rézlelőhelyeket 1886-ban fedezték fel Swakopmund-tól 150 km-re délkeletre. Itt, a Kuiseb folyó alsó folyásánál alapították meg később a Gorob- és Hope bányákat. Ezek 1907-től termeltek rezet, aranyat és ezüstöt. A gyémántbányászati rendelet alapján a bányászati és kutatási jogokat kizárólag a Deutsche Diamanten Gesellschaft birtokolta.

„semleges földön”, Müller lelkész házában. Első misszionáriusaik még ebben az évben Dél-Afrikába indultak, ahol jól együttműködtek a londoni misszió állomásaival, illetve a holland társaságokkal. Felmerülő költségeiket negyven támogató egyesület gyűjtötte; 1913-ban 1 058 449 márka gyűlt össze. Ebből tartottak fenn a tengerentúlon 117 missziós állomás és 683 kirendeltség mellett még 839 iskolát, 2 kórházat (Tungkunban, Kelet-Kínában és Szumátrán), valamint 3 segédkórházat (Szumátrán). Ide tartoztak még a képzési intézmények és igazgatási egységek Barmenben, valamint misszionárius gyermekotthonok Güterslohban (1880), Bad Kreuznachban (1911) és Mettmannban (1893). Gondoskodni kellett a nyugdíjas misszionáriusokról és hátramaradottairól is, akik részben missziós házakban laktak. A Rajnai Missziós Társaság 1829-ban alapította Wupperthal állomás néven első fokföldi állomását (Wupperthal városa ekkor még nem létezett), s kiterjesztette tevékenységét a Fokföld-gyarmattól északra fekvő, ekkor még nem gyarmatosított területre, a későbbi Német Délnyugat-Afrikára. A hereró és nama felkelés idején a misszionáriusok megkíséreltek közvetíteni a felek között. 1913-ban a Rajnai Missziós Társaság Fokföld és Német Délnyugat-Afrika mellett képviselőket küldött Holland-India (ma Indonézia) szigeteire (Borneo, Szumátra, Nias), Dél-Kínába (Kanton provincia) és Német Új-Guinea szárazföldi részére, az ún. Vilmos császár-földre. 1913-ban a misszionáriusok összlétszáma 207 fő volt (közülük 166 felszentelt, 19 fel nem szentelt orvos, tanár, mezőgazda, stb.) és 22 nővér, akikhez még 154 misszionárius feleség is tartozott. A szervezet 1971-ig állt fenn. Utána feloldódott az Egyesült Evangélikus Misszióban (Vereinte Evangelische Mission).

A márvány-lelőhelyek kiaknázására 1909-ben alakult meg az Afrika-Marmor-Kolonialgesellschaft és a Koloniale Marmorsyndikat.

A mezőgazdaság területén is megindult a fejlődés. 1891-ben Kibib-ban a juhok tenyésztésére és gyapjú előállítására alkalmas telepet alapítottak. Nem sokkal ezután Kis Windhoek-ben elkezdtek zöldségtermesztéssel és borászattal is foglalkozni. 1909-től az angóramecskét, 1913-tól pedig a struccot is exportra tenyésztették. A farmok száma 1913-ra 1331-re nőtt, amelyből 914 volt német gazda tulajdonában. Az első helyi sörfőzdét 1900-ban hozták létre Swakopmund-ban, az első konzervgyárat pedig 1887-ben a Sandwich-öbölben alapították.

A vasútépítés 1895-ben kezdődött meg néhány kisebb bányavonal kiépítésével. A gyarmat első vasútvonala a Cape Cross bányavasútja volt, amelyet 1884-ben a Damaraland Guano Company Ltd. épített. A második vonalat – Walvis Bay és Plum között – 1886-ban adták át.

A gyarmat vezetősége 1897-ben elhatározta, hogy Swakopmund-ból Windhoek-be megépítik az állami vasutat (Deutsche Kolonial Eisenbahn Bau und Betriebs Gesellschaft). A 383 km-es vonal 1902-re készült el. A gazdaság mellett a politika is szorgalmazta a vasútvonalak kiépítését, mivel szerintük „nem a Schutztruppe számának határtalan növelésével, hanem a vasútvonalak építésével” lehet megmutatni a németek erejét a gyarmaton.

Az Otavi Bánya-és Vasúttársaság (Otavi Minen- und Eisenbahn Gesellschaft – OMEG) 1903-ban kezdte meg a vasútvonal kiépítését az Atlanti-óceán partján fekvő Swakopmund-tól a gyarmat belsejében fekvő tsumebi bányáig. A 600 mm-es nyomtávolságú vasútvonal első 225 km-es szakaszán 110 acélhid épült. Végül az 576 km-es teljes vonal költsége 14 725 000 márkát tett ki és a beruházás 1906-ra fejeződött be. Az építés egybeesett a herero és nama népiirtással, ezért lassan haladt, mivel kevés volt a munkaerő, és a vonalat gyakran igénybe vették katonai műveletekhez. Ezért az Otavi-ból a Grootfontein melletti bányákhoz vezető 91 km-es szárnyvonal csak 1908-ra készült el.³⁷

A németek a közúti közlekedés fejlesztésében is nyomot hagytak. A „közút” ebben az országban csak ökrös szekerekkel, vagy öszvérekkel járható csapást, földutat jelentett. 1896-ban a németek feljavították az utak állapotát. 1902-re 116 utat tartottak nyilván, 18 826 km hosszban.

Német Délnyugat-Afrika partjai mentén csak két természetes kikötő létezett: Lüderitz Bay és Walvis Bay. Mivel Lüderitz Bay messze, délen volt található, Walvis Bay pedig az angolok kezén volt, ezért 1892-ben megalapították Swakopmund kikötőjét és katonai állomáshelyét, hogy kikerüljék a brit kolóniát. Swakopmund-nél viszont a hajók nem tudtak közvetlenül a parton kikötni, hanem csak egy mérföldre a nyílt tengeren. Ezután az árut és az utasokat kisebb csónakokba kellett átrakni és így kijuttatni a szárazföldre. 1903-ra épült meg kőből a 375 m hosszú kikötői móló a 35 m hosszú kereszttággal. Ezt követően már közvetlenül a parton is kiköthettek a hajók. A rakodást kikötői daruk és vasútvonal könnyítette.

Annak ellenére, hogy Lüderitz kikötője messze esett a gyarmat központjától, a németek itt is fejlesztettek. 1904-ben építették meg a 80 m hosszú és 5 m széles hullámtörő gátat. A második hullámtörőt 1905-ben adták át, és ugyanekkor kezdték

³⁷ KLAUS DIERKS: „*Namibia's Railway System*”, www.klausdierks.com ; http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9met_D%C3%A9lnyugat-Afrika

építeni a harmadik, 167 m hosszú és 8 m széles hullámtörőt. A német Woermann-Linie hajózási társaság 1891-ben menetrend szerinti hajójáratokat indított Németországba.

Német Délnyugat-Afrika volt az egyedüli német gyarmat, ahol nagyobb számban telepedtek le német bevándorlók. A gazdasági lehetőségek (gyémánt és rézbányászat) mellett a fő vonzerőt a mezőgazdaság jelentette. A gyarmat lakossága 1902-ben kb. 200 000 fő volt, ebből csak 2595 fő volt német, 1354 fő afrikáner, 452 fő pedig brit; 1914-re még 9 000 német érkezett az óhazából. Ezzel egyidejűleg kb. 80 000 herero, 60 000 ovambo és 10 000 nama bennszülött élt a gyarmaton, akiket megvetően csak hottentottáknak hívtak.

A herero és nama felkelés (1904–1908). Gyarmati háború Német Délnyugat-Afrikában

A német Reichstag már 1893–1894-ben foglalkozott a hererók és namák földkérdésével a német „védterületen”. Az évekig elhúzódó tárgyalások során a német kormány, a telepesek, a missziók és a bennszülöttek érdekeinek összehangolására törekedtek. 1897-ben a Rajnai Missziós Társaság közvetítésével szerződésben rögzítették a namáknak átadandó 120 ezer hektáros területet. Az aszály miatt az új legelőket kereső, nomád életet élő hererók pásztornépe erőszakkal elűzte a namákat. Az afrikáner Jonker kapitány fegyvereseinek támogatásával a namák biztosították törzsi területeiket és szövetségesükkel északra költöztek. Carl Hugo misszionárius szerint a namák és a hererók között egy évtizedig tartó rabló- és védelmi háború kezdődött. Jonker afrikánerjei benyomultak a hererók központi települési körzeteibe, ahol 1850 körül Okahandja környékén nagy számú hererót gyilkoltak meg. Előrenyomulásuknak a hererók 1863–1864-ben három csatában, Otjimbingwe-nél vetettek véget. Ott Karl Johan Andersson svéd kalandor segítségével sikerült egy herero-harcosokból álló hadsereget felállítani, amely modern tűzfegyverekkel és két tábori ágyúval rendelkezett, s döntő csapást mért ellenfelükre. Tíz éves szünet után azonban a namák Hendrik Witbooi (1838–1904) kapitány vezetésével országos méretű támadást és fosztogatást indítottak. A kis létszámú német csapatnak nem sikerült megvédelmeznie a hererókat és leállítani a namák harcát, ezért a hererók tiltakozásból rövid időre felmondták a németekkel fennálló védelmi szerződésüket. A namákat csak 1894-ben sikerült leverni a Theodor Leutwein őrnagy parancsnoksága alatt álló megerősített csapatnak. Eközben barátság alakult ki a németek által ovaherero-kapitánynak kinevezett Samuel Maharero (1854–1923) és Leutwein között. Ennek ellenére a földkérdésről folytatott tárgyalások a hererókkal lassabban haladtak, mint a felkelő namákkal, így az újonnan érkező telepesek elkerülték Délnyugat-Afrikát. A felkelés kitöréséig nem találták a megoldást, főleg mert 1897 után az események egészen más fordulatot vettek.

A hererók hagyományosan állattartásból tartották fenn magukat. Amikor 1897-ben marhapestis és sáskajárás pusztított, a legtöbb herero egzisztenciája összeomlott; számosan meghaltak vagy legyengültek. A marhák tömeges pusztulása a hús drágulásához vezetett, amely a német telepesek számára vonzóvá tette a marhatenyésztést. Sokan a hererók értékes legelőin látták jövőjüket. Néhány herero-kapitány pedig törzseiket megkerülve jó földeket már a marhapestis előtt eladott a telepeseknek. De 1897 után, főleg a marhapestist követő elszegényedés miatt oly mértékben nőtt a földeladások száma, hogy a hereróknak egyre kevesebb legelő és frissvíz-forrás állt rendelkezésre. Sokan arra kényszerültek, hogy bér munkát vállaljanak a német farmokon, vagy megmaradt állataikat jogszerűtlenül legeltessék a hatalmas

német farmokon. Mindez kiváltotta a telepések haragját, akik sokszor erőszakkal elűzték az állatokat. Így lehetetlenné vált a földkérdés igazságos rendezése a hererókkal, jóllehet a megállapodáson dolgozó Leutwein szigorú engedélyezési gyakorlattal számolt a herero-földek eladásakor.

A legelőterületek növekvő csökkenésével járó egzisztenciális fenyegetettség mellett a hererók ellenállási szellemét főleg a megaláztatások növelték. Emberi méltóságuk további súlyos megsértését jelentették a telepések részéről elkövetett, s az akkori német joggyakorlat szerint is büntetendő erőszakok és gyilkosságok enyhe ítéletei, amelyek tovább növelték a feszültséget. A gyarmatosítók diszkriminációja sokszor az afrikai erkölcs ismeretlenségéből, máskor a kulturális és szellemi fölény érzetéből fakadt. Csak kevés fehér hajlott a bennszülött kultúra megértésére; ennek elutasításához ugyanakkor hozzájárult, hogy azok szociális-törzsi hovatartozásuk miatt nem mutattak semmiféle „alattvalói szellemet”, amelyet a saját kultúrájuktól áthatott németek elvártak volna. A németek a törzsi politikába való beavatkozással – pl. Samuel Maharero kinevezése ovaherero-kapitánynak – ellenséggé váltak a többi herero vezető szemében.

A német védhatalom abban volt érdekelt, hogy megtiltsa az ország ellenőrizetlen fegyverbehozatalát, s csökkentse a törzsek harci erejét. Mindez az érintettek határozott ellenállásába ütközött, akik nem kívántak betagozódni a német rendszerbe. A namák és a gyarmati közigazgatás regisztrációs vitái miatt már 1903 októberében Warmbadban úlyos katonai összetűzésre került sor, amelynek 1904 január végén csak az ország északi részéből érkező német katonai erősítés vetett véget. Így az ország centruma elegendő katonai fedezet nélkül maradt, s a Windhoekban lévő német közigazgatás képtelen volt megfelelően reagálni az Okahandjából 1904 januárban kiinduló herero-felkelésre.

A hererók a felkelés előtt a Waterberg-régióban gyülekeztek, hivatalosan a Kambazembi (1843–1903) herero-kapitány halála miatti, elhúzódó örökösödési viták kapcsán. A németeknek feltűnt, hogy a hererók a felkelés előtti hetekben megkezdték készleteik felhalmozását és egyéb árucikkeket is felvásároltak. 1904. január 20-án Samuel Maharero Osonában kiadta a felkelésre felszólító parancsot, az alábbi kiegészítő határozattal: „Országom valamennyi nagyemberéhez. Samuel Maharero, a hererók főtörzsfőnöke vagyok. Parancsot adtam minden emberemnek, hogy többé ne bántalmazza a következőket: angolok, bastardok, bergdamarák, namák, búrok. Ezekhez nem nyúlunk. Ne tegyék! Esküszöm, hogy e határozat titokban marad, még a misszionáriusok előtt is.”³⁸

A herero és nama nép megélhetési nehézségeik miatti felkelése 1904 januárban Samuel Maharero törzsfőnökük vezetésével a német intézmények és farmok elleni támadással kezdődött. Daniel Kariko törzsfőnök később eskü alatt vallotta, hogy a herero-nagyemberek abban is megegyeztek, hogy megkímélik a német asszonyokat és gyermekeket, valamint a misszionáriusokat és családjaikat. Ezt a parancsot kis kivétellel betartották, s a foglyul ejtett nőket és gyermekeket a német településekre vitték, akik a német parancsnokság szívesen látott információs forrásának számítottak. A német férfiakat azonban válogatás nélkül meggyilkolták.

Jakob Irle misszionárius becslése szerint a háború előtt a kereken 80 000 fős herero nép hozzávetőlegesen 5000–7000 harcost tudott kiállítani. Ezért a németek

³⁸ JAN BART GEWALD: *Herero heroes, a socio-political history of the Herero of Namibia, 1890–1923*. Currey, Oxford, 1999. p. 141. és sk.

számára döntő jelentőségű volt a nagyobb állomáshelyek – közöttük Okahandja és Omaruru – megvédése és saját erőből való felmentése. A rendelkezésre álló erők még a német erősítés megérkezése után sem voltak elegendők a felkelés azonnali leverésére, hiszen biztosítani kellett a német állomásokat és településeket, illetve a közlekedési útvonalakat. Hátrányosnak bizonyult, hogy Németország – Angliától és Franciaországtól eltérően – nem rendelkezett állandó bevetési csoporttal, akiket a gyarmati bevetésre képeztek ki és fegyvereztek fel. Így a hajóval megérkező hazai erősítést a legkülönböző csapatrészek önkénteseiből állították össze, akik teljesen felkészületlenek voltak az afrikai bevetésre. A megérkező egységek teljesítményéből sokat levont, illetve súlyos veszteségekhez vezetett, hogy harci tapasztalatlanságuk mellett hiányos egészségügyi ismeretekkel rendelkeztek, így sokan megbetegedtek tifuszban.

A Német Birodalmat teljesen felkészületlenül ért egy ilyen méretű felkelés Délnyugat-Afrikában. 1904. január elején, a hererók elleni harcok kezdetén a német védcsapatok létszáma 769 német és 132 bennszülött katonát tett ki, akiket négy századba, egy tüzéregységbe és egy sor kisebb állomásozó egységbe soroltak be. A védcsapat a gyarmatról még 1141 fő tartalékos erősítést kapott, akikhez helyiek is csatlakoztak. A németek technikailag jobb fegyverzete (Maxim-géppuskák) ellenére azonban a felkelés leverése a birodalomból érkező pótlólagos támogatás nélkül lehetetlen volt.

Az első áldozatok a német telepesek voltak. A hererók felégették házaikat s a férfiakat többnyire meggyilkolták. A felkelőknek kedvezett, hogy a harci területen csak gyenge német erők tartózkodtak, mert a védcsapatok zöme Leutwein kormányzóval együtt az ország déli részén tartózkodott egy helyi felkelés leverése miatt. A hererók első csapásai a farmok megtámadása mellett raktárak, vasútvonalak és kereskedelemi állomások ellen irányultak. Ennek során 140 német és hét búr személy veszítette életét. Okahandjában asszonyokat is megöltek. Másutt szabad elvonulást biztosítottak számukra a legközelebbi német állomásig. A németeknek alacsony létszámuk ellenére sikerült tartaniuk a városokat és a távírvonalakat. A Swakopmundból már január 12-én elindult rögtönzött páncélvonat Hartwig von Zülow hadnagy irányításával megjavította az Okahandjába irányuló, megrongált keskenyvágányú nyomvonalat, s gyors csapatszállításával később áttörte a város körüli gyűrűt. A helyzet első stabilizációját a német csapatok vasúti szállítása jelentette. A német vezérkari főnökök – von Schlieffen, majd Helmuth von Moltke – e tapasztalatok alapján kezdték meg a páncélvonatok fejlesztését.

Január 18-án megérkezett Swakopmundba a Fokvárosból helyszínre küldött Habicht zsebcirkáló, amelynek fedélzetéről már részletesebb jelentéseket lehetett Berlinbe küldeni. Gudewill korvettkapitány átvette a gyarmat parancsnokságát; két tiszttel, egy orvossal és 52 emberrel partra szállt s megindult a szorongatott Karibib felmentésére, ahol a lakosság segítségével elbarikádozták magukat.

A Német Birodalomban kezdetben optimista német jelentések láttak napvilágot a herero-lakosság helyi megmozdulásairól. De azok Samuel Maharero parancsnoksága alatt már 1904. január 12-én bekerítették Okahandját, lerombolták az onnai vasúti hídát s elvágták az ország fővárosába, Windhukba vezető távíróvezetékét. Swakopmund kikötővárosból a fővárosba tartó vonat sem ért célba. A következő napokban Samuel Maharero megkísérelte a Hermanus van Wyk kapitány vezette bastardokat és a Witbooi kapitány vezette namákat bevonni a harcba. Van Wyk vonakodott, s átadta a németeknek Mahareronak Witbooihoz írt leveleit. De január 28-án csak az ovambo-

törzs 500 jól felfegyverzett harcosa támadt a német Fort Namutonira, amelyet csak hét német katona védett. A körbezárt németek azonban saját veszteség nélkül 60 támadót megöltek, akik ezután visszavonultak. Terveikben a felkelők azonban alábecsülték a Német Birodalom azon képességét, hogy rövid idő alatt nagy csapatkontingenst képes Afrikába küldeni. Miután ez bebizonyosodott, a hereróknak már csak az a lehetőség maradt, hogy legyőzzék a németeket, mielőtt további utánpótlás érkezne.

A birodalmi kormány utasítására 1904. január 21-én két tengerész zászlóaljat (500 fő) hajózott be, s megkezdődött a szárazföldi hadsereg önkéntesekből álló csapatainak felállítása. Ennek költségeit a német Reichstag beható vitát követően – az SPD tartózkodása mellett – szavazta meg. A németek három részre osztották csapataikat. A nyugati osztag célja Ludwig von Estorff (1859 – 1943) őrnagy parancsnoksága alatt Omaruru kerület megbékítése volt. A fő csoport Leutwein kormányzó vezetésével a végleges katonai felállásig Okahandja megtartása s az ellenfél elbizonytalanítása, majd a teljes felállítás után az ellenséges főerők felderítése, majd megtámadása volt. A 412 fős keleti csoport célja a porosz Franz Georg von Glasenapp (1857–1914) őrnagy vezetésével Gobabis kerület megbékítése, a keleti határ lezárása volt a hererók menekülésének megakadályozására. Nagyobb csatára 1904. április 9-én került sor, amikor Leutwein ezredes megtámadta a hererók 3000 fős fő erejét Onganjiránál, s állásaikat nyolc órás ostrom után, sötétedéskor áttörte.

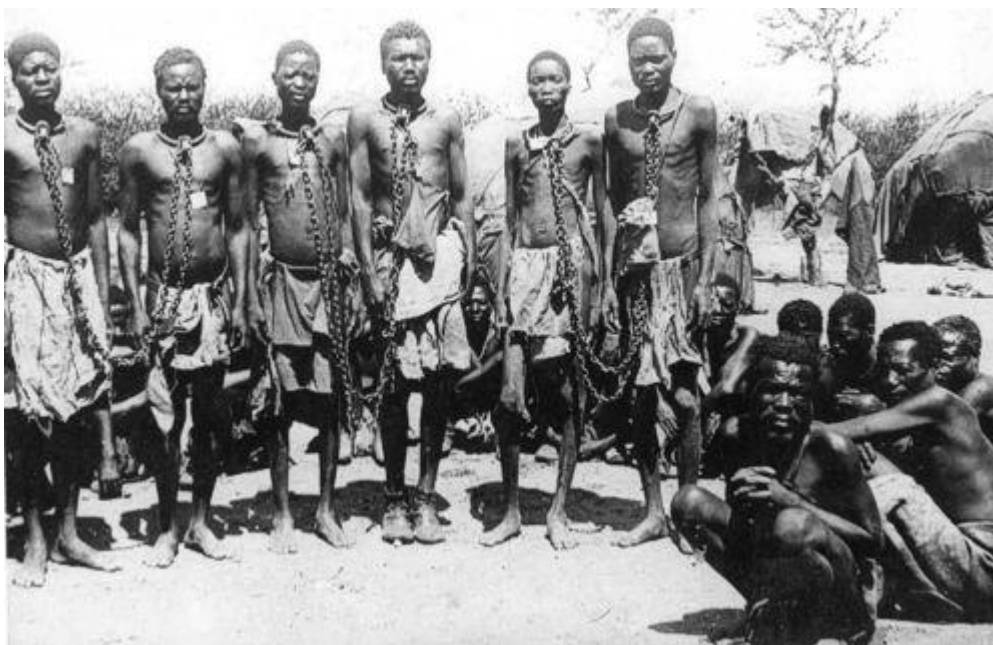
1904. május 3-án leváltották Leutweint főparancsnoki pozíciójából – csak kormányzó maradt –, s Adrian Dietrich Lothar von Trotha (1848–1920) altábornagyot nevezték ki Német Nyugat-Afrika főparancsnokának, s bízták meg a herero-felkelés leverésével. Trotha felelős parancsnokként 1896-ban már kétes hírnévre tett szert Német Kelet-Afrikában a wahehe-lázadás leverésekor. A védcsapat tisztjei Leutwein mellett álltak, s közvetlenül II. Vilmoshoz akartak fordulni, hogy elérjék Trotha visszahívását.

A német birodalmi kormány összesen mintegy 14 000 katonát küldött Lothar von Trotha vezetésével a gyarmatra. Theodor Leutwein kormányzó, aki a von Trotha által történt leváltásáig a védcsapatok parancsnoka is volt, lehetőségei ismeretében főleg a konfliktus politikai megoldására törekedett, ennek ellenére azonban a hererók gyors és

kompromisszumok nélküli leverését sürgette. Von Trotha tábornok pedig valamennyi rendelkezésre álló erő koncentrált támadásával igyekezett felszámolni a felkelést. De alábecsülte a helyi nehézségeket, a hererók képességeit, illetve a német oldalon harcoló bennszülött segédcsoportok jelentőségét is.

1904. augusztus 11–12-én Trotha megkísérelte, hogy a Waterberg melletti csatában bekerítse és megsemmisítse a hererókat. Terve azonban nem sikerült, s a hererók nagy része – súlyos veszteségeket szenvedve – kelet felé, az Omaheke sivatagba menekült. Ekkor kezdődött Leutwein és von Trotha konfliktusa: előbbi meg akarta kímélni a hererókat és az ország további gyarmatosításakor munkaerőként felhasználni, míg von Trotha meg akarta semmisíteni őket. A csata után Trotha a levert hererókat családjaikkal és állataikkal együtt a szinte víz nélküli sivatagba szorította, sőt utasította Ludwig von Estorff őrnagyot, hogy eredjen a hererók nyomába, s űzze el őket a vízvételi helyektől. Így hererók ezrei haltak szomjan családtagjaikkal és szarvascsordáikkal együtt a sivatag szárazságában.³⁹

Trotha 1904. október 2-án felhívást intézett a hereró néphez, amely később „megsemmisítési parancsként” vált ismertté: „Én, a német katonák nagy tábornoka küldöm ezt a levelet a herero népnek. A hererók többé már nem német alattvalók. Gyilkoltak és raboltak, sebesült katonák füleit és orait, s más testrészeit vágták le, s most gyávaságból nem akarják folytatni a harcot. Azt mondom a népnek: aki egy kapitányt valamelyik állomásomra fogolyként beszállít, ezer márkát kap, s aki Samuel Maharerot hozza, ötezer márkát kap. A herero népnek azonban el kell hagyni az országot. Ha ezt a nép nem teszi, akkor puskacsővel kényszerítem erre. A német határokon belül minden hererót fegyverrel vagy nélküle, állattal vagy nélküle, agyonlövés vár, egy asszonyt és gyermeket sem fogadok többé be, hanem visszaűzöm népéhez, vagy agyonlövöm. Ezek a szavaim a hereró néphez. A hatalmas német

³⁹ IRMTRUD WOJAK, SUSANNE MEINL (Hrsg.): *Völkermord. Genozid und Kriegsverbrechen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Campus, Frankfurt am Main, 2004 (= Jahrbuch zur Geschichte und Wirkung des Holocaust 8), p. 49.

császár nagy tábornoka.”⁴⁰ Felhívását a csapataihoz szóló utasítással egészítette ki, amelyben hasonló jutalmat ígért azoknak a katonáknak, akik herero-kapitányokat fognak el. A nőkre és gyermekekre való lövés parancsát pedig úgy értelmezte számukra, hogy a fejük fölé kell löni, s így kényszeríteni futásra őket. Biztos vagyok benne – folytatta –, hogy másodszorra már futásnak erednek, s akkor megmarad a német csapatok jó hírneve.⁴¹

Trotha hadvezetési stratégiája a hererók teljes megsemmisítésére irányult: „Azt hiszem, hogy a nemzetet, mint ilyet, meg kell semmisíteni [...] A kirobbant faji harc csak egyik fél megsemmisítésével zárulhat.”⁴² Elképzelésében főleg Alfred von Schlieffen vezérkari főnök és II. Vilmos császár támogatta. Von Trotha cselekedetét ezért a történettudomány a 20. század első népiirtásaként tartja számon. Eljárásmódja nagy csalódást váltott ki bel- és külföldön egyaránt. Bülow kancellár sürgetésére a megsemmisítési parancsot az események után két hónappal Vilmos császár feloldotta. Trotha politikája azonban 1905. novemberi visszahívásáig változatlan maradt.

Néhány nappal Trotha felhívásának megérkezése után – a hivatalos iratok postai útja Berlinig jó hat hétig tartott – a birodalmi kormány elhatározta a felhívás visszavonását. De még decemberig tartott, míg valamennyi hivatal és szolgálati hely – amelyek a császárságban kevésbé működtek együtt – kiadta erre vonatkozó utasítását. A Reichstag-vitában Trotha tábornok hadviselési stílusát többek között August Bebel, az SPD vezetője is kipellengérezte: „Ilyen hadviselést minden mészároslegény folytathatna, ehhez nincs szükség tábornokra vagy magas rangú tisztre.”⁴³ Trothát visszavonulásra kényszerítették, aki a *Deutsche Zeitung*ban azzal védekezett, hogy ellenkező esetben olyan vereséget szenvedett volna, mint Napóleon 1812-ben a Berezinánál: „Afrika törzsei addig háborúznak egymással, amíg az egyik szétzúzva a földön marad. Ennek kellett ebben az esetben is történnie. Magától értetődik, hogy egy afrikai háborút nem lehet a genfi konvenció törvényei szerint folytatni. Nagyon nehezemre esett az asszonyok visszaparancsolása a Kalahari sivatag vízforrásaitól. De csapataim számára egy katasztrófa előtt álltam. Ha az asszonyokat hozzáengedtem volna a kisebb vízforrásokhoz, akkor Afrikában egy Berezinát kellett volna átélnem.”⁴⁴

Trotha felhívása a délnyugat-afrikai német közigazgatási és katonai vezetés szakítópróbája lett. Leutwein kormányzó a Külügyi Hivatal gyarmati osztályánál már október-novemberben nemcsak kormányzói jogainak megsértését sérelmezte,⁴⁵ hanem a tábornok megsemmisítési politikáját is, amelyet „gazdaságilag károsnak, katonailag pedig kivitelezhetetlennek tartott.”⁴⁶ Növekedett a közvélemény nyomása is, főleg az evangélikus missziós egyházaké. 1904. november 23-án a német vezérkar Berlinben arra a meggyőződésre jutott, hogy Trotha terve megvalósíthatatlan. Alfred von

⁴⁰ Bundesarchiv Potsdam, Akten des Reichskolonialamtes (RKA), 10.01 2089, Bl. 23, Handschriftliche Abschrift der Proklamation an das Volk der Herero und des Zusatzbefehls an die Kaiserliche Schutztruppe, 2. Oktober 1904)

⁴¹ Uo.

⁴² DOMINIK J. SCHALLER: »Ich glaube, dass die Nation als solche vernichtet werden muss: Kolonialkrieg und Völkermord in «Deutsch-Südwestafrika» 1904–1907«. In: *Journal of Genocide Research*. 6:3, p. 398.

⁴³ *Stenographisches Bericht*, Bd. 202, p. 4104 (30. Januar 1905)

⁴⁴ WALTER RAHN: *Sanitätsdienst der Schutztruppe für Südwestafrika während der Aufstände 1904–1907 und der Kalahari-Expedition 1908*. p. 83.

⁴⁵ Bundesarchiv Potsdam, RKA 2089, Bl. 98–99, Leutwein an Auswärtiges Amt, 12. November 1904.

⁴⁶ Uo.

Schlieffen tábornok, a vezérkar főnöke az írta Bernhard von Bülow kancellárnak aznap született határozatokról, hogy „alig marad más hátra, mint megkísérelni, hogy a hererókat megadásra ösztönözzük. Ezt megnehezíti von Trotha tábornok felhívása, aki minden hererót agyon akar lövetni. Ha csapataink új felhívása megígérné a hererók életét, aligha hinnének neki. De mégis meg kell kísérelni.”⁴⁷ Másnap a császár levelet kapott a kancellártól, hogy a Trotha által sürgetett intézkedések nincsenek összhangban a keresztény és emberi elvekkel és a „hererók teljes és tervszerű kiirtása átlép minden, a német autoritás igazságosságára és helyreállítására ajánlott mértéken [...] s kárt okozna a német tekintélynek a civilizált nemzetek között.”⁴⁸

A vezérkar 1904. december 9-i távirati utasítására Trotha visszavonta felhívását és parancsát. Utasították, hogy a főkolomposok kivételével kímélje meg a hererók életét, s ne utasítsa vissza az evangélikus misszionáriusok közvetítési kísérletét. A birodalmi kormány a közvéleményre való tekintettel később elhatárolódott Trothától, de a vezérkarral együttműködve kettős játékot folytatott, sőt december 14-én kitüntette Trothát a herero-felkelés leveréséért. Leutwein, aki Trothával semmilyen körülmények között nem volt hajlandó együttműködni, 1905-ben lemondott kormányzói hivataláról.

Amikor Trotha 1904. október 2-án kiadta felhívását, a Waterbergből menekült hererók fő csoportja már augusztus 11-e óta a németek hatókörén kívül volt. De az Omahekén keresztül vezető útjuk a szárazság idején tragédiához vezetett és szinte valamennyi állatuk elpusztult. Az Omaheke sivatagon keresztül Samuel Mahareróval együtt csak mintegy 1500 hereró érte el a brit Becsuánaföldet, ahol letelepedtek. Ismeretlen számú hereró északra tört át, ahol az ovambók fogadták be őket. Többszázan elérték Walvis Bay brit enklávét, ahol előbb internálták, majd Fokvárosba deportálták őket.

1904. november 2-án Ombakalában a hererók 11 fős vezetői csoportját a németekkel folytatott tárgyalás során rövid uton agyonlőtték. Wilhelm Maharero később éppen ezzel az esettel indokolta, hogy nem tárgyal a németekkel és helyette embereivel inkább brit területre meneküljön.⁴⁹

Egy nappal Trotha megsemmisítési parancsának visszavonása előtt, 1904. december 11-én a kormány és a vezérkar táviratilag kifejezetten támogatta, hogy a hererókat kényszermunkán alkalmazzák, amelyekhez megfelelő gyűjtőtáborokat kell létrehozni. A tervet megvalósították, miközben a háború keleten a korábbi titkos parancs szerint folytatódott. Hererók ezrei keltek át a homokmezők „zárjain” és tértek vissza saját hazájukba. A németeknek a kevés számú katona, az infrastruktúra hiánya és a nehézkes szállítási útvonalak miatt nem sikerült szoros záróvonalat kiépíteni. A hererók szegényen, kimerülve és éhezve, rejtőzködve bolyongtak az országban. Ha fogságba estek, akkor agyonlőtték, felakasztották vagy koncentrációs táborba zárták őket.

A hererók helyzete csak 1905 végén javult, amikor Friedrich von Lindequist (1862–1945), Leutwein korábbi munkatársa lett Német Délnyugat-Afrika kormányzója (1905–1908). Csak azzal a feltétellel fogadta el megbízását, hogy a részéről embertelennek tekintett von Trothát leváltják. Ezt követően utóbbi 1905. november 18-án örökre elhagyta Német Délnyugat-Afrikát.

⁴⁷ Uo. RKA 2089, Bl. 3 ff., Schlieffen an den Reichskanzler, 23. November 1904.

⁴⁸ Uo. RKA 2089, Bl. 8–11, Bülow an Wilhelm II., 24. November 1904.

⁴⁹ HORST DRECHSLER: *Südwestafrika unter deutscher Kolonialherrschaft*. Akademie Verlag, Berlin, 1984. p. 161–163.

A namák felkelése (a régebbi irodalomban „hottentotta felkelésnek” nevezik) közvetlenül összefüggött Lothar von Trotha vitatott kinevezésével és Leutwein fokozatos visszaszorításával. A kapitányok szerződesei Leutwein elismert integritásán nyugodtak, s annak háttérbe szorításával megszűntek. A Németországgal szövetséges kapitányok attól tartottak, hogy hasonló sors vár rájuk, mint korábbi ellenségeikre, a hererókra. Mindezt főleg abból vezették le, hogy a Witbooi- és Bethanier-törzshöz tartozók közül korábban számosan a németek oldalán harcoltak, de a waterbergi csata után dezertáltak s a hereró felkelőkhöz csatlakoztak.

A namák felkelése már 1904 júliusában elkezdődött, amikor Jakob Morenga (1875–1907), a gerillaharcos „fekete Napóleon” 11 hívével megtámadott s lefegyverzett német telepeseket. A felkelés októberben kezdett komoly veszélyt jelenteni, amikor Hendrik Witbooi felmondta védelmi- és megneemtámadási szerződését a Német Birodalommal és helyette hivatalos hadüzenetet hirdetett. A két lázadót más törzsek és vezetőik is követték. Hendrik Witbooi egy későbbi, Leutwein kormányzónak írt levelében elhatározását a német telepések gyilkosságaival magyarázta. Röviddel nyilatkozata után a waterbergi csatában még a németek oldalán harcoló 80 fős nama egységet a németek lefegyverezték, s később Kamerunba és Togoba deportálták. Leutwein október 8-án teljesen meglepetten jelentette, hogy Witbooi hívei – akiknek hűségére maga is épített – ellenséges szándékkal elhagyták Gibeon állomást és szomszédos állomásokat támadtak meg. Újabb jelentések szerint Morenga is növelte hívei számát.

A namák támadásainak közel 40 német telepes esett áldozatul, közöttük egy misszionárius. A telepések asszonyait és gyermekeit megkímélték, sőt gyakorta a legközelebbi állomásig kísérték. A witbooi és a namák hadviselése alapvetően eltért a hererók módszereitől; utóbbiak a nyílt csatákat és összecsapásokat keresték, előbbieket pedig inkább a gerillataktikát alkalmazták. 1904 decemberében a németek felállították a hadifogolytáborokat Windhoekban, Okahandjában és Swakopmundban.

1905-ben elhúzódó harcok folytak. Január elején a német csapatok 50 órás harc után megrohamozták a felkelők legfontosabb erődjét Groß-Nabasnál. Október végén meghalt Hendrik Witbooi, amikor embereivel megtámadtak egy német szállítóoszlopot. Halála annyira megrendítette a witbooiakat, hogy 1906 elején zárt egységben megadták magukat. Ezzel a lázadók legnagyobb csoportja kivált a harcból. A német csapatok az év folyamán folyamatosan felőrölték az egyes felkelő csoportokat, illetve a misszionáriusok közvetítésével békekötésekre került sor.

A német védcsapatok tevékenysége a délnyugat-afrikai felkelés leverésében kormányválságot okozott Berlinben, s 1907. január 25-én új Reichstag-választásokra (az ún. hottentotta-választások) került sor. 1907. március 31-én hivatalosan is bejelentették a hadiállapot végét. Morenga azonban tovább folytatta a gerillaháborút, míg 1907. szeptember 19-én Eenzamheidnél a brit rendőrséggel vívott harcban meggyilkolták. Fejére korábban személyesen II. Vilmos tűzött ki 20 ezer márkás vérdíjat.

Korábban a Windhoekban székelő német közigazgatás a berlini Külügyi Hivatal haladóbb szellemű gyarmati osztályának nyomására jogszerűnek nyilvánította a németek és a bennszülöttek házasságkötését. Most azonban a felkelők és a délnyugati misszionáriusok nyomására visszaható hatállyal megsemmisítette ezeket. A vegyes házasságok indoka német részről elsősorban az volt, hogy kevés német asszony volt hajlandó a gyarmatokra házasodni és kemény farmer-életet vállalni, amely az ott élő fekete asszonyok számára nem jelentett akadályt.

1908 március közepén brit területen összeütközésre került sor a német véderő és a Simon Kopper (meghalt 1913-ban) nama törzsfőnök vezette utolsó felkelő csoport között. A csatát túlélő namák a Kalahari sivatagba vonultak vissza, ahol megtámadhatatlanok voltak. Hosszas tárgyalások után Kopper végül 1909 februárjában megadta magát a brit hatóságoknak büntetlenség és alacsony német nyugdíj fejében.

Az Abraham Rohlfs vezette felkelők másik csoportja – Morengas alvezérségével – 1908 decemberében többször megtámadott német telepéseket és 1909 elején angol területre menekült. A brit rendőrség azonban a namákat néhány hónappal később kiszolgáltatatta a németeknek. Rohlft és öt emberét felakasztották, a többieket megkorbácsolták és láncra verve őrizték. Ez már a felkelés végét jelentette. A németek az elfogott hererókat és namákat a koncentrációs táborokba szállították. Az első ilyen táborokat 1904–1905-ben a britek dél-afrikai búr táborainak mintájára rendezték be. Kezdetben Okahandjában, Windhoekban és Swakopmundban, majd másutt is működtek. Az állandó túlzsúfoltság, a rossz klíma, ivóvíz és egyoldalú ételmezés miatt a táborokban gyorsan skorbut, tifusz és vérhas tört ki, amely áldozatok ezreit követelte. Az egészséges foglyokat kényszermunkára vitték, ahol utakat és vasútakat építettek. A feltételek olyan kemények voltak, hogy gyakorta a foglyok fele nem élte túl a megpróbáltatásokat.⁵⁰ A lázadások során hozzávetőlegesen 1500 német halt meg a harci cselekmények vagy betegségek következtében. A 60–80 000 főre becsült hererók közül 1911-ben már csak 15 130 személy élt, tehát a törzs 75–80%-a elpusztult.⁵¹

A gyarmat totális pacifikálása során – a felkeléstől távol maradó rehoboti bastardok és a berseba-namák kivételével – egész Délnyugat-Afrika német fennhatóság alá került. A kormány elkobozta a törzsi vagyonekat és a földet, amelynek során az Algéria számára 1845-ben kidolgozott francia zár alá helyezési rendeletet vették mintának. A törzsi szervezetet a legapróbb részleteiben megszüntették, s nem tarthattak fegyvert sem. Tíznél több bennszülött család – vagy néhány egyedülálló munkás – nem lakhatott a mindenkorai tulajdonos birtokán annak felügyelete mellett, „higiéniai” okokból a farmtól optimálisnak tekintett 1 km távolságban. A gyarmati közigazgatás által irányított „közkarámokban” (az ún. král kör alakú, tüskés sövényvel körülvett dél-afrikai bennszülött település volt – NI) általában ezer bennszülött élt. Politikai önállótlanóságukat és gazdasági függőségüket a jövőben is biztosítandó csak korlátozott számban tarthattak kisállatot és korlátozott nagyságú földet művelhetek, amely a gyarmati igazgatás engedélyétől függött. A feketéket munkaszerződésre kötelezték a fehér gyarmatosítóval, s munkaviszonyukról igazolványt vezettek. A munkakötelezettség előírásával, a szolgálati könyv és „munkakönyv” bevezetésével a bennszülöttekre kiterjesztették a törvényes felügyelő- és ellenőrzési intézkedések rendszerét, s a tulajdon nélküli bér munkások szintjére degradálták őket. 1907 után a „bennszülöttpolitika” kizárólag „munkáspolitiká” volt, s az olcsó munkaerőtartalék biztosítását szolgálta.⁵²

1910 táján a regisztrált 22 300 férfiból (a gyarmati igazgatás eközben 65 000-re becsülte az összlakosság létszámát) 22 000 fő az európaiak szolgálatában állt, de sürgősen szükség volt munkaerőre az ólombányákban és a gyémántmezőkön. A mezőgazdaság kezdte elveszíteni jelentőségét. Német Délnyugat-Afrika kivételéből – gyémántok, ólom, szarvasmarha, bőrök, szörme, mohair, strucc –, amely 1913-ban

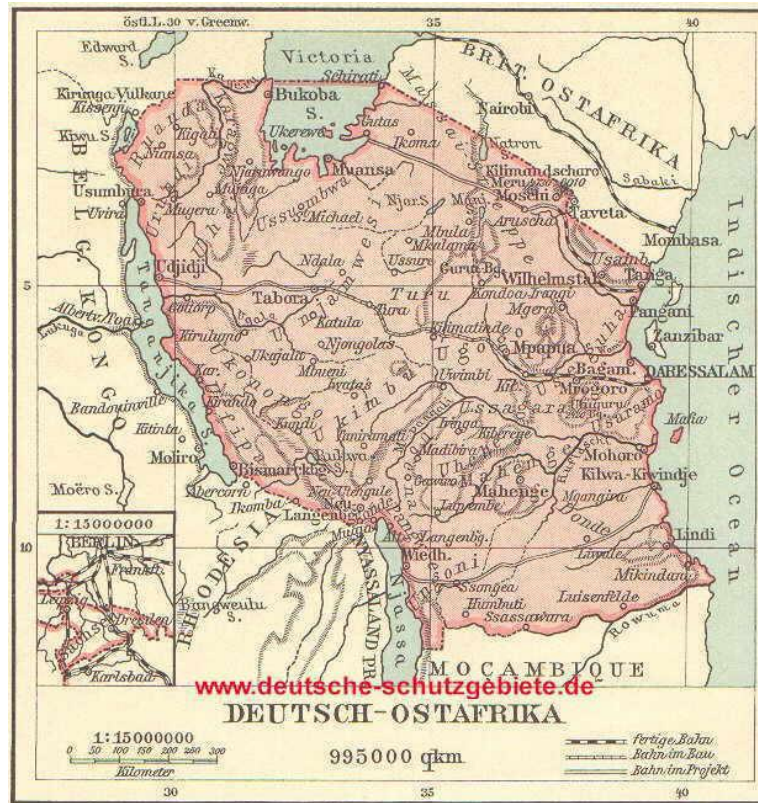
⁵⁰ Dominik J. Schaller: *»Ich glaube, dass die Nation als solche vernichtet werden muss«*. p. 399–400.

⁵¹ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 121.

⁵² Uo. p. 122–123.

70,3 millió márkát tett ki, a fő részt a gyémánt és az ólom kivitele (66,8 millió márka) jelentette.⁵³

Német Kelet-Afrika

A mai Ruanda, Tanzánia szárazföldi része és Burundi 995 000 km²-es területe háromszor nagyobb volt a Német Birodalomnál. A gyarmat alapjait Carl Peters vetette meg, aki a kor szokásai szerint a törzsfőnököktől és a szultánoktól a földet „szerződésekkel” vásárolta meg. Így hamarosan 2500 km² tulajdonosa lett. Ahol az ajándékok és a pénz nem vezettek eredményre, ott fegyverrel szereztek földet. Mindezt a Német Gyarmatosítási Társaság (Gesellschaft für deutsche Kolonisation) égisze alatt, amelyet 1884-ben maga Peters alapított. A társaságnak a német kormány oklevélben garantálta, hogy a területen protektorátust hozhat létre. Miután a zanzibári szultán tiltakozott Peters munkálkodása ellen (a szárazföldi rész Zanzibár fennhatósága alá tartozott), a német kormány nyomós érvként öt hadihajót küldött a vita rendezésére. Ezután a szultán visszavonta tiltakozását, s a németek jogot formáltak Bagamoyo, Dar es-Salam és Kilwa területére.

Az Abushiri-felkelést 1888-ban a kelet-afrikai partvidék arab lakossága robbantotta ki a németek ellen. Kiváltó oka az volt, hogy a nagyhatalmak a területet eredetileg a zanzibári szultánnak ígérték, de ígéretüket nem tartották be. A felkelők vezére Abushiri bin Salim al-Harhi volt, akit az arabok s a helyi törzsek egyaránt támogattak. Árulás juttatta a németek kezére, s 1889 decemberében nyilvánosan

⁵³ Uo. p. 126.

felakasztották. A forrongásnak végül 1891 elején a német és az angol tengeri blokád vetett véget. Az eseményekről Németországban csak akkor értesültek, amikor a megbízott hazaérkezett jelentést tenni. 1890-ben a Helgoland–Zanzibár egyezményrel hozzávetőlegesen meghúzták Német Kelet-Afrika határait, de a végleges határok megállapítása csak húsz év múlva történt meg.

A tengerparti részek „arab felkelésének” leverésével megnyílt az út Kelet-Afrika hátszaga felé és megkezdődött a különböző törzsek leigázása. Az 1890–1905. évi maji-maji felkelésig terjedő időszakot általában a „nyugodt” fejlődés éveiként emlegetik, jóllehet a németek egyedül 1891–1897 között összesen 61 nagyobb „büntetőexpedíciót” indítottak a lakosság leverésére. A németeknek nagy nehézséget okozott az expanzív módon terjeszkedő hehe törzs, akik birodalmukat más törzsek rovására igyekeztek növelni. 1891 augusztusában legyilkoták Zelewski hadnagy expedícióját. Háborús tapasztalatokkal rendelkező törzsfőnökük, Mkawa 1898-ig kis háborúkkal igyekezett megakadályozni a német terjeszkedést, mígnem öngyilkos lett, hogy elkerülje fogságba esését. A Kilimandzsáró-terület azonban továbbra is a tartós ellenállás és a kormány katonai-bürokratikus megtorlásainak helyszíne maradt. 1899. decemberben dzsagga-törzsfőnökök támadták meg a Moschiban lévő német katonai állomást. A kormányzó radikálisan leverte a megmozdulást, s 19 halálos ítélettel torolt meg.⁵⁴

A bennszülött ellenállás leverése után az együttműködésre hajlandó uralkodókat megerősítették pozíciójukban vagy újakat neveztek ki. A kialakuló közigazgatásban helyi előljárónak (jumbe) nevezték ki őket, de több helyen a fraternizálást megakadályozandó többnyire műveltebb arabokat vagy szuahéliket helyeztek pozícióba. Ezek kötelezettségeik ellátása fejében 4–10%-al részesedtek a befolyó adóból. A „rendet” a védcsapatok (hivatalosan: Kaiserliche Schutztruppe für Deutsch-Ostafrika – Császári Védcsapatok Német Kelet-Afrikában)⁵⁵ tartották fenn, amelyek Wissmann afrikai zsoldosaiból alakultak meg. Az „askarikat” az ültetvények munkásaival ellentétben nagyon jól megfizették, őrmesteri rangig emelkedhettek és a szolgálatból való kiválásuk után nyugdíjat kaptak.

A sűrűn lakott, központilag kormányzott Ruanda és Urundi, valamint a Viktória-tótól nyugatra fekvő területek (Bukoba) megőrizték saját állami szervezeteiket és ún. rezidentúrákat állítottak fel, s az angol Uganda-protektorátushoz, valamint északon Togóhoz és Kamerunhoz hasonlóan a közvetett uralom módszerét alkalmazták.

⁵⁴ Uo. p. 154.

⁵⁵ A védcsapatok 1891-től az ún. Wissmann-csoportból alakultak meg, amelyeket Hermann von Wissmann birodalmi megbízott 1889-ben német és afrikai zsoldosokból állított fel, hogy megtörje a Német Kelet-Afrikai Társaság terjeszkedésével szemben lázadó, Abuschiri vezette kelet-afrikai partvidéki lakosság ellenállását. Wissmann a birodalmi kormány megbízásából 1889. februárban 61 német tisztet és altisztet toborzott és Zanzibárba küldött. Ő maga pedig Egyiptomba ment, ahol kb. 600 katonát toborzott. Legtöbbjük a felbomlott anglo-egyiptomi hadsereg szudán egységéből származott. Megőrizték eredetileg oszmán rangjukat, mint pl. ombasa (őrmester), saus (altiszt), becsaus (őrmester), effendi (tiszt). Az afrikai katonáknak az arab nyelvből származó askari elnevezést adta. Szintén Wissmann zsoldosainak oszmán hagyományából származott az egyenruhájuk részét alkotó fejfedő, a tarbus. Wissmann afrikai zsoldosainak másik csoportját a 100 zulu alkotta, akiket Mozambik déli részén Hans von Ramsay toborzott. Azonkívül átvették a kelet-afrikai askarik egy kisebb csoportját, akik korábban a Német Kelet-Afrikai Társaság (DOAG) szolgálatában álltak. Így kialakult a számos gyarmati hadseregben alkalmazott struktúra: „fehér” tiszt és altiszt vezették a „színes” legénységet. A vezetést hazai altisztek egészítették ki, de rendfokozatuk nem volt azonos értékű a németekével.

Burundiban Gustav Adolf von Götzen (1866–1910) kormányzó (1901–1906) egyenesen megelégedett a független Kongó-állam menti vitatott övezetek biztosításával és az utépítést szorgalmazta.

Miközben az észak-nyugati szultanátusok szinte teljesen kívül maradtak a gyarmati feltáráson, addig észak-keleten, a Kilimandzsáró és Usaramo körüli központi gazdasági térségben már az 1890-es évek elején gyors gazdasági fejlődés indult. Gyarmati kereskedelem és ültetvénykultúrák, fehér farmertevékenység kezdődött, infrastruktúrális intézkedések (út- és vasútépítés) történtek. Már 1893-ban elkezdődött a Tanga kikötőjétől a Viktória-tó irányába az első német gyarmati vasút építése. A kormány 1899-ben átvette a krónikus tökehiányban szenvedő DOAG-tól az Usambara-vasutat és 1912-ig tovább építette Moschi-ig. 1915-ben a berlini nagybankok csoportjának támogatásával megalakult kelet-afrikai vasúttársaság megkezdte a Kelet-Afrikai Központi Vasút (más néven: Tanganyika-vasút) építését, amely 1914-ben a Tanganyika-tó közelébe érkezett.

A maji-maji felkelés – 1905–1907

A gyarmat átalakulásával éleződött a „munkáskérdés” is. 1905. április 1-jén a németek bevezették a fej- és kunyhóadót, amelyet az idegen akidok könnyörtelenül behajtottak. Korábban minden kunyhó (kb. 4 adóköteles személy) 3 rupiát fizetett, most minden munkaképes férfit 3 rupia fizetésére kötelezték. Ráadásul az adót ezután nem lehetett természetben fizetni, sőt a munkaképes férfiakat nemcsak közmunkákra osztották be, hanem a fej- és kunyhóadót megfizetni képtelen személyeket – gyakorta a családtól távol – adóköteles közmunkákra kényszerítették, ahol aszkarik felügyelték őket. A fej- és kunyhóadót a helyi lakosság által gyűlölt akidok szedték be, akik az askarik révén végrehajtó és törvényhozó jogokkal rendelkeztek. Az első támadás egy akid háza ellen indult. Még 1903 júniusában vadászati és erdővédelmi rendelkezésekkel megtiltották az elefántvadászatot és a hagyományos hálóvadászatot. A németek minden bennszülött törzzsel gyapotot akartak termesztetni, amit aztán exportáltak volna.

A bennszülött lakosság általános elnyomása – mint később a Götzen kormányzó vezette vizsgálóbizottság a felkelés okairól megállapította – több tényezőbből tevődött össze: a kunyhóadóból, a kényszermunkából és a rossz munkafeltételekből, a bércsalásból, az utépítésből, a teherhordói szolgálatból, a víz-, az erdő- és a vad védelmére hozott számtalan rendelkezésből, az akidok és askarik viselkedéséből, az iskolakényszerből, amelyet az afrikaiak gyermekeik elidegenedésének tekintettek a hagyományos gondolat- és hitvilágtól, valamint a munkaerőtől való megfosztásként értékelték. Jellemző módon a felkelők sok helyütt először az üzletekkel rendelkező indiaiakat, arabokat és szuaheliket támadtak meg, utána a gyapotültetvényes európaiakat. Az idegen uralmi rendszer elleni felkelés nemcsak gyarmaetellenes felszabadító kísérlet volt, hanem a szociálforradalmi tiltakozás vonásait is hordozta. De csak a déli területekre koncentráldott, amelyet az évszázadforduló előtt a német gyarmatosítás még kevésbé érintett.

A maji-maji felkelés 1905. júliusban parasztfelkelésként tört ki a Matumbi-hegyekben, Kilwától északra. A felkelők kezdetben a távoli német állomásokat támadták meg és gyapot-földeket gyújtottak fel. Később már missziókat és kisebb helyőrségeket is megrohamoztak. Az áldozatok között volt a helyi püspök is. Mivel a felkelés időben egybeesett a délnyugat-afrikai német területek megmozdulásával, komoly veszélyeket jelentett a német gyarmati uralomra. A lázadók létszámának növekedésével megnőtt annak lehetősége, hogy a németek elveszítik legnagyobb

gyarmatukat. Ezt megakadályozandó, a kormányzó Németországból kért csapatokat a rend helyreállítására. Amint a várt erősítés megérkezett, azonnal támadásba lendültek, s elpusztították a lázadók falvait és termőföldjeit. Az éhség a ngonik területén feltehetően több halálos áldozatot okozott, mint a háború; több mint 5000 ngoni pusztult el. Az ellenállási frontot megosztották az egyes törzsi csoportok belső ellentétei, egyes kollaboráló törzsfőnökök és arab kereskedők félelme, hogy elveszítik korábbi társadalmi pozíciójukat, ha támogatják a felkelőket.⁵⁶

A felkelést végül 1907. augusztusra verték le. Következményei hasonlóan pusztítóak voltak, mint a hereró-nama felkelése. Az áldozatok számát több mint 75 000-re becsülik; az egyik missziós jelentés szerint a közel 30 000 fős pangwák száma 1000–1500 főre csökkent. Ungoniban, a felkelés központjában a bennszülött lakosság száma a felére csökkent.⁵⁷

Német részről a délnyugat-afrikai és kelet-afrikai felkelések radikális változást és az afrikaiakkal való kibékülést eredményezték. Német Kelet-Afrikába Albrecht von Rechenberg (1861–1935) báró, katolikus diplomata személyében polgári kormányzót (1906–1912) neveztek ki. Radikális kurzusváltozása azon megfigyelésére épült, hogy az ültetvényes gazdaságok munkásigénye előbb-utóbb kényszerű módszerekhez és konfliktusokhoz vezetnek, mint ahogy Kamerunban történt, miközben a Togo mintájú kereskedelmi gyarmatok viszonylag nyugodtan élnek. Ezért Kelet-Afrikát „német zászló alatti négerországgá” igyekezett alakítani, ahol a bennszülöttek termelését a pénzért-termék jelszó jegyében támogatja. Nem telepés- és ültetvénygyarmatot, hanem a „kereskedők, indiai kereskedők és bennszülött kultúrák országát” igyekezett létrehozni. Vele a német gyarmati politika új korszaka kezdődött: megszüntette a fej- és kunyhóadó fejében elrendelt kényszermunkát, s a rend fenntartásában és az adók beszedésében erőteljesen támaszkodott a helyi törzsfőnökökre. Elutasította az indiaiak bevándorlásának korlátozását a gyarmatra, mivel azok az arabokat kiszorítva fellendítették az Afrikán belüli kereskedelmet, ami viszont kedvezett az adóbevételeknek is. 1909–1910-ben közigazgatási reformba kezdett. A német telepések és kereskedők felháborodása ellenére a járási tanácsok számára passzív és aktív választójogot tervezett. Feloszlatta a helyi öngazgatási szerveket, amelyekben addig az európaiak a kunyhóadó 50%-ával, az iparüzési adó pedig 20%-ával rendelkeztek, így az afrikai lakosság költségén saját pénzügyi eszközökhöz jutottak. Messzire tekintő elképzelései a fekete lakosság képviselői szervezeteiről vagy a női választójogról azonban meghiúsultak a német birodalmi bürokrácia ellenállásán.

Befejezetlen maradt az afrikai termékek támogatásának terve is, jóllehet fellendülése nyomán elérte az összkivitel 46%-át. Legfontosabb termékeik a gyapot, a földimogyoró, a szárított kókuszdióbél, a kávé, kaucsuk, agávé, szezám. A hazai exporttermeléssel párhuzamosan az arab és indiai kereskedők mellett kialakult egy afrikai kereskedőréteg, amely a termékeket a tengerpartra szállította. Rechenberg egy sor mezőgazdasági kísérleti állomást és tudományos intézetet állított fel, hozzájárulva a gyarmat gazdasági haladásához és fejlődéséhez. E „fejlődés” a gyarmati állam terhére történt, mivel a gyarmati kereskedelem Német Kelet-Afrikában is passzív maradt. 1913-ban a 35 millió márkás kivitellel 53 millió márkás behozatal állt szemben. Délnyugat-Afrika után Német Kelet-Afrika kapta a legmagasabb birodalmi támogatást 122 millió márka értékben.⁵⁸

⁵⁶ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 163.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo. p. 165–166.

Rechenbergnek nem sikerült megállítani a fehér telepések beáramlását sem, akiknek száma az 5336 fős fehér lakosság között 882 főre emelkedett. Az európai lakosság egynegyede a Kilimandzsáró vidékén, a gyarmat gazdasági centrumában élt, ahol kiterjedt német ültetvények jöttek létre, amelyhez 1913-ban 542 124 ha tartozott, de csak 106 292 ha volt megművelve. 1914-ben Német Kelet-Afrikában a földnek kevesebb, mint 1%-a volt európaiak tulajdonában.⁵⁹

A német telepések célja arra irányult, hogy a föld kisajátításával és öröklésének megakadályozásával megoldják a „munkáskérdést”, illetve visszaszorítsák a bennszülöttek 1906-tól növekvő piaci tevékenységét. A fekete ültetvényes munkást olcsó termelőeszközként a korai 19. század német jobbágyához hasonló függő helyzetbe igyekeztek szorítani. A földművelő és állattenyésztő feketék bér munkássá alakítása legsikeresebben a Kilimandzsáró régióiban sikerült. 1913-ban az itt élő 96 834 dzsagga között 18 609 munkaképes férfit tartottak nyilván; közülük 10 589 európai ültetvényeken, 3176 missziós állomásokon dolgozott. 400 főt foglalkoztatott Moschiban a járási hivatal, 1282 fő a törzsfőnökök körül dolgozott, 3020 fő pedig kézművesként, kereskedőként és indiaiak alkalmazásában állt.⁶⁰

A kisajátítás, munkakényszer és a bennszülöttek bántalmazása miatt a magánültetvényeken a halálozási ráta minimum 7–10%-ot, a Prinz Albrecht ültetvényen pedig 26%-ot ért el.

A politikai-szociális átalakulást jelezte a többi gyarmatokhoz hasonlóan az iskolaügy, amely szinte kizárólag a missziók kezében volt. Mindez jelentősen hozzájárult az 1906 után „oktatási forradalomhoz”, a modern Tanzánia létrejöttéhez. Röviddel az első világháború előtt Német Kelet-Afrikában 61 815 tanuló járt katolikus, 46 730 tanuló protestáns missziós iskolákba, a kormány iskoláiba pedig 6200-an. Mindez azt jelentette, hogy 1913-ban a 7 642 200 lakosból kb. 1,5% iskolába járt. Abszolút számokban mérve ugyan szerény eredmény, relatív összehasonlításban azonban szimbolizált egy folyamatot, amely a maji-maji felkelés után túlmutatott a német gyarmati időszakon.⁶¹

Togo

Togóban a kereskedők és a misszionáriusok még szintén jóval a német védnyilatkozatok előtt előkészítették a talajt az európai értékek és a fehérek benyomulása számára. A 19. század közepén előbb a brémai Északnémet Misszió, majd 1892-től a katolikusok jelentős szerepének köszönhetően Togóban 342 missziós iskola révén viszonylag magas gyarmati iskolátottsági szintet értek el. Amikor a német védhatalmat bejelentették, a missziós területen már jelentős számú írástudó és középiskolai végzettségű személy élt.

Togo attraktivitását a kereskedő számára az jelentette, hogy a „szabadkereskedelem oázisa” volt a monarchista-autoritatív módon kormányzott Dahomey és az angol Aranypart között. Gyarmatként a területet főleg kereskedelmi területnek használták: a hagyományos afrikai agrártermékeket – főként pálmatermékeket – a teherhordók a tengerparthoz szállították, ahol európai árukra cserélték. A kereskedők inkább a tengerparton maradtak, még közép-Togo nagy területeinek annektálása után is. A berlini politika Togót az első tíz évben főleg átjárónak használta a Niger-medence felé. A klíma sem járult hozzá a gyarmat

⁵⁹ Uo. p. 166.

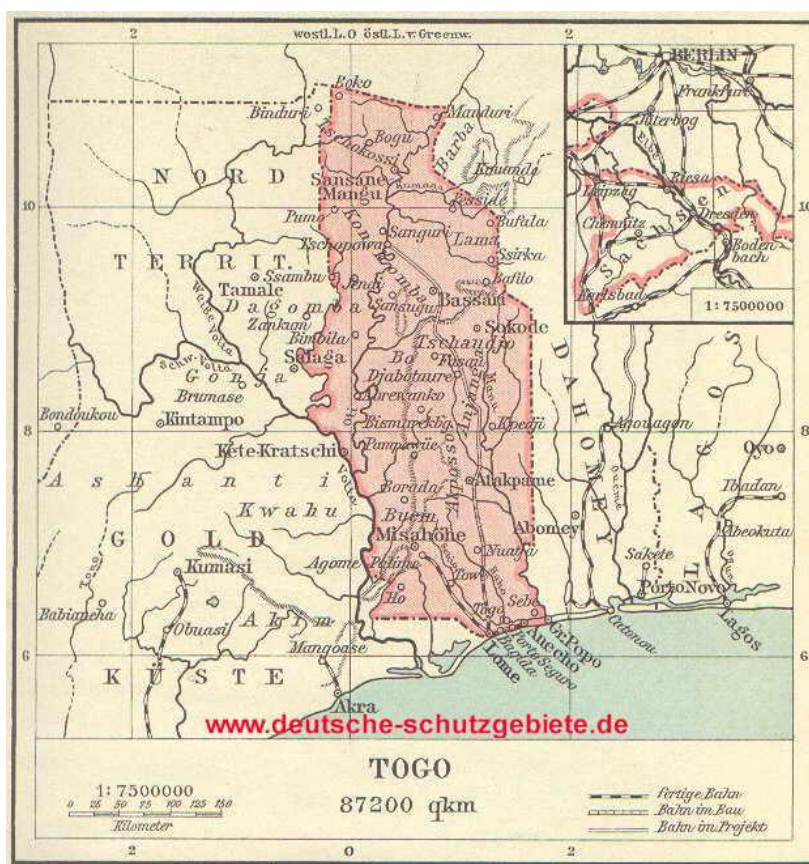
⁶⁰ Uo. p. 166–167.

⁶¹ Uo. p. 169.

„betelepítéséhez”, ezért a német védterületen sohasem tartózkodott 350-nél több fehér ember.

A tengerpart pacifikációja a törzsfőnökökkel kötött szerződések alapján történt, akiknek mindez éves nyudíjat biztosított s messzemenő hatalommal rendelkeztek. „Kötelességeik teljesítéséhez” tartozott a kereskedelem támogatása, a jogi ügyek elrendezése, az utépítés és a közrend fenntartása.

Hosszas határviták után nyugaton Angliával (1899, 1901–1902), keleten pedig Franciaországgal (1897) kötöttek határszerződéseket, amelyek nyomán fel kellett adni a Niger-menti német gyarmatbirodalom, valamint a Volta torkolatáig terjedő fontos kereskedelmi központ álmát. Így a németek számára egy kb. 50 km hosszúságú partszakasz maradt 550 km mély területtel, amelynek 87 200 km²-én közel 1 millió lakos élt.

Togo volt az egyedüli gyarmat, amely a birodalom pénzügyi támogatása nélkül működött, jóllehet 1899-ig kapott támogatást a tudományos célokat szolgáló Afrika-alapból. Fő bevételi forrása a vámok voltak s ebből finanszírozták a közigazgatás, a nyugdíjak és a katonai akciók kiadásait. Második helyen szerepeltek az export- és importcégek éves díjai, illetve a vasutak bevételei. A „kókuszdióvonal”, a „kávé- és kakaóvonal” és a „pamutvonal” egyenként több mint száz kilométeres vonalakat jelentett. A 6 hónapra szerződötett rakodómunkások napi 9 órás munkáért 75 Pfenniget kaptak, amelyből 25 Pfenniget levontak ellátásukra. (Ez az összeg egy német munkás

egy óras munkabérének felet meg.) Az orvosi jelenlét ellenére rendkívül magas volt a halálozási arány (2000 munkásból 336 munkás halt meg).⁶²

1901 és 1910 között a kis gyarmat importja meghaladta az exportot, amely főleg e kis gyarmat nagy beruházásaival függött össze. A 4 millió márkás, takarékos költségvetésük 7%-át kórházakra és iskolákra fordíthatta. A bevételek éves csökkenése főleg az alkohol növekvő adóival függött össze, amelyet a kereskedők azzal igyekeztek kivédeni, hogy a magasabb tarifák életbe léptetése előtt nagyobb mennyiséget importáltak. 1904-ben a szesz behozatala elérte a legmagasabb értéket (16 229 hl), amely meghaladta az összes import 25%-át; a 6–8%-ra való visszaesés ellenére 1911-ben ismét 12 346 hl-re emelkedett.⁶³

A két protestáns misszió szövetségest látott a szeszexportban nem érdekelt Afrika-kereskedők kis csoportjában, amelynek élén J. K. Vietor (1861–1934) állt. A polgári családból származó dohánykereskedő 1888-ban Togóban és Nyugat-Afrikában céget és több kiterjedtséget alapított. Vietor támogatta az Északnémet Misszió tevékenységét, majd 1900-tól a társaság elnökségének tagja volt. A csoportot keresztyény, illetve politikai érdekek motiválták. Képviselőik az afrikai lakosság kulturálódásában és „polgári életében” látták vásárlóképes vevőkké alakításukat. Felfogásuk szerint az alkohol szétrombolta a kölcsönös cserére épülő kereskedelem alapjait. A misszió és a liberális kereskedelem koalíciója nem bizonyult elég erősnek a „szeszkartellel” folytatott vitában, mert Woerman nem hajlott arra, hogy a „négereszeretete” megakadályozzon egy nagy üzletágot. Az alkoholexportot a Nyugat-Afrikába irányuló egész német kereskedelem gazdasági és politikai előkészítőjének tekintette.

A misszionáriusok és a kereskedők részeredményként azonban azt érték, hogy 1896-ban leállították az alkohol bérkiegészítésként való osztogatását a kormányzati munkásoknál. 1909-ben pedig Zech kormányzó megtiltotta az alkohol bevitelét Togo északi részeibe, valószínűleg azonban az iszlamizált területek hozzáférhetősége érdekében. Nagy spekulációs üzletek történtek jelentős földterületek alacsony áron történő felvásárlásakor, majd drágán való eladásakor a tervezett Lome–Palime vasútvonal kapcsán, amikor a bennszülötteket jogellenes módszerekkel félrevezették. Az 1910. szeptemberben lezáruló vizsgálat a Togo-Társaság földvagyonát 17 663 ha-ra csökkentette, s az 1910. évi földreform a föld haszonbérletét helyezte a földvásárlás helyébe. Mindez az egyik legtehetségesebb kormányzó (1905–1910), a bajor katolikus Julius von Zech gróf nevéhez fűződött.⁶⁴

Togo fő kiviteli terméke a pálmaolaj és a pálmamag volt; 1911-ben ezek tették kivitelének 76%-át. Gazdasági értéke a Német Birodalom számára az egész gyarmati kereskedelem 7,8%-ával Új-Guinea előtt, az utolsó előtti helyen állt. Mindössze 560 fős rendőri egységet tartott fenn, s a belső közigazgatásban is viszonylag sok togóit foglalkoztattak. A német gyarmati uralom Togóban már 1914. augusztus 25-én nagyobb ellenállás nélkül, a rendőri csapatok kapitulációjával lezárult. Az angolok és a franciák már 1916-ban kötött titkos egyezményükben felosztották egymás között a gyarmatot.⁶⁵

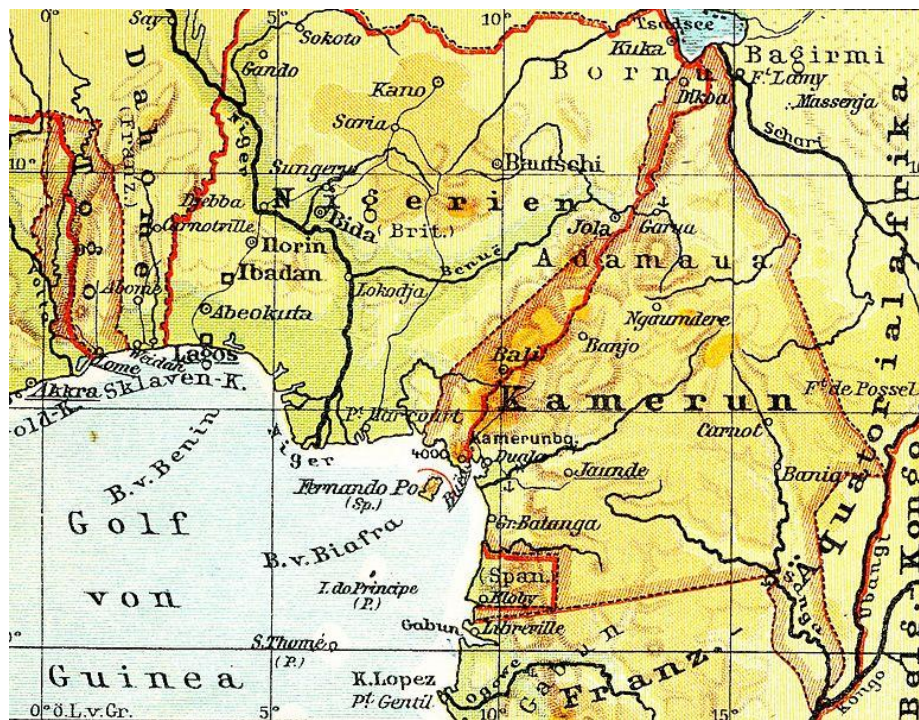
⁶² Uo. p. 130–131.

⁶³ Uo. p. 131.

⁶⁴ Uo. p. 132–135.

⁶⁵ Uo. p. 137–138.

Kamerun

A német véduralom az első évtizedben Togóhoz hasonlóan Kamerunban is túlnyomórészt a tengerparti területekre korlátozódott. A Külügyi Hivatal utasításainak megfelelően von Soden (1885–1891) és von Zimmerer (1891–1895) kormányzók főleg a német kereskedelmi érdekek (C. Woermann, Jantzen & Thormälen) katonai eszközökkel is történő biztosítására irányult. Távolról sem gondoltak települési gyarmat alapítására, mivel Nyugat-Afrika a Föld egyik legegészségtelenebb régiójának számított. Az 1886–1896 között Kamerunba küldött misszionáriusok 30%-a maláriában halt meg; a magas halálozási érték csak a kinin alkalmazása után csökkent. Ezért az európaiak a jobb klíma miatt főleg a tengerparti részekben és gazdasági centrumokban (Duala, Kribi, Jaunde), valamint Buea am Kamerunberg „tiszttviselővárosban” telepedtek le. Legnagyobb csoportjukat a kereskedők és a kereskedőházak alkalmazottjai, a katonai és közigazgatási apparátus, valamint a misszionáriusok alkották. Később további fontos csoportot jelentettek az ültetvénytársaságok alkalmazottai. 1913-ban Kamerunban 1871 fehér élt.

A Berlinből érkező utasítások ellenére 1895 előtt néhány „expedíció” benyomult a hátszágba. Legismertebb közülük a 26 éves Eugen Zintgraff volt, aki túllépve megbízatását, benyomult Bali területére, s a két rivalizáló centrum között Balit 1891-ben német protektorátus alá rendelte. Német közigazgatási hivatal és kereskedelmi állomás felállításának kérése – a bevett gyakorlat szerint – természetesen majd Bali törzsfőnökétől érkezett. 1892–93-ban Wehlan bírósági fogalmazó rendkívül keményen járt el a bakoko és mabea törzsszel, s így a németeknek első alkalommal sikerült betörni a délnyugat-kameruni hátszágba.

Wehlan további akciói és előjárója, Heinrich Leist kormányzóhelyettes (kancellár) politikája a német gyarmati történelem egyik legnagyobb feltűnést kiváltó botrányát okozta. Az uralkodási hajlamokkal rendelkező, s a kínzásoktól sem

visszariadó Leist a kameruni kormányzó, Eugen von Zimmerer ideiglenes képviselőjében több védtelen dahomey-i asszonyt férjeik előtt megkorbácsoltatott, megsértve az érvényes jogszabályokat. Ezek az asszonyok azon 370 férfi és nő csoportjához tartoztak, akiket Behanzin, Dahomey királya 1891 nyarán „rabszolgaként” eladott a kameruni kormánynak. A Dahomey-i férfiak egy részét a gyarmat újjáalakított rendőri csapatában alkalmazták. Mivel a kormányzóság minden férfiért 320 márkát, az asszonyokért pedig 280 márkát fizetett, felöltöztette és ellátta őket, a vásárlási összeg „kárpótlásaként” nem fizetett bért számukra. A nők sem kaptak bért és keményen kellett dolgozniuk a kormány ültetvényein. Jogtalan kezelésük elkeseredést és passzív ellenállást váltott ki a Dahomey-i emberek között, amelyre a közigazgatás túlságosan súlyos intézkedésekkel válaszolt. Az asszonyok megkorbácsolása megmozdulásuk csúcspontját jelentette, s 1893 decemberében 96 Dahomey-i személy (köztük 43 asszony) lázadásához vezetett. E kis csoport egy hétig megszállva tartotta a kormányépületet, miután egy német kormánytanácsost meggyilkoltak. A megmozdulásnak csak egy ágyúnászád megérkezése vetett véget. Miközben a németországi közvélemény elítélte Leist brutális eljárását, a birodalmi kormány vizsgálatát követően a potsdami bíróság megelégedett illetményének 80%-os csökkentésével. A közfelháborodás miatt végül a Külügyi Hivatal fellebbezésére Leistet elbocsátották állásából. Wehlan szintén enyhe ítéletet kapott: csak pénzbüntetésre ítélték.

A német uralom szisztematikus kiépítése Jesco von Puttkamer kormányzósága (1895–1907) alatt kezdődött meg. A rendőri csapatokból 1894-ben létrehozott „védcsapatoknak” (1900-ban 40 tiszt, 53 altiszt és 900 afrikai zsoldos) azonban évekre volt szükségük, míg a különböző törzseket megbékítették és 1903-ig a német uralmat Dél-Kamerunban biztosították. Az alávetett államokban és területeken kollaborációra hajlandó uralkodókat neveztek ki, akik közvetlenül a „rezidenseknek” elnevezett védcsapati tiszteknek feleltek. Az általuk megállapított „hadisarcot” természetben és pénzben (1914-ben 200 000 márka) fizették, amelyet 1914-ben a különböző méltóságokra (szultán, annak méltóságai, falusi törzsfőnökök) kiszabott fejadó bevezetésével enyhítettek.⁶⁶

A rezidensnek nem volt joga beavatkozni az ország igazgatásába és uralkodójának jogítélkezésébe. Így a gyarmati igazgatás befolyása Kamerun északkeleti és északi régióiban gyenge maradt s a mohamedán területeken, valamint a szomszédos Észak-Nigériában alkalmazott közvetett – s olcsóbb – uralmi rendszer (indirect rule) gyakorlására korlátozódott.

Adamaua és Észak-Kamerun gazdaságilag nem hozott hasznot a birodalomnak, mert e területen alig voltak ásványi és növényi termékek; a német gyarmatgazdasági tevékenység ezért főleg a Kamerun-hegység vulkánikus és ezért termékeny hegyoldalaira és a déli körzetekre, valamint az erdős vidék tartalékaira irányult. 1896–1905 között Kamerun az első helyen állt a Németországba irányuló gyarmati exportban. 1913-ban 29 152 millió márka értékű árut szállított. Ezért a kereskedelmi tőke jelenléte itt elsődleges jelentőségű volt; nagyobb beruházások nélkül gyorsan magas nyereséget hozott, miközben az ültetvények tulajdonosainak magas induló költségei csak évek múlva térültek meg.

Termékei között az elefántcsont mellett a kaucsuk ígért nagy nyereséget, amely 1910-ben exportjának 55,6%-át tette ki. A kameruni kaucsuk-kereskedelem a gyors világgiazi fellendülésből profitált, amely az elektroipar, a kerékpár- és autógyártás

⁶⁶ Uo. p. 138–141.

megnövekedett igényeire épült. Ezt a keresletet a hagyományos kaucsuk-exportáló országok (pl. Brazília) már nem voltak képesek kielégíteni. Kamerunban 49 cég 280 európai alkalmazottal, több ezer afrikai kereskedővel és 20–30 000 teherhordóval vette ki részét a „fekete arany” üzletéből. Egyenesvonalú növekedést könyvelhetett el a kakaótermesztés, amely a századfordulóra a gyarmati termékek egyötödét tette ki, s 7673 ha-nyi termesztési területével az első helyen állt a német gyarmatok sorában. Fontos volt még a pálmaolaj és a pálmamag termelése, amelyet a növényi margaringyártásban, szappan- és gyertyakészítésnél, gumigyártásban, illetve csiszolóanyagként használtak. Kudarcnak bizonyult a kávétermesztés, amelyhez kezdetben nagy reményeket fűztek. Veszteségesnek bizonyult a teatermesztés, s kiábrándítóak voltak a dohánytermelés eredményei is.⁶⁷

Az ültetvényes társaságok⁶⁸ összefüggő ültetvények és a racionális munkaerőtoborzás érdekében a Kamerun-hegységben erőszakosan összevontak falvakat; e brutális lépés és a munkástoborzók és tulajdonosok elleni támadások miatt a gyarmati kormányzat 1901 nyarán rendeletet készített elő a védterület munkaviszonyainak szabályozására, amelynek megalkotásában a baseli misszió is részt vett. Az 1902. februárban kibocsátott munkarendelet a munkaerőtoborzást a kormányzó írásbeli engedélyétől tette függővé, ha az nem az ültetvény közvetlen közelében történt. Az ügynökök büntetendő cselekményeit a toborzási engedély visszavonásával szankcionálta, a toborzást egészséges és munkaképes feketékre korlátozta, az ültetvény tulajdonosait a munkaszerződések lefordítására kötelezte, s a rendelet betartására munkásmegbízottakat rendelt ki. A gyakorlatban azonban kevés változás történt, mert főleg Puttkamer távol tartotta a munkásmegbízottakat és fenntartotta a Truck-rendszert,⁶⁹ részben az alkoholban történő fizettség formájában.

De a „munkáskérdés” Kamerunban továbbra is akut probléma maradt. 1909-ben a napi munkaidőt 10 órában korlátozták, a béreket havi 8–10 márkában állapították meg, a vasárnap és az ünnepnapok munkaszüneti napok voltak, s pontosan meghatározták ellátásukat és a munkafegyelmet. 500 fő esetén kötelező volt orvost alkalmazni, 100 fő esetén pedig szanitécet.⁷⁰

A Reichstagban egyre több bírálat érte a kameruni viszonyokat, főleg Puttkamer tevékenységét, akit „Puttkamerunként” emlegettek. Bírálatát először az össznémetek (alldeutschok) és a középrétegeket képviselő települési politikusok, gyarmati publicisták, a misszióhoz kötődő, s a koncessziókat ellenző J. K. Vietor kezdeményezte. Később csatlakozott hozzájuk a centripárti Matthias Erzberger (1875–1921), illetve a szociáldemokraták is, s 1906-ban egyesült erővel megbuktatták Puttkamert; ezzel véget ért a feltétel nélküli koncessziós politika időszaka. 1913-ban Erzberger és a keresztényszociális R. Mumm a Reichstagban ismét vitát kezdeményezett a kameruni

⁶⁷ Uo. p. 143–145.

⁶⁸ A Victoria Nyugat-Afrikai Ültetvényes Társaság (WAPV) például 1904-ben 2,5 millió márka kezdőtőkével és 20 000 ha jó földre érvényes koncesszióval rendelkezett, s főleg a kakaótermesztésre rendezkedett be. 1913-ban 20 európai és 2000 afrikai munkaerőt foglalkoztatott.

⁶⁹ A Truck-rendszer a korai kapitalizmusban a munkabér fizetésének egyik formája volt; Németországban 1855-ben betiltották. Azt jelentette, hogy a bér munkás munkabérét teljesen vagy részlegesen üzeme termékéből kapta. Mivel a munkás megélhetése érdekében e javak nagy részének eladására kényszerült, részben átvette a vállalkozó értékesítési funkcióját és -rizikóját. Ennek következménye is a kizsákmányolás volt, mivel a munkás a szűk helyi piacon csak alacsony áron értékesíthette a terméket.

⁷⁰ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 148–151.

ültetvényesek módszereiről és a dualák területének kisajátítási és áttelepítési terveiről a Kamerun-folyó balpartjára. A dualák törzsfőnöke, Rudolf Duala Manga Angliához és Franciaországhoz fordult segítségért, ezért „hazaárulással” vádolták meg, s a misszionáriusi közbenjárás ellenére az első világháború kitörése miatt 1914. augusztusban titkárával együtt halálra ítélték, s kivégezték. A bennszülöttek pedig gyorsan elmenekültek Dualából.⁷¹

A csendes-óceáni gyarmatok

1828-ban Új-Guinea sziget nyugati részét a hollandok vették birtokba, miközben keleti része még érintetlen maradt a gyarmati törekvésektől. A hamburgi Johann Cesar Godeffroy & Sohn cég 1860 körül az északi tengerparton koprával (a kókuszdió megszáritott belső, olajos szövete) és más kókusztermékkel kezdett kereskedni, hogy fedezze a rendkívül megnövekedett európai kopra-keresletet. Valparaísoból kiindulva a cég a szomszédos Salamon-szigeteken is kirendeltséget nyitott és a Déli-óceánt 45 kirendeltséggel és ügynökséggel hálózta be.

A Német Birodalom és Nagy-Britannia rövidesen versenyfutásba kezdett a sziget még szabad keleti részének birtokba vételéért. Miután a német kapitányok és Otto Finsch ornitológus az északi parton a német zászlók kitűzésével kész helyzetet teremtett, a két állam 1885-ben megállapodott a keleti rész megosztásában. Új-Guinea keleti részének északi területeit Vilmos császár-földnek keresztelték el, s a befolyásos, nagy Új-Guinea Társaság „védterülete” lett. Mivel azonban a társaság rossz üzleteket kötött, a presztízs-objektumot a Német Birodalom 1899-ben szabályos gyarmatként kezelésébe vette. A gyarmat neve Német Új-Guinea lett, amely az Új-Guinea melanéziai szárazföldjén elterülő Vilmos császár-földön kívül kiterjedt a mikronéziai Mariana (Guam kivételével)-, a Karolina-, Palau-, Nauru-, Bougainville és a Marshall-szigetekre, valamint a Bismarck-szigetcsoporthoz. Ide tartozott még a kelet-polinéziai szigetvilághoz tartozó Német Szamoa is. E földtöredékek kereken 240 000 km²-t tettek ki, amelyek lakosságát kb. 600 000 főre becsülték.

Délen pedig 1884. november 6-án kikiáltották a Brit Új-Guinea protektorátust, amelyet 1888. szeptember 4-én annektáltak. A birtokot 1902. évi függetlensége után

⁷¹ Uo. p. 153.

Ausztráliára ruházták. 1905 után a déli területet Pápuának hívták, ahol megkezdődött az ausztrál közigazgatás uralma. A sziget nyugati része holland maradt. (1963-ban az indonézok annektálták a Nyugat-Pápuának, illetve Pápau-Baratnak átkeresztelt provinciát.)

1899-ben Német Új-Guinea német közigazgatási átvételekor a területet két fő területre osztották: a szárazföldre és a szigetekre. Márciustól kormányzó, majd 1903-tól kormányzói tanács vezette, amely tisztviselőkből, a gazdasági vállalkozások képviselőiből és misszionáriusokból állt. A korábban önálló Marshall-szigeteket 1906-ban integrálták Német Új-Guinea közigazgatásába és járási főnök irányította. A kiterjedt szigetvilágot 1914-ig a járási hivatalok és a kormányállomások hálójá fonta át.

A hatékony közigazgatás kiépítése szorosan összefonódott az alsó-bajorországi jogász, Dr. Albert Hahl (1868–1945)⁷² hosszú kormányzói (1902–1914) tevékenységével. Konstruktív bennszülött-politikájának kiindulópontja az Új-Guinea Társaság korábbi elhibázott politikája volt, amelynek elnyomó tevékenysége a bennszülött lakosság állandó felkeléseihez vezetett. Hahl három lépést dolgozott ki: bevonta az alattvalókat a közigazgatásba; előkészületeket tett a bennszülött földtulajdonosi jogok védelmére; a bennszülötteket szorosabban integrálta a gyarmat gazdasági rendszerébe. A három komplex törekvés a bennszülöttek bizalmának megnyerésére irányult. Első intézkedésként „színes helyi előljárókat” (luluai) nevezett ki a falvakba a „rend és nyugalom” biztosítására, akik egyúttal a német közigazgatás és a hazai közösség összekötő, s egyúttal stabilizáló láncszemét alkották. Ezek feleltek a legfontosabb közigazgatási feladatokért és a kisebb jogviták rendezéséért. A föld és a házasság ügyét Hahl az ún. „bíróági napok” tárgykörébe sorolta. Útépítést szorgalmazott, amelyhez a luluaiaknak meghatározott kvóta szerint fizetés nélküli munkásokat kellett biztosítani. Ezeket azonban másutt kártalanította: az 1906–1907-ben bevezetett fejadónak csak 10%-át kellett fizetniük. Az alsóbb közigazgatási hivatalnokoknak később „asszisztenseket” bocsátott rendelkezésükre, ezek voltak a rendőri szolgálatból falvakba visszatérő zsoldosok, az ún. „tultulok”.

A közigazgatás átalakításánál értékes segítséget nyújtottak az évtizedek óta működő missziók. Ők az egész csendes-óceáni térségben már a kereskedők megérkezése előtt az európai benyomulás legfontosabb és legjelentősebb előfutárai voltak. Nemcsak a fehér gyarmati urak iránti bizalmat támogatták és előkészítették földfoglalásukat, hanem forradalmat vittek végbe életszokásaikban és értékrendjükben.

1899 után a lakatlan terület birtokba vételének vagy a bennszülöttől való földvásárlás joga a kormányzóság kizárólagos jogköre lett. Továbbadás esetén pedig a közigazgatás gondosan ügyelt arra, hogy ne sérüljenek a bennszülöttek jogai s betartsák a föld adás-vételének elfogadott jogait. Így 1900–1909 között nem jelentkezett különösebb föld utáni igény, s ez még 1909 után, az új telepesek beáramlásával sem nőtt meg túlzott mértékben. A természetesi terület a szigeten, ahol a legtöbb ültetvény

⁷² Dr. Albert Hahl (1868–1945) az alsó-bajorországi Gernben született, s jogot tanult. Már 1896–1898 között császári bíró volt a Bismarck-szigeteken. 1899–1901 között alkormányzó a Karolina-szigetekhez tartozó Ponape székhellyel, ahol három járási hivatalt (Karolina-, Mariana- és Palau-szigetek) felügyelt. 1902. november 20-án Német Új-Guinea kormányzójának nevezték ki. Amikor 1914-ben lemondott, a leghosszabb gyarmati tapasztalattal rendelkező kormányzók közé tartozott. 1918. évi nyugdíjazása s a német gyarmatok elvesztése után formálisan az Új-Guinea Társaság igazgatója lett. A weimari köztársaság és a „Harmadik Birodalom” éveiben a gyarmati revizionizmus aktív képviselője volt, de nem csatlakozott az NSDAP-hez.

volt, az 1905. évi 67 672 ha-ról 1913-ra 108 000 ha-ra nőtt. Ekkor a gyarmat egész regisztrált ültetvényes területe 180 000 ha-t tett ki, de csak 29 290 ha volt használatban.⁷³

Hahl megkísérelte leállítani az ültetvényes munkások iránti kilengéseket is. Az 1901-ben hozott, majd 1909-ben kiegészített munkásrendelet pontosan rögzítette a munkástoborzás, a bér nagysága, a munkaidő hossza és az orvosi gondoskodás feltételeit. Közvetlen intézkedéseket is tett, hogy a bennszülötteket integrálja a gyarmati gazdasági rendszerbe: a piaci termelésre bízta őket, s rövidesen működni kezdtek a „bennszülött ültetvények”, amelyeken főleg kókuszdiót termeltek. Az itt gazdálkodó tolaik⁷⁴ később átvették az európai mintájú ültetvény-típusokat, s a „gyarmati helyzet” haszonévezői lettek.

Hahl még további két területre fordított különös figyelmet: az orvosi és oktatási rendszer kiépítésére. 1913-ban a gyarmaton dolgozó tisztviselők egyötöde orvos, vagy szakképesítéssel rendelkező orvosi asszisztens volt. Így minden állomást el lehetett látni orvossal. A nagy cégek, s főleg a misszionáriusok is foglalkoztattak orvosokat és kisegítő személyzetet. A távoli falvakról rendszeres orvosi járőrszolgálat gondoskodott, s intézkedett a higiénia javításáról. 1909-ben három kormány- és két misszionáriusi kórház működött. A Rabaulban és Namatanaiban működő kórházakban fiatal bennszülöttek alapvető orvosi ismereteket kaptak, s néhány hónapos kiképzés után orvosi luluaiikként („segédültul”) visszaküldték őket falujukba.

Az iskolai oktatás szinte kizárólag a missziók kezében volt, amelyeket a hat éves általános iskolák bevezetésére ösztönzött. A vallásoktatáson kívül legalább heti 12 órát az általános ismeretek oktatására kellett fordítani. Oktatásuk az anyanyelvükön folyt, majd később a németet is elkezdték tanítani, amely azonban sohasem tudta kiszorítani a kelet-ázsiai segédnyelvet, a pidgin-angolt. 1914-ben kb. 600 általános- (beleértve a 192 vasárnapi metodista vasárnapi iskolákat is), hat kézműipari- és egy tolmácsiskolába 21 602 tanuló járt. Közülük csak 484 járt a két kormányiskolába, amelyből az elsőt 1907-ben Rabaulban állították fel. A 3,2%-os beiskolázási kvóta Német Délnyugat kivételével meghaladta a legtöbb afrikai gyarmatot.

Német Új-Guinea védterület gazdaságilag mindinkább kiemelkedett a többi német gyarmat árnyékából, s 1908–1914 között folyamatos fellendülés következett be. 1,7 millió márkás exportja (1908) több mint 8 millió márkára növekedett. A gyarmat fő exportcikke a kopra maradt; nagy lemaradással követte a kaucsuk és a guttapercha, a fa tejszerű nedvéből beszárított kaucsukszerű, szigetelésre használt anyag. Nauru és Angaur szigeteken tekintélyes mennyiségű foszfátot (1913-ban 300 000 tonnát) termeltek. 3000 ha-on (a termőterület 10%-án) pedig kókuszpálmát termeltek.⁷⁵

Miután a birodalom 1899-ben átvette a védterület adminisztratív irányítását, a gazdasági vállalkozások többségét után az Új-Guinea Társaság tartotta kézben. Adolph von Hansemann (1826–1903) német vállalkozó és bankár haláláig nem adta fel tervét, hogy a kedvezőtlen körülmények (részben gazdaságtalan területek, elviselhetetlen klíma, munkásproblémák, tájfunok) ellenére a területből „második Jávát” alakítson ki,

⁷³ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 172–174.

⁷⁴ A tolaik, a Gazella-félsziget bennszülöttei közül százezren a kuanua nyelvet, kétezren pedig a minigir és bilur nyelvet beszélték. Majdnem valamennyien keresztények (római katolikus és anglikán) voltak; vallásukat akkor vették fel, amikor 1875 körül a Fidzsi-szigetéről Új-Guineába kerültek. Ekkor három papot és három tanítót megettek, amiért Fidzsi kormánya 2007 augusztusában hivatalosan bocsánatot kért.

⁷⁵ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 175–177.

ahol dohányt, gyapotot, kávét és kakaót termesszen. Jóllehet a dohánytermesztést Hansemann haláláig nem adták fel, az 1890-es évek végén kókuszdió-ültetvényeket kezdett kialakítani. Három éves munkaszerződéseket kötöttek, s a munkásoknak 6 márkát fizettek havonta.

A missziók szintén a gyarmat legnagyobb földtulajdonosai közé tartoztak. Az importált árukra 1908-ban bevezetett 10%-os általános értékvámja, valamint a kopra tonnánkénti 10 márkás kiviteli váma, s a fejadó kizárólag a kormányzósághoz folyt be, amelynek bevétele az 1908. évi 381 900 márkáról 1914-ra 2 095 810 márkára nőtt. 1900–1909 között pedig a Reichstag összesen 9,5 millió márkás támogatást szavazott meg a gyarmatnak.⁷⁶

A Szamoa-szigetéről és Új-Guineából érkező cikkek azonban az anyaország szükségletének mindössze töredékét fedezték. A német kopra-import 1910–1911-ben például csak a szükséglet 8,5%-át fedezték (48,5%-uk az angol gyarmatokról, 40%-uk Holland kelet-Indiából érkezett). A foszfát-bányák a német szükséglet mindössze 5%-át fedezték. A Német Birodalom kereskedelme a csendes-óceáni gyarmatokkal 1909-ben nem érte el a birodalom külkereskedelmének 0,5%-át, de néhány cég rendkívüli nyereségekre tett szert.⁷⁷

A területet 1914-ben, röviddel az első világháború kitörése után ausztrál csapatok szállták meg. A háború után az elveszített német gyarmatot a Népszövetség „Új-Guinea terület” néven Ausztrália mandátuma lett.

Csiaocsou

A Csiaocsou-öböl 1897. november 14-i okkupációja után a német haditengerészet vezetése az 560 km²-nyi támaszpontot és a vele határos Santung „érdekerületet” saját „birodalmának” és egy jobb gyarmati politika kísérleti területének tekintette. Az afrikai gyarmatokkal ellentétben, amelyek gazdasági hasznosítása kevésbé bizonyult eredményesnek és állandóan újabb gyarmati botrányokra derült fény, Alfred von Tirpitz nagydírmirális, a birodalmi tengerészeti hivatal befolyásos államtitkára Csiaocsouból „mintagyarmatot” akart létrehozni, ahol Németország bebizonyíthatja, „mire képes.” Elsődleges célja nem a gyarmati terület megszerzése volt, hanem informális uralom kiépítése gazdasági és kulturális befolyásolás révén. Távolabbi törekvései a szomszédos „érdekerületekbe” való lehetőleg békés behatolásra irányultak. Ennek kezdetét a Csingtaoból Csinanba, a provincia fővárosába irányuló vasútvonal építése jelentette, amelynek titkos végcélja a távolabb fekvő Jangce völgye volt. Csiaocsouból „német Hongkongot” igyekezett létrehozni, olyan tiszta kereskedelmi gyarmat típusát, amely kiindulópontja lehet a kínai gazdasági behatolásnak. E világpolitikai periférián a német flotta új szerepét és a Német Birodalom erősödő gazdasági pozícióját és nagyobb teljesítőképességét is szándékozott bemutatni Angliával, a hatalmas tengeri riválissal szemben. Emellett a fiatal német haditengerészet is bemutathatta egyre növekvő szerepét.

Ezért Csiaocsou közigazgatása kezdettől fogva a birodalmi haditengerészeti hivatal hatáskörébe tartozott. A polgári és katonai közigazgatás élén „kormányzóként” egy haditengerészeti tiszt állt. A polgári közigazgatás két részre tagolódott: a polgári megbízott a tényleges tartományi közigazgatást vezette, a „különleges megbízott” pedig a kínai ügyeket vitte. Egyébként a tartományi közigazgatásban is elválasztották az

⁷⁶ Uo. p. 180.

⁷⁷ Uo. p. 188.

európai és kínai ügyeket. A kínaiak ugyan messzemenően megtartották jogaikat és intézményeiket, de a kínai központi- vagy járási kormányzatban nem vettek részt, s a terület lakosai sem részesültek a közigazgatás vagy joggyakorlat egyetlen formájából sem. A közigazgatási ágak vezetői alkották a kormányzótanácsot, s egy, a „tekintélyes kínaiakból” álló bizottság pedig tanácsadóként állt a kormányzó oldalán.

A haditengerészeti közigazgatás kezdettől fogva haladó, s a földreformerek elképzeléseire figyelő földjogot alakított ki, hogy elejét vegye a földspekulációknak. Az erőziótól fenyegetett területeken pedig egyedülálló, drága földkultivációs programot indított el. Hasonlóképpen haladónak bizonyultak a higiéniai és orvosi intézkedések. Az utcai árusítást, az utcák tisztán tartását és a szennyvízelvezetést szigorú higiéniai előírások szabályozták. Modern csatorna- és ivóvízellátási rendszert építettek. Az utcákat lekövezték és összekötötték a bérleti terület vidéki övezeteivel. Távírórendszert és rádióállomást állítottak fel, s a kikötőt Kelet-Ázsia egyik legmodernebb létesítményévé fejlesztették. A német haditengerészeti bázison 2300 fő szolgált.

A rendkívüli beruházások és infrastrukturális intézkedések Csiaocsout Németország legdrágább gyarmati vállalkozásává tették. 1913-ig a közigazgatás itt több mint 200 millió márkát fektetett be, amelyből csupán 36 millió származott helyi bevételből. Csiaocsou jelentősen fejlődött, de anyagi támogatásra szoruló (1913–1914-ben 10,3 millió márka) gyarmat maradt. Csingtao lakosságának száma folyamatosan nőtt, s a német uralom alatt néhány ezerről 55 700-ra (1913) nőtt, akik közül kb. 53 000 volt kínai.⁷⁸

Más gyarmatoktól eltérően itt tartós konfliktusok alakultak ki a misszionáriusok és a kínai állam, illetve a kínai lakosság között. A kínaiak ugyanis elhatárolódtak a keresztény misszióktól, amelyek az ópiumháborúk (1840) után egyfajta missziós szabadságot, területenkívüliséget élveztek, s így mintegy „államot alkottak az államban”. A katolikus misszionáriusok a kínaiak körében a leggyűlöltebb külföldiek voltak. Ezért a missziók munkája főleg csak az iskolaügyre korlátozódott.

⁷⁸ Uo. p. 190–191.

Nagyhatalmi beavatkozás Kínában – a bokszerláadás⁷⁹ leverése

1894-ben a kínai-japán háború új fejezetet nyitott a politikailag, társadalmilag és gazdaságilag is széteső kínai világ történelmében. A vereség következményei minden területen katasztrofálisak voltak; Kína ettől kezdve nem volt saját sorsának ura.⁸⁰ A Tajvant és a környező szigeteket elfoglaló, s Mandzsúria kulcsfontosságú területeit birtokló Japán hódító törekvései arra ösztönözték a nyugati hatalmakat, hogy maguk is kihasítsanak részeket Kínából, az országot befolyási övezetekre osszák, így biztosítva az ősi birodalom zavartalan kifosztását.

A mandzsu dinasztia képtelen volt megszervezni az ellenállást az imperialista hatalmak gazdasági és katonai behatolásával szemben. Németország santungi beavatkozása, a nyugati kezdeményezésre történő észak-kínai vasútépítések csak fokozták az idegengyűlöletet az ország északi részén: Santungban, Peking és Tiencsin vidékén. A bokszer vasútvonalakat⁸¹ romboltak le, misszionáriusokat gyilkoltak meg. A külföldi hatalmak a mozgalom felszámolását követelték a mandzsu kormányzattól, az udvar azonban nem nézte rossz szemmel a bokszer idegenellenes tevékenységét, ezért gyakorlatilag semmit sem tett megfékezésük érdekében. Sőt 1900. június 13-án a Peking környékén állomásozó bokszer csapatok Cö Hszi, Kína kormányzója hallgatólagos beleegyezésével még a fővárosba is bevonulhattak. Pekingben idegen üzleteket gyújtottak fel, keresztény kínaiakat gyilkoltak le, majd blokád alá vették a követségi negyedet. A követségi negyedet védő idegen katonák több alkalommal is tüzet nyitottak a bokszerekre. A hatalom a fővárosban gyakorlatilag a felkelők kezébe került, a fejlemények hatására Cö Hszi anyacsászárné június 15-én utasítást adott csapatainak, hogy forduljanak a bokszer ellen.

⁷⁹ A kínaiak természetesen ismerik a bokszer kifejezést, de nem nagyon használják. A kínai történeti irodalom helyette „1900. évi antiimperialista felkelést” említ, amely azért robbant ki, hogy megakadályozzák Kína imperialista hatalmak általi területi felosztását és jogi értelemben is végrehajtandó gyarmatosítását. A legagresszívabb követelők – Japán, Németország – utoljára érkeztek; a kínaiak hallgatólagos partnerei szükségszerűen a britek és amerikaiak lettek, akik belátták, hogy felosztani még csak felosztanak Kínát, de utána az új tulajdonosok azonnal egymás ellen fordulnának, s ezért végül is nem járultak hozzá a de jure gyarmatosításhoz. Ennyiben – mondják a kínaiak – a bokszer-felkelés eredményes volt; Kína jogilag nem lett gyarmat, csak ún. „félgyarmat.”

⁸⁰ A kínai flottát teljesen megsemmisítették, amelyet csak nagy nehézségek árán sikerült csak felépíteni. Az 1895. évi békeszerződés értelmében Kínának 200 millió liang ezüst jóvátételt kellett fizetnie – ez háromszorosa volt a császári kormányzat éves bevételeinek –, és további 30 millió liangot, hogy a Liaodong-félsziget még néhány évig a birtokában maradjon. Lásd: JACQUES GERNET: *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. p. 453.

⁸¹ Kínában az 1895–1899 között megszerzett vasúti koncessziók összesen 10 400 km hosszúságú vonalra vonatkoztak. Ezeknek és más koncesszióknak az értékét a pályaépítéshez szükséges terület birtoklása tette teljessé. Minden gyarmatosító hatalom végcélja a Kínából kihasított föld „bérbe vétele” volt. Lásd: SALGÓ LÁSZLÓ – BALOGH ANDRÁS: *A gyarmati rendszer története 1870–1955*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. p. 91.

A bokszeresek (előbb Béke és Igazság ökle titkos társaság, majd Hűségben egyesült falusi milícia a rablóbandák ellen) társadalmi mozgalma 1898–1900 között alakult ki a századforduló válságjelenségeire adott közvetlen válaszként. A bokszeresekre a népies kultúra és vallás, s főleg a különböző hareművészeti kultúrák hatottak. Az angolok éppen harci technikájuk alapján nevezték őket bokszereseknek. A laza szervezeti struktúrájú mozgalom helyi vezetők köré tömörült független szervezetekből állt, népi vallású isteneik állítólagos befolyására tömeges önkívületi állapotban voltak, s a sebezhetetlenség rituáléját vallották, amely megvédi őket a modern tűzfegyverektől.

A Japán elleni vesztes háború és a belpolitikai gyengeségei miatt meggyengült kínai birodalom gazdaságilag és stratégiailag rendkívül vonzóvá vált a hataloméhes nagyhatalmak számára.

A bokszermozgalom kialakulásához hozzájárult:

- az imperialista államok (Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Ausztria-Magyarország, Olaszország, Oroszország), valamint az Egyesült Államok és 1895-től Japán egyenlőtlen szerződése, amelyek bérleti szerződésekkel nagyobb tengerparti területeket és kikötőket szereztek meg, ezeket kereskedelmi központokká és katonai támaszpontokká építették ki. Kínára jogi és gazdasági privilégiumokat kényszerítettek, s a külföldi állampolgárok területen kívüliséget, vagyis diplomáciai védelmet élveztek. Úgy tűnt, hogy az ország jogi értelemben is végrehajtandó gyarmatosítása már csak idő kérdése. Északon Oroszország, Keleten Japán és Németország, Középen Anglia, Délen Franciaország számított kínai területekre.
- a kínai császári udvarban a reformerek és a konzervatívok küzdöttek egymás ellen. Belpolitikai konfliktusuk 1898-ban tetőzött, amikor a császárnő özvegye (anyacsászárnő), Cö Hszi körül tömörült konzervatív frakció leverte az ún. száznapos reformot;
- az országban elégedetlenséget váltott ki a keresztény misszió egyenlőtlen szerződéseken nyugvó megkülönböztetett pozíciója, amelynek során a

misszionáriusok a külföldi konzulok támogatásával beavatkoztak a helyi vitákba;

- a természeti katasztrófák és azt követő éhínség miatt az 1890-es évek végétől Észak-Kínában válsághangulat alakult ki.

A bokszeresek a külföldieket, másodsorban pedig a kínai keresztényeket hibáztatták a természeti környezet és a társadalmi harmónia megzavarásáért. E harmónia visszaállításáért Kína ellenfeleinek erőszakos felszámolását sürgették. Eközben az uralkodó Csing-dinasztia (mandzsu-dinasztia) támogatóiként léptek fel. Legismertebb jelszavuk így hangzott: Támogasd a Csingeket és semmisítsd meg az idegeneket!

Ennek ellenére a császári udvar 1900 tavaszáig megkísérelte a bokszeresek elnyomását, de a kísérletek meghiúsultak a bokszeresek laza szervezeti struktúrája miatt. Cö Hszi és a magas tisztviselői kar egy része csak akkor változtatta meg álláspontját és tekintette szövetségesének a bokszereseket, amikor a külföldiek masszív nyomás alá helyezték a pekingi kormányt.

Cö Hszi már 1900. január 11-i uralkodói rendeletében meghirdette, hogy a bokszeresek egy része törvénytisztelő ember. Az európai gyarmati hatalmak, valamint Japán és az Egyesült Államok felszólította a kínai kormányt, hogy védje meg az európai intézményeket a bokszeresektől. A mozgalom elfojtási kísérletei során április 15-én betiltották a bokszeresek mozgalmát. A rendelet végrehajtása azonban meghiúsult, mert Pekingben és Tiencsinben a reguláris császári csapatok fraternizáltak velük. Májusban a mozgalom elérte Peking, a főváros környékét, s megkezdődtek a külföldiek s a tengerparthoz vezető vasútvonalak elleni támadások. Egyedül a május 18-i atrocitásaik 73 halálos áldozatot követeltek. A külföldiek válaszul követségi épületeik őrzésére 450 katonát rendeltek Pekingbe, akik május végén érkeztek meg. Ezt követően a bokszeresek fokozták támadásaikat a kínai keresztények, illetve a külföldi létesítmények ellen, s megkezdtek a lakosság terrorizálását.⁸²

1900. június 10-én Seymour brit admirális vezetésével nyolc ország – Németország, Japán, Olaszország, Anglia, az Egyesült Államok, Franciaország, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia – 2066 fős nemzetközi expedíciós hadtest egyesített fegyveres erői indultak Kínába a pekingi követségek védelmére és kínai érdekeik megvédésére.⁸³ Seymour egysége június 17-én a Tiencsin melletti Takuban szállt partra, de a bokszeresek feltartóztatták, s visszatérésre kényszerítették őket. Ezért a 473 külföldi, 451 katona és több mint 3 ezer kínai keresztény elbarikádozta magát a követségi negyedben. Mivel a bokszeresek elvágták a telefonvonalat, teljesen megszakadt mindenféle kommunikációjuk tengerparti támaszpontjaikkal. A szövetséges csapatok ultimátumot intéztek Taku, a megerősített tengerparti kínai erőd átadásáról. Mivel június 17-én, 75 perccel az ultimátum lejártá előtt a kínaiak tüzet nyitottak, a következő napokban a szövetséges csapatok rohammal elfoglalták az erődöt. Június 19-én a császári kormány ultimátumot intézett a pekingi európai követségekhez Kína 24 órán belüli elhagyásáról. Cö Hszi június 20-án úgy döntött, hogy seregeire és a bokszeresekre támaszkodva hadat üzen a nyugati hatalmaknak.

Június 20-án egy kínai katona Pekingben lelőtte Clemens von Ketteler báró német követet, aki a külkapcsolatok hivatalába indulva áthaladt a fegyveresek által őrzött tiltott övezeten. Vilmos császár a következő utasítást adta Bülow kancellárnak: „Azonnal

⁸² Németh István: *Bokszerlázadás Kínában (1900–1901)*. In: Németh István (szerk.): *A 20. század titkai. Európa (1900–1945). Történelmi olvasókönyv*. 1. kötet. p. 29–30.

⁸³ JORDÁN GYULA: *Kína története*. Aula Kiadó, Budapest, 1999. p. 25.

nagy közös hadműveletekre kell készülnünk. Nem engedhetjük meg, hogy Oroszország vagy Japán ezt egyedül tegye meg, és kiszorítsa Európát. Saját csapatainknak kell megbosszulniuk a német követ meggyilkolását. Pekinget el kell törölni a föld színéről!” Bár egyik nagyhatalom sem nézte jó szemmel, hogy a másoknak sikerül megerősítenie pozícióit Kínában, elfogadták, hogy a szövetséges csapatok parancsnokának Alfred von Waldersee német tábornokot nevezzék ki. II. Vilmos császár, amikor július 27-én Walderseet és csapatait Kínába küldte, elmondta hírhedt második „hun beszédét”: „Nincs pardon!”, biztatta katonáit, akiket a hunok és Attila csapataihoz hasonlított: „Nagy feladat jutott osztályrészetekül. Nektek kell kiköszörülni az igazságon esett csorbát. A kínaiak semmibe vették a népek jogát; a történelem során példátlan módon lábbal tiporták a követek sérthetetlenségét, és nem tettek eleget a vendégjogból fakadó kötelezettségeiknek sem... Tartsátok magatokat a régi porosz erényekhez: viselkedjétek keresztényekhez méltóan, akik a szenvedést zokszó nélkül tűrik! Dicsőség és hírnév járjon zászlóitok és fegyvereitek nyomában! Mutassátok meg a világnak a férfiasság és a fegyelem példáját! Jól tudjátok, hogy ravasz, bátor, jól felszerelt és kegyetlen ellenséggel álltok szemben. Az összecsapásnál tudjátok: nem ismerünk pardont, hadifoglyokat nem ejtünk. Használjátok fegyvereiteket úgy, hogy még ezer év múlva se merjen egyetlen kínai sem ferde szemmel nézni egy németre. Viselkedjétek férfiasan!”⁸⁴

Taku erődjének megrohamozására válaszul a császári udvar rendeletet adott ki alattvalóinak, amely a szövetségesekhez intézett hadüzenettel ért fel. Ezután a császári csapatok hivatalosan is a bokszerok oldalán harcoltak. A másik oldalon egy nyugati állam sem üzent formálisan hadat Kínának, jóllehet az akkori, európai értelmezésű nemzetközi jog szerint valamely idegen állam védelmi intézményének megrohamozása és lerombolása, valamint fegyveresek fővárosba vonulása egyértelmű háborús cselekménynek minősült. A szövetségesek azonban vitatták, hogy alkalmazható-e a nemzetközi jog Kínára, mert az ország ugyan részt vett az 1899. évi hágai békekonferencián, de nem írta alá a szárazföldi hadviselésről ott elfogadott rendszabályokat. Az elmaradt hadüzenet a kínai háborút a gyarmati háborúk során alkalmazott büntető expedíciók szintjére helyezte, amelyet nem államilag szervezett etnikai csoportok (törzsek) ellen folytattak.

Június 26-án Seymour vert serege Tienccsinbe húzódott vissza. Kína július 3-án megkísérelte Japánt kivonni a szövetségből, amelyet azonban Japán visszautasított. A hadüzenet nélküli háború a kezdeti szakaszban mégis az államok közötti háború jellemzőit viselte, mivel reguláris csapatok harcoltak egymás ellen, még akkor is, ha a kínai csapatokat bokszermilíciák erősítették. Elfoglalták a pekingi diplomáciai negyedet, ahol a diplomaták, misszionáriusok, mérnökök és kínai keresztények elbarikádozták magukat. Az ötszáz fegyveres parancsnoksága a brit követségen kapott helyet, akikkel 20 ezer kínai állt szemben. Az egyes követségek maguk szervezték védelmüket, amely vitát váltott ki közöttük és gyengítette védelmi erejüket. Az egység hiánya a kínaiakat is gyengítette. Magas rangú tisztviselők egy csoportja elutasította az anyacsászárnő álláspontját, aki ezért több tisztviselőt kivégeztetett. Néhány későbbi fejlemény arra utalt, hogy a kínai békepárt ösztönzésére a kínai csapatok nem harcoltak teljes elszántsággal.

Időközben hat európai állam, valamint az Egyesült Államok és Japán kínai expedíciós hadtestet állított össze. II. Vilmos német császár azonnal válaszolt a közös katonai akció tervére, mert azzal a Német Birodalom megerősödött világpolitikai

⁸⁴ Manfred Görtemaker: *Deutschland im 19. Jahrhundert*. p. 357.

szerepét demonstrálhatta. Sőt azt is elérte, hogy az expedíciós hadtest katonai parancsnoka az egykori német vezérkari főnök, Alfred von Waldersee tábornagy legyen.

Az Európában behajózott csapatok már későn érkeztek, hogy felmentsék Tiencsint és Pekinget. A kb. 20 ezer fős szövetséges csapatok augusztus 4-én vonultak be Tiencsinbe. Főleg brit-indiai, orosz, japán és a Fülöp-szigetektől Kínába átdobott amerikai csapatokból álltak; a németek, franciák, osztrákok és olaszok csak kisebb tengerész-gyalogos egységekkel képviselték magukat.

Az expedíciós hadtest 1900. augusztus 13-án érte el Pekinget, amely már másnap elesett. A császár özvegye és tanácsa 15-én elmenekült, amelyet hivatalosan „felügyelő utazásnak” neveztek. A szövetségesek három napig fosztogattak Pekingben, amely megkérdőjelezte az európaiak magas civilizációs szintjét.

Peking elfoglalása után megváltozott a háború jellege. Szeptember 7-i rendeletében Cö Hszi a katonai vereségért a bokszereket hibáztatta és utasította a kormányzókat, hogy kormánycsapatokat vessenek be ellenük, majd a felkelésbe keveredett magas rangú tisztviselőket lefokozták. Egyidejűleg a szövetséges csapatok az utolsó ellenállás megtörésére büntető-expedíciókat indítottak a bokszeres fellegvárai ellen. E műveletek során a szövetséges csapatok brutális kilengéseket (gyilkosságok, fosztogatás, erőszak) követtek el a kínai lakosság ellen, hogy visszariasszák őket a külföldiek elleni lázadástól. A csapatok bevetése Zhili észak-kínai tartományra korlátozódott, mert Közép- és Dél-Kína tartományi kormányzói egyfajta mozdulatlanági egyezményt kötöttek a külföldiekkel.

Az eseményekkel párhuzamosan Oroszország 100 ezer katonát küldött Mandzsúriába, állítólag a bokszeres elleni harcra. Csapataik október 1-jén már Mukdennél álltak, s a két ország 1901. február 16-i szerződése kimondta, hogy Kína ugyan megtartja Mandzsúriát, de az orosz csapatok a vasútvonal védelmére az országban maradnak.

A bokszereseknek összesen 231 külföldi és több ezer, a kereszténységre áttért kínai esett áldozatul. A külföldiek között túlnyomórészt misszionáriusok veszítették életüket. Az elesett szövetséges katonák száma ismeretlen.

1901. januárban az anyacsászárnő elfogadta a gyarmati hatalmak feltételeit, szeptember 7-én pedig aláírták az ún. bokszerjegyzőkönyvet. Ebben a kínai kormány bocsánatot kért a külföldiek meggyilkolásáért (Ketteler mellett még a japán követségi titkár, Sugiyama grófért is), s emlékművet állíttat Kettelernek; a felkelőket megbüntetik; azokban a városokban, ahol külföldieket gyilkoltak meg, öt évre felfüggesztik a tisztviselői vizsgát; Kína 1940-ig 1,4 milliárd aranyárka (70 millió font sterling) jóvátételt fizet; kártalanítja az érintett külföldieket; nem vásárolhat és hozhat be fegyvert; kizárólag a külföldiek számára tartja fenn és megerősíti a pekingi diplomáciai negyed; lebontja Taku erődjét, s külföldi támaszpontokat épít Peking és a tengerpart közötti vasútvonal mentén; minden minisztérium hatáskörét meghaladó modern külügyminisztériumot állít fel; császári dekrétumban megerősíti, hogy halálbüntetés terhe mellett betiltja a külföldi-ellenes szervezeteket; megszünteti a külföldi diplomáták kötelező mély meghajlását.

Külön megaláztatásként 2. Csun hercegnek, az utolsó kínai császár apjának Berlinben személyesen kellett bocsánatot kérnie Ketteler nagykövet meggyilkolásáért. A kínai delegáció azonban elérte, hogy hercegnek ne kelljen letérdelnie II. Vilmos

császár előtt. Ezt követően kerülhetett sor 1901. szeptember 4-én a bocsánatkérési ceremóniára Potsdamban, a Sanssouci palotában.⁸⁵

A Német Birodalom 240 millió márka jóvátételt követelt magának (1901. május 1-jéig), majd a szeptemberi ún. boxerjegyzőkönyvben a kínaiakat az összes jóvátételek 20%-ának, 90 millió tael (kb. 280 millió márka) jóvátétel fizetésére kötelezték. A német jóvátételt csak az orosz követelés szárnyalta túl.⁸⁶ A boxer-felkelés leverésében vállalt szerepe és a bocsánatkéréshez való ragaszkodása azonban hosszútávon jelentősen csökkentette a Német Birodalom presztízsét. Német részről azonban sohasem fontolgatták komolyan egész Santung provincia megszállását. Mivel elsődleges céljuk a gazdasági expanzió volt, a német politika a jövőben nagyobb politikai tartózkodást mutatott.

Az 1899-ben 54 millió márka alaptőkével alapított Santung Vasúttársaság gazdaságilag kedvezően működött, s vonalát 1904-ben meghosszabbították Csingtaótól Csinanig, a provincia fővárosáig, majd 435 km-es normál szélességű, egyvágányú vonallal kötötték össze a szénmezőkkel. Főleg a személyforgalom mutatott állandó növekedést.

Ezzel szemben a santungi német bányavállalkozások teljesen elhibázottnak minősültek. A Ferdinand von Richthofen (1833–1905) német földrajztudó, térképész által gazdaságosnak tekintett gazdag kőszén- és vasérclelőhelyek európai módszerekkel történő kibányászása fontos szempont volt a Csiaocsou német támaszpont melletti döntésnél. A Német Birodalom ezért a bérleti szerződésben bányászati monopóliumot biztosított magának a legfontosabb kőszénmezők kiaknázására, s a Santung Vasúttársaság megalakításával egyidőben Csingtao székhellyel ugyanaz a pénzügyi csoport 12 millió márkás tőkével létrehozta a Santung Bányászati Társaságot. Az 1903-tól a legmodernebb bányagépekkel kibányászott szén minősége azonban elmaradt a várakozásoktól. A hadihajókon kipróbált szénre a mérnök így panaszkodott: „a szén túlságosan gazdaságtalanul ég el, s a fűtők panaszkodnak, hogy megfeszített munkájuk ellenére alig tudják a gőznyomást tartani, a parancsnok pedig azt kifogásolta, hogy a szén a szép fehér hajóját még jobban összekormozza, mint a japán szén.”⁸⁷ Az értékesítési lehetőségek csak akkor javultak, amikor 1906-ban szénmosó-berendezést és brikettgyárat helyeztek üzembe. Mindezek ellenére a santungi „érdekerület” egész széntermelése csak ötödét érte el egy nagyobb sziléziai bányának. A bányatársaság mindvégig veszteséges vállalkozás maradt, amely sohasem fizetett osztalékot. Amikor 1913-ban a Santung Vasúttársaság beolvaszotta, vesztetése már 1,2 millió márkát tett ki. Hasonló sorsra jutott a Német-Kínai Selyemipari Társaság, amely 1902-ben modern selyemgyártó üzemet épített Csiaocsouban; ez 1909-ben zárta be kapuit. Csupán a kisebb német ipari vállalkozások – mint a sörfőzde és a vasúttársaság – voltak nyereségesek. Németország Csiaocsou révén a kereskedelemben is javítani szeretne volna pozícióit. A Csingtaoba irányuló bevitelnél a németek a japánok, angolok és amerikaiak mögött a negyedik helyre szorultak.

Német szempontból így a santungi kaland tévedésnek bizonyult. A bérleti terület sohasem lett vonzó beruházások célpontja, amelyet a gyarmatok iránt lelkesedő személyek, a gazdaság és a haditengerészet remélt. Nem valósult meg Tirpitz álma az egész Távol-Keletet uraló nehézipari központról. Sem a politikai nyereség, sem a gazdasági haszon nem felelt meg a nagy elvárásoknak.

⁸⁵ Németh István: *Bokszerlázadás Kínában (1900–1901)*. p. 30–32.

⁸⁶ Horst Gründer: *Geschichte der deutschen Kolonien*. p. 196.

⁸⁷ Uo. p. 199.

E kudarc miatt a német politika a világpolitika megváltozott formája felé fordult, vagyis a kínai „német kulturmissziót” kezdte szorgalmazni, amelyre már 1902-ben történetek utalások. E nagystílusú „kulturmisszió” központi eszköze a Csingtaóban felállított német egyetem volt. Propagandistáinak kinyilvánított célja az amerikai egyesült presbiteránus misszió, az angol baptista misszió és a santungi keresztény egyetem „politikai” céljaival való szembeszállás volt. A szorosabb német-kínai együttműködés eredményeként a Német-Kínai Főiskola 1909. október 25-én nyitotta meg kapuit. 1911-ben pedig megnyílt a Nemes Nőiesség Főiskolája. A német missziós iskolákban kb. 5400 tanuló tanult, de számuk messze elmaradt az amerikai és angol iskolákban több mint 100 000 tanulójától.⁸⁸

1914. augusztus 27-én japán csapatok szálltak partra Santungban, s a támaszpont kislétszámú német helyőrsége november 7-én kapitulált a túlerőben lévő ellenfél előtt.

Német gyarmatok az első világháború kezdetén

NÉMET GYARMATOK	km ²	lakos
Német Kelet-Afrika	995 000	7 750 000
Német Délnyugat-Afrika	835 000	260 000
Kamerun	790 000	3 850 000
Togo	87 000	100 000
AFRIKA ÖSSZESEN:	2 707 000	12 860 000
Új-Guinea, Bismarck-, Karolina, Marshall- és Mariana-szigetek	240 000	600 000
Szamoá	2 600	40 000
Csiaocsou	500	190 000
ÖSSZESEN:	2 952 600	13 690 000

Az afrikai német gyarmatok az első világháborúban

Afrika az első világháborúban mellékhadszíntér volt, s a harc főképpen az afrikai német gyarmatok megszerzéséért folyt. Az 1914. július 28-án kitört világháborúban az antant hadvezetése három okból tartotta fontosnak a német gyarmatok megszállását: biztosítani akarta saját szomszédos gyarmatainak épségét mindenféle károkozással szemben, amely a háború folyamán vélhetően érne; ki akarta iktatni a német tengerhajózás ellátó-bázisait és kikötőit; a gyarmatokat pedig a majdani béketárgyalásnál alkupozíciója erősítésére akarta felhasználni. A Német Birodalom flottája zömét nem tudta bevetni gyarmatai védelmében, mert az antant tengeri blokádot állított fel az Északi-tengeren, s ezzel korlátozta a német flotta mozgását.

⁸⁸ Uo. p. 204.

Togóban nem állomásozott német gyarmati hadsereg, csak rendőri erő. Ezért Togo 1914. augusztus 27-ére teljesen a mai Beninből és Ghánából támadó francia és brit csapatok kezére került. Togo fontosságát a Kaminában felépített nagy hatósugarú rádióadó jelentette, amellyel Berlinből koordinálhatták az óceánon portyázó német hajók mozgását. A rádióadót a helyi előljáró a város megadása előtt leromboltatta. A togói harcokban a szórványos lövöldözéseknek kizárólag bennszülöttek estek áldozatul, fehérbőrű ember egy sem.

Kamerunt északon-keleten Brit Nigéria, délen-nyugaton Francia Kongó határolta. Kb. félmillió km²-es területén két és félmillió bantu és szudáni néger élt, akiket 1900 német kormányzott. Az első világháború kitörését követően hamarosan brit felderítők hatoltak be a német gyarmat területére, majd 1914. augusztus 25-én megkezdődött a brit offenzíva. A nigériai Yolából indulva 600 fős különítmény lépte át a határt, s Tebénél félórás ütközet után bevette a várost. Augusztus 29-én délebbre, Garua városánál éjszakai rajtaütést indítottak a német sáncok ellen, s el is foglalták azokat. Hajnalban a németek heves géppuskatűzzel támogatva ellentámadásba lendültek, és megfutamították a bennszülött katonákat. A brit egység elvesztette parancsnokát, Maclear ezredest és számos tisztjét, s a csapat maradéka visszamenekült Nigériába.

A győzelem 1915 áprilisáig adott időt a németeknek a felkészülésre. Ezalatt von Cranzelheim százados 2 000 bennszülöttel erősítési- és földmunkálatokat végzett. 1915. május 31-én egy erősebb brit-francia különítmény Cunliffe dandártábornok és Brisset alezredes vezetésével ismét megtámadta Garuát. Kemény tüzérségi támadásokat követően, június 10-én a németek fegyverszünetet kértek és szabad elvonulás fejében felkínálták a jól kiépített erőd átadását. Ezt a brit parancsnok elutasította, így két óra múlva von Cranzelheim feltétel nélkül kapitulált.

Június 27-én Ngaoundere erődje is megadta magát, majd október 24-én a németek feladták Banyo erődjét és visszavonultak Yaoundé, a mai főváros felé. Ezzel párhuzamosan egy belga-francia csapat elfoglalta a partvidéki Doualát, a német közigazgatás központját. 1915 decemberére az antant csapatoknak sikerült a teljes partvidéket ellenőrzésük alá vonni. 1916. január 9-én elesett Yaoundé, s védői, 900 fehér és 14 000 bennszülött katona Spanyol-Guinea területére távozott, ahol internálták őket. A francia fogságba esett németeket a togóiakhoz hasonlóan Dahomeybe szállították és ott tartották fogva őket. 1916. február 18-án utolsóként von Raben százados tette le a fegyvert Mora helyőrségében, a Logone-folyótól nyugatra, mivel kifogytak a munícióból. Így Kamerun területén megszűntek a harcok s a terület az antant kezére került.⁸⁹

Német Délnyugat-Afrika elfoglalását a britek a Dél-Afrikai Unióra akarták bízni. Mikor London az iránt érdeklődött, visszavonhatja-e Dél-Afrikában állomásozó egységeit, hogy azok részt vegyenek a Németország elleni háborúban, illetve a dél-afrikai kormány hajlandó-e megtámadni Német Délnyugat-Afrikát, Louis Botha miniszterelnök igent mondott. A döntés azonban beforratlan sebeket szaggatott fel. A német császárság évtizedek óta támogatta a búrok függetlenségét, fegyverekkel, elismeréssel és egyéb eszközökkel. Ezzel szemben a Brit Birodalom a búroknak csak háborúskodást, alávetést, hazájuk többszöri elvételét (Fokföld, Natal) okozott. A gondolat felháborodást váltott ki a búrok körében, hogy német gyarmatokat támadjanak meg azon angolok érdekében, akik az 1899–1902. évi angol-búr háborúban kegyetlen mészárlásokat rendeztek a búrok soraiban, családjaikat koncentrációs táborba hurcolták és felszámolták a búr függetlenséget.

⁸⁹ http://wapedia.mobi/hu/Afrika_az_els%C5%91_vil%C3%Algh%C3%Albor%C3%

1914 augusztusában és szeptemberében a mozgósított dél-afrikai és német erők rajtaütésekkel nyugtalanították egymást. Ezek az események a határ környékén járőröző egységek találkozásakor játszódtak le. Szeptember 19-én a Port Nollothban behajózott dél-afrikai csapatok partra szálltak Namíbia déli kikötőjében, Lüderitzben, és létrehozták a későbbi invázió első bázisát. Az első világháború nyílt csatározásai a térségben a dél-afrikai csapatok Ramansdrift rendőrállomása elleni támadással kezdődtek. 1914. szeptember 13-án a foglyul ejtett német telepeseket egy Pretória melletti fogolytáborba, onnét pedig Pietermaritzburg-ba szállították. Másnap viszont az Oskar Skultetus vezette német csapatok elfoglalták Walvis Bay dél-afrikai enklávéját. Az antant hadműveletei szüneteltek, mivel a Dél-Afrikai Unió területén kitört a Maritz-lázadás.⁹⁰ Ezt a területen élő búrok robbantották ki az angol uralom ellen, s ebben tevékenyen részt vettek a német Schutztruppe csapatai a helyi afrikánerekkel az oldalukon. A dél-afrikai csapatok csak ennek leverése után, 1915-ben tudták folytatni Német Délnyugat-Afrika elleni hadműveleteiket.

1915 januárban Lüderitzből támadva a dél-afrikai csapatok elfoglalták Swakopmund kikötőjét is, amely néhány kilométerre északra feküdt Walvis Baytól. A nyomasztó erőfölény miatt a német Schutztruppe sem ezeket, sem az Oranje-folyó két átkelőhelyét nem próbálta komolyabban védeni, így a gyarmathoz vezető utak angol kézre kerültek. Az ország belseje, Windhoek felé visszavonuló németek számos kellemetlenséget okoztak a briteknek, de győzelemre már nem volt esélyük. A halogató harci taktikát alkalmazó német erők nevében végül 1915. július 9-én Victor Franke (1866–1936), Délnyugat-Afrika katonai parancsnoka tette le a fegyvert Khorab mellett.

A Német Kelet-Afrikában állomásozó német gyarmati hadsereg létszáma a háború kitörésekor 3 000 európai és 11 300 askari, azaz a helyi őslakosságból toborzott katona, parancsnokuk pedig a tapasztalt, tehetséges és mindenre elszánt porosz katonatiszt, Paul von Lettow-Vorbeck (1870–1964) volt. Ő volt az egyetlen első világháborús német tábornok, aki a háború alatt brit területre lépett, katonailag soha sem törték meg, és a háború utolsó napjáig (sőt még azután is) aktívan harcolt. Von Lettow-Vorbeck mindenki másnál jobban felismerte, hogy ekkora területen, ilyen kevés emberrel csak gerillaháborút érdemes folytatni.

A brit hadvezetés Német Kelet-Afrikát nem csak elszigetelt és védtelen gyarmatnak tekintette, hanem fenyegetésnek is afrikai gyarmataira (főként Brit Kelet-

⁹⁰ Maritz-lázadás: 1914. szeptember végén az északnyugati határvidék parancsnoka, Solomon Gerhardus „Manie” Maritz alezredes megtagadta, hogy embereit a németek ellen vezesse. A kormány (saját kérésére) felmentette beosztása alól, viszont Maritz nem adta át a parancsnokságot, hanem október 9-i felhívásában a kormány megdöntésére szólított fel, s ezzel elindította a lázadást. Ugyan a második búr háború számos ismert vezetőjét (Beyers, De Wet, Kemp, Bezuidenhout) beavatták, de a politikai ellenállás két vezetőjét, Hertzogot és Steynt nem sikerült rávenni a csatlakozásra. Augusztusban Beyers a világháborúba való beavatkozás elleni tiltakozásául lemondott a vezérkari főnökségről, így Botha és Smuts szabadon rendelkezett a szervezett dél-afrikai haderő felett, amely ekkor 32 000 főt tett ki. Ezzel szemben a lázadók 12 000 fő körüli erőt tudtak mozgósítani. Elszórt gócaikat a kormánycsapatok túlereje egymás után legyőzte. Október 24-én vereséget szenvedett Maritz, 28-án pedig De Wet esett fogságba. Beyers szintén vereséget szenvedett és arra kényszerült, hogy átkeljen a Vaal-folyón. December 28-án az átkelés közben Beyers belefulladt az árba. A lázadók haderejének nagyobb részét még Dél-Afrikában szétverték.

Afrikára) és az Indiai-óceáni hajózási útvonalaira is.⁹¹ Ezért a brit stratégia azonnali csapásmérésben gondolkodott.

De a németek kezdeményeztek: különítményeik átjártak az északról szomszédos Ugandába vasutakat rongálni, közben a part menti vizeken a német Königsberg cirkáló belopózott Zanzibár kikötőjébe és szétlőtte az éppen javítás alatt álló brit Pegasus nevű hadihajót. Távozás előtt még homokkal töltött olajos hordókat dobáltak a vízbe, amelyekről azt remélték, hogy az angolok aknáknak nézik majd őket (valódi aknáik nem voltak), majd visszavonultak a Rufiji-folyó deltájába. Az akcióról von Lettow-Vorbeck így írt visszaemlékezéseiben: „A Königsberg már több nappal korábban kifutott Dar es-Salaam-ból és a kikötőben lévő Möwe nevű mérőhajót parancsnoka 1914. augusztus 8-án felrobbantotta. Ezzel az akcióval szárazföldi katonai erőnk jelentősen megnövekedett, mert a Möwe parancsnoka, Zimmer korvettkapitány most parancsnokságom alá került.”⁹²

A brit hadvezetés Indiából áthajózott csapatokkal tervezte elfoglalni Német Kelet-Afrikát. Az expedíciós hadsereg 1914. októberben szállt partra Tangában.⁹³ De a Kilimandzsáró-vasútvonalon a németek erősítést hoztak. Az angolok az első ütközet után fejvesztve menekültek, hátrahagyva 455 puskát és félmillió töltényt. Szép karácsonyi ajándék volt ez a hazai utánpótlásra nem számítható német hadseregnek. Közben a brit haditengerészet a Königsberg cirkáló megsemmisítésére két monitort, s felderítésére repülőgépeket küldött a Szezei-csatornán keresztül Kelet-Afrika partjaihoz. A monitorok 1915. júniusban értek a Rufiji-folyó torkolatához, s a repülőgépek segítségével megtalálták, majd szétlőtték a Königsberget. A németek leszerelték az elsüllyedt hajó ágyúit – amelyeknek később nagy hasznát vették –, a tengerészeket pedig besorozták a szárazföldi hadseregbe.

Mindezekkel egyidejűleg bizarr vízi háború zajlott az ország túlsó felén, a Tanganyika-tavon. Nem sokkal a háború kitörése előtt bocsátották vízre a Graf Götzen nevű német hajót, amelyet szétszedett állapotban, ötezer darab ládába csomagolva szállítottak le vasúton Dar es-Salaam kikötőjéből. A hajón 900 ember fért el, s bár nem volt felfegyverezve, csapatszállításra kiválóan alkalmas volt. A Graf Götzennek mindössze négy napra volt szüksége, hogy a Tanganyika-tó egyik végéből a másikba érjen (kb. 600 km), ugyanezt az utat a katonák a nehéz terepviszonyok miatt gyalogosan két hónap (!) alatt tették volna meg. A németek ki is használták előnyüket, s rajtaütések sorát indították a tóparti belga és brit települések ellen. A britek erre válaszul két, erős motorral ellátott kishajót felszereltek egy-egy ágyúval, s azokat nagy nehézségek árán eljuttatták a Tanganyika-tóra. A Graf Götzent végül mégsem a britek süllyesztették el, hanem maguk a németek, amikor visszavonultak a tó partjáról. A háború után a hajót a britek kiemelték a tóból, kijavították s átnevezték. Az MV Liemba manapság is közlekedik.

1916 elejére a szárazföldi offenzíva ismét új erőre kapott, amelyet a (szintén aszkarikkal megtámogatott) dél-afrikai csapatok jóvoltából. Parancsnokuk Jan Smuts

⁹¹ Utóbbit elsősorban az SMS Königsberg cirkáló fenyegette, amely Dar es-Salaam kikötőjében állomásozott. Később az SMS Emden cirkáló szintén az Indiai-óceánon portyázott, s ez növelte a britek aggodalmát. 1914. július 31-én, a háború kitörésére számítva, a Königsberg kifutott állomáshelyéről, s első áldozata a City of Winchester nevű gőzös volt. Később más hajókat is megtámadott.

⁹² PAUL VON LETTOW-VORBECK: *Meine Erinnerungen aus Ostafrika*. Verlag von K. J. Koehler, Leipzig, 1921. p. 25.

⁹³ GEOFFREY REGAN: *Nagy katonai baklövések*. Alexandra, Pécs, 2005. p. 12.

volt, aki nem is olyan régen még a britek ellen harcolt a búr háborúban. A First Salaita Show néven ismertté vált ütközetben azonban a németek győzedelmeskedtek, akik jobban ismerték a terepet és a bozótharc taktikájáról is többet tudtak, mint a dél-afrikaiak. Hiába voltak többszörös túlerőben, von Lettow-Vorbeckkel nem boldogultak. A németek tapasztaltsága és ravaszsága mellett harci taktikájuk is eredményes volt: folyamatosan védekezve visszavonultak, majd amikor lehetőség kínálkozott, gyors ellentámadásba mentek át. A németek utánpótlási nehézségei viszont az idő múltával egyre súlyosbodtak. A háború négy éve alatt összesen két német szállítóhajónak sikerült átjutni a brit tengeri blokádon, mindkettőnek még 1916-ban, később a hadvezetés már nem próbálkozott hajók küldésével.

A súlyos utánpótláshiányt a németek hihetetlen leleményességgel hidalták át. Az üzemanyagot kókuszolajból állították elő, kerekeket a gumi kénnel való vulkanizálásával gyártottak, tejüzemet és szövődét építettek, a mangrovefa kérgével cserzett állatbőrökből csizmákat szabtak, kinintartalmú gyógyászati készítményeket állítottak elő. Ez utóbbi, rendkívül rossz ízű, de életmentő kivonatot Lettow-Schnaps-ként emlegették, amely hozzájárult, hogy a német csapatok jobban bírták a maláriával fertőzött klímát ellenfeleiknél.⁹⁴

A kelet-afrikai gerillaharc 1917 őszeig folyt. Bár döntő csapást soha nem tudtak mérni rá, a folyamatos csetepaték lassan felmorzsolta a német hadsereget. Ekkor már Német Kelet-Afrika teljes területe brit megszállás alatt állt, s az összes hadianyag-raktárt és élelmiszerraktárt felszámolták. November 17-én a német főparancsnok szigorú döntést hozott. Valamennyi katonáját orvosi vizsgálatnak vetette alá, s akiket nem találtak egészségesnek, fegyvertelenül átküldték a britekhez, hadifogságba. A maradék kb. ezer ember elindult délnek, a portugál területek felé. A portugál hadjárat célja az volt, hogy megszerezzék a gyengén védett portugál telepök élelmiszer- és lőszerkészleteit. Ez nagyrészt sikerült is, a portugál hadsereg minimális ellenállást tanúsított, így von Lettow-Vorbeck serege új erőre kapott. A német gyarmat akkori kormányzója, Heinrich Schnee (1871–1949), Német Kelet-Afrika kormányzója (1912–1918) így írt visszaemlékezésében: „A húsellátást az askariból álló vadászcsapat biztosította, a vadban gazdag környéken antilopokat, gnúkat, vízi bivalyokat és egyéb antilopfajokat ejtettek el. Az európaiak számára szinte mindig elegendő hús állt rendelkezésre, az aszkariknak is és kedvező esetben a teherhordók számára is.”⁹⁵ A portugál kelet-afrikai hadjárat 1917. novembertől 1918. szeptemberéig tartó esős időszakának körülményeire pedig így emlékezett: „Az esős idő beálltával a vadászat egyre nehezebb lett, mivel a napról-napra magasabbra nőtt fűben, amely több területen kétszeres embermagasságot is elért, a vad egyre kevésbé volt látható, a vadász mozgását mindinkább akadályozta, s a vad könnyebben észrevette őket.”⁹⁶

Von Lettow-Vorbeck 1918. októberben és novemberben betört brit Rhodéziába: „Az ellenséges táborban, a Muwengo misszióban állt egy ellenséges kórház, amelyből ki tudtuk egészíteni egészségügyi ellátmányunkat, többek között a kinintartalékokat 14 kg fölé növeltük és a kinin ellátmányt 1919 júniusáig biztosítottuk.”⁹⁷ A brit csapatok végig von Lettow-Vorbeck nyomában voltak, de hiába próbálták bekeríteni őket, csak az elmúlt évek jól ismert menetrendje ismétlődött: támadás, visszavonulás, gyors

⁹⁴ http://wapedia.mobi/hu/Afrika_az_els%C5%91_vil%C3%A1gh%C3%A1lbor%C3%... (Hozzájárulás: 2010.03.05.)

⁹⁵ Von Gouverneur DR. HEINRICH SCHNEE: *Deutsch Ostafrika im Weltkrieg. Wie wir lebten und kämpften*. Verlag Quelle und Meyer, Leipzig, 1919. p. 324–325.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Paul von Lettow-Forbeck: *Meine Einnerungen aus Ostafrika*. p. 285.

ellentámadás, újra és újra. Így ment egészen a fegyverszünetig, amelyet a két fél 1918. november 14-én kötött. Lettow-Vorbeck csak november 25-én⁹⁸ tette le a fegyvert formálisan a mai Zambia Mbala (akkor Abercorn) városa mellett. A németek magabiztosan vonultak át a britekhez, abban a tudatban, hogy Németország kedvező pozícióban lesz a béketárgyalásokon, s megtartják Német Kelet-Afrikát is.

Kalózatokon az Indiai-óceánon

Az Apiában állomásozó kelet-ázsiai német haditengerészeti egység – az SMS Scharnhorst, az SMS Gneisenau cirkálók, a 3000 tonnás, 13 700 lóerős SMS Emden könnyű cirkáló és a Titania kísérő gőzös – Spee gróf admirális parancsnoksága alatt 1914 nyarán dél-tengeri útra indult. Augusztus 2-án megkezdődött az ellenségeskedés az orosz birodalommal; az Emden már augusztus 4-én elfogta és Csingtao kikötőjébe kísérte a Rjazany orosz gőzöst, majd Paganban csatlakozott a német cirkálóegységhez.

Spee admirális 1914. augusztus 14-én az Emdent cirkálóháborúra küldte az Indiai-óceánra. Az Emden szeptember közepéig fél tucat ellenséges hajót tartóztatott fel, illetve süllyesztett el. Az Andaman-szigeteken szenet vett fel, majd szeptember 17-én a burmai Rangun felé fordult, ahol a kikötő előtt feltartóztatott egy norvég gőzöst, de személyzetét szabadon engedte. Szénfelvétel után Madrász kikötője felé fordult, ahol rendkívüli propaganda-sikert elérve 130 lövést adott le a Shell-cég olajtartályaira és a brit tengerparti ütegekre. Kalózkodását Ceylon környékén folytatta, ahol ismét feltartóztatott és elsüllyesztett négy hajót, amelyek kapitányai később a *Times of Ceylon* című lapban a németek korrekt eljárásáról nyilatkoztak hajóik elfoglalása során.

Az Emden 1914. október 10-én elfogott egy brit rádióadást, amely Aden és Colombo környékét biztonságos útvonalnak tartotta, ezért ismét a Bengál-öböl felé vette útját. Itt október második felében ismét elfogtak és elsüllyesztettek fél tucat ellenséges hajót. Legnagyobb zsákmányuk a Buresk angol szénszállító gőzös volt, amelytől 5500 tonna kitűnő, több hónapra elegendő cardiffi szenet zsákmányoltak, amelyet a Nikobar-szigeteken raktak át. A rakományától megfosztott hajónak pedig várakozási helyet jelöltek ki. Ezután az Emden a szumátrai Penang kikötője felé tartott, ahol október 28-án a hajnali órákban észrevétlenül benyomult a belső kikötőbe, s megtorpedózta a Samtsug orosz cirkálót, amely kettétört és elsüllyedt. A kikötőt elhagyva szembe került a járőrözésről visszatérő francia Mousquet torpedórombolóval, amelyet 4300 méterről elsüllyesztett, de felvette 36 túlélőjét. Néhány órával később pedig lerázta az őt üldöző francia Fronde rombolót is. A Mousquet francia túlélőit egy brit szállítóhajóval a szumátrai Sabang holland kórházába küldték.

Von Müller, az Emden kapitánya azt tervezte, hogy a Kókusz-szigetek hírközlő állomásának lerombolásával megzavarja az Ausztrália környéki hajóforgalmat, s e térségre vonja az ellenséges erők figyelmét. Eközben pedig az Emdennel az Indiai-óceán nyugati részén lépne akcióba, mert a Königsberg német cirkálót a brit haderők véglegesen blokkolták a Rufiji-folyó deltájában.

1914. november 9-én reggel 6 óra 30 perckor az Emden horgonyt vetett Port Refuge előtt, s 50 fős partraszálló egységével vízre tette nagy, gőzmeghajtású hadihajócsónakját és két kuttert. A von Mücke vezette egységet puskákkal, pisztolyokkal és

⁹⁸ Az első világháború Európában 1918. november 11-én ért véget, az utolsó afrikai német erők azonban csak november 25-én tették le a fegyvert.

négy géppuskával fegyverezték fel. Az Emden rádiója addig zavarta a sziget vészjeleit, amíg a partraszálló egység felrobbantotta a sziget adótornyát. Az akció simán lezajlott, de a sziget rádióadója mégis le tudott adni egy „Idegen hadihajó a bejáratnál” vészjelet. Mivel az Emden rádiósai szerint a legközelebbi ellenséges egység – amely vehette volna a sziget vészjelzését – 250 tengeri mérföldre tartózkodott, a Buresket rádióon szénfelvételre magukhoz rendelték. A közelben elhaladó ausztrál csapatszállító konvoj azonban észlelte a sziget vészjelzését és a helyszínre küldte egyik könnyű cirkálóját. Az Emden 9 órakor sűrű füstfelhőt észlelt, amelyet az elkésett Buresknek tulajdonított. Negyed óra múlva azonban egy négykéményes hadihajó körvonalai bontakoztak ki. Az Emden zászló- és szirénajelekkel sietve visszarendelte partra szállt egységét, miközben a lehető legnagyobb sebességgel kihajózott a szűk korallszigetek közül, hogy mozgásteret legyen a közelgő harchoz. Így hátra hagyta partra szállt egységét.

Az Emden 9 óra 40 perckor tüzet nyitott 10 darab 10,5 cm-es ágyújából, szétrombolta az ellenfél távolságmérőjét és jelentős tüzet okozott fedélzetén. A válaszlövéséből azonban kiderült, hogy az ellenfél 15 cm-es ágyúkkal rendelkezett. Az első telitalálat 10 órakor érte az Emden rádiósszobáját. Ezután a sebességben és tűzerőben fölényben lévő ellenfele 7 km távolságból szisztematikusan rommá lőtte az Emdent, miközben annak 3,5 km hatótávolságú torpedói hatástalanok maradtak. A kilátástalan helyzetben von Müller kapitány 11 óra után a North Keeling korallzátonyra vezette a hajót, hogy megmentse legénységét. Az ellenfél leállította a tüzelést, és a közeledő Buresket vette üldözőbe.

Az ütközetben az Emden 314 fős legénységéből 133 fő elesett, s 49 súlyosan megsebesült. Az életben maradtak szétverték a berendezéseket, hogy azok ne kerüljenek az ellenség kezére. Mivel minden csónakjuk megsemmisült, a legénység a hajón rekedt. Délután négy órakor az ellenséges hadihajó visszatért, maga után vontatva a Buresk csónakját a legénységgel, amely elsüllyesztette a Buresket. Mivel az Emdenen jelkönyv híján nem értették az utasítást és a hadi lobogót sem vonták le, az ellenséges hajó ismét tüzet nyitott, amelyet csak akkor szüntetett be, amikor az Emden fehér zászlót tűzött ki. A vízzel és gyógyszerekkel az Emdenre küldött, s korábban a Buresken szolgáló Fikentscher hadnagytól tudták meg, hogy az ellenfél az ausztrál HMAS Sydney könnyűcirkáló. November 10-én a Sydney egysége partra szállt a szigeten, de már nem talált ott német tengerészeket. Ezután a Sydney az Emden súlyos sebesültjeivel a ceyloni Colombo kikötője felé vette az irányt.

A szigeten rekedt von Mücke kommandójával együtt elhatározta, hogy nem esnek fogságba, ezért elfoglalták a sziget előtt horgonyzó, háromárbocos SMS *Ayesha* vitorlást. A rádióállomás angol személyzete ugyan ellátta őket élelmiszerekkel, de észrevétlenül eltávolították a vitorlás egyik tengeri szelepének tömítését, így a hajó állandóan vizet kapott, a fenékszivattyúk pedig nem működtek kifogástalanul. Előbb Szumátrára igyekeztek, de néhány nap után úgy tűnt, hogy vállalkozásuk a hajó rossz állapota miatt kudarcot vall. Az Ayeshát már kimustrálták, szigeteléseit tönkrementek, négy ivóvíztartálya közül három használhatatlan volt.

A nehézségek ellenére Mücke egysége 1914. december 13-án elérte Padangot. Mivel Indonézia Hollandia gyarmatbirodalmához tartozott, amely a háborúban semleges volt, Mückének 24 órán belül el kellett hagyni a kikötőt. A német konzul révén azonban sikerült megállapodnia egy német szállítóhajóval, amelyre másnap átszálltak, az Ayeshát pedig elsüllyesztették.

Von Mücke Padangban megtudta, hogy Törökország az első világháborúban Németország szövetségese, ezért elhatározta, hogy Arábián és Törökországon keresztül

kísérli meg a hazatérést. Mivel a Vörös-tengert a szövetségesek hadihajói ellenőrizték, a jemeni Hodeidába tartottak és észrevétlenül partra szálltak.

Von Mücke célja a Hedzsas-vasút elérése volt, amelyet a 20. század elején építettek Arábia északi és déli részének összekötésére. De amikor megérkezett Hodeidába, keserűen kellett tapasztalnia, hogy a vasút utolsó szakaszát az Oszmán Birodalom arab felkelései miatt nem fejezték be. Ezért elhatározta, hogy az országon keresztül gyalogmenetben éri el a 3700 méteres hegyek mögött fekvő Szanaát. Ott azonban a török helytartótól kevés támogatást remélhetett. A török katonai kormányzó ugyanis a német katonáktól segítséget várt a felkelő arabok ellen, ezért két hónapig megakadályozta továbbutazásukat. Miután von Mücke többször elutasította követelését, legénységével végül visszatért Hodeidába. Ott szereztek két kisebb vitorlánhajót, s a Vörös-tengeren észak felé indultak. Az ellenséges hadihajókkal való találkozást elkerülendő a part menti korallzátonyok között hajóztak. Nagyobbik hajójuk azonban sziklazátonyra futott és elsüllyedt. Így a 70 fős legénység a kisebbik hajón 1915. március 18-án elérte Dzsidda körzetét, ahol von Mücke partra szállt. Eközben megismerkedett egy török tábornokkal, aki féltette birtokát az arab felkelőktől s ezért csatlakozott a német matrózokhoz. Tevéket és hajtókat szereztek, s a karaván megindult Mekka irányába.

Von Mückének továbbra is a Hedzsas-vasút lebegett szeme előtt. Egy váratlan beduin-támadást visszavertek ugyan géppuskáikkal, de három német matróz meghalt a golyózáporban. A beduinok azonban folytatták a támadást. Három nap múlva elfogyott a németek vízkészlete és élelmiszerkészleteik is a végét járták. Ekkor váratlanul fehér zászlóval megjelent a beduinok két küldötte, s Abdullah, az emír fia védelmet ajánlott. Von Mücke elfogadta az ajánlatot, de mindinkább az volt az érzése, hogy csapatát inkább fogolynak, mintsem vendégnek tekintik. Ezért amikor az emír fia rövid időre Mekkába ment, az Emden matrózai ismét szereztek egy vitorlánhajót maguknak és a part mentén észak felé hajóztak.

1915. május 7-én a legénység a Vörös-tenger északi, felső végén partra szállt. Néhány napos menetelés után végre elérték a vasútvonalat, s vonattal Szírián keresztül Konstaninápolyba utaztak. Időközben elterjedt partraszállásuk híre, s minden állomáson ünnepélyesen fogadták őket. A túlélők – útközben hatan haltak meg vagy estek el – 1915. május 23-án érkeztek meg Konstaninápolyba. Ők voltak a kelet-ázsiai német haditengerészeti egység egyedül életben maradt tagjai, akik a háború vége előtt hazatértek. Az SMS Csingtao Erwin von Möller korvettkapitány vezette egységét – amely hasonló menekülési útvonalat választott – az arabok ugyanis 1915. március 29-én Dzsiddától északra megtámadták és lemészárolták. Von Mücke így jelentett a konstaninápolyi német haditengerészeti parancsnoknak: „Excellenciádnak alázatosan jelentem, az SMS Emden partraszállt egysége: 5 tisz, 7 altiszt és 37 matróz jelentkezik!”

A kötelező tiszteletadás és ceremóniák után a partra szállt egység tagjait különböző frontokra osztották be. A matrózok közel fele rövid idő alatt elesett, amely hozzájárult von Mücke későbbi pacifista nézeteinek kialakulásához. De ekkor még ő is tovább szolgált: 1916-ban az Eufrátesz folyami egységének parancsnoka lett. 1916 júniusában Enver pasa török hadügyminiszter és az oszmán haderők főparancsnoka a Vörös-tengeren folytatandó hadműveletek ügyében nyilvánvalóan von Mücke javaslatára támaszkodva kérte a német flottaparancsnokság támogatását. Von Mücke 1917-ben a dunai félfloftila parancsnoka lett, majd aktívan részt vett az 1918. novemberi kiel matrózlázadásban.

1919. Versailles – a német gyarmati korszak vége

A versailles-i békeszerződésben (1919. június 28.) Németország minden gyarmatát elveszítette, amelyről a 118. cikk így rendelkezett: „Németország lemond a jelen Szerződés által megállapított európai határain kívül fekvő területekre vonatkozó vagy azokkal kapcsolatos mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt vagy szövetségeseit megillették, továbbá mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt bármely címen a Szövetséges és Társult Hatalmakkal szemben megillették. [...]

119. cikk. Németország a Szövetséges és Társult Főhatalmak javára lemond tengerentúli birtokaira vonatkozó minden jogáról és igényéről.”⁹⁹ A volt német gyarmatok nagyrészt népszövetségi mandátumok lettek. Kamerun és Togo mandátumát Anglia és Franciaország felosztotta egymás között. Német Délnyugat-Afrika a Dél-Afrikai Unió mandátuma lett. Német Kelet-Afrika mandátumát Nagy-Britannia, kisebb részben Belgium és Portugália, Új-Guinea és Nauru mandátumát Ausztrália, Nyugat-Szamoa mandátumát Új-Zéland kapta meg. Az Egyenlítőtől északra fekvő csendes-óceáni szigetek (Mariana-, Karolina- és Marshall-szigetek) mandátumát, valamint Csiaucsout és a santungi német koncessziós területet mandatárius megbízatás nélkül Japán szerezte meg.¹⁰⁰

⁹⁹ HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. p. 65.

¹⁰⁰ Uo. p. 68-69.

A német gyarmatok valósága a vilmosi időkben

A német gyarmatok valósága – Nagy-Britanniával és Franciaországgal összevetve – jóval szerényebb képet mutatott. 1899-ben Nagy-Britannia 9,3 millió négyzetmérföldnyi területen 309 millió, Franciaország 3,7 millió négyzetmérföldön 56,4 millió, Németország pedig 1 millió négyzetmérföldön 14,7 millió lakos fölött rendelkezett. A német gyarmatpolitika a vilmosi időkben valójában retorikai erődemonstráció maradt. Stratégiaileg, gazdaságilag és népességpolitikailag semmi sem valósult meg az 1890-es évek elejének nagyhangú nyilatkozataiból. A német védnökségi területek nem lettek katonai támaszpontok, ahonnan tengeri összeköttetéseket ellenőrizhettek, a helyi lakosságot nem sorozták be a német hadseregbe, s nem kötöttek le említésre méltó német haderőt sem. 1913-ban az afrikai német területeken (Togo, Kamerun, Német Délnyugat-Afrika, Német Kelet-Afrika) összesen 22 405 fehér élt, a dél-kínai-tengeri területeken (Német Új-Guinea, Vilmos császár-föld és Bismarck-sziget, Kelet-Karolina, Nyugat-Karolina és Mariana-szigetek, Szamoa) mindössze 1984-en, a kínai Csiaocsouban pedig 4470-en. Családtaggokkal együtt tehát összesen 28 859-en, akik főleg német cégek kirendeltségein, illetve a közigazgatásban dolgoztak.¹⁰¹ E területek az első világháborúban néhány hét alatt, részben harc nélkül elestek.

1897 márciusában von Bieberstein külügyi államtitkár a Németország világpolitikai szerepéről folyó Reichstag-vitában kifejtette, hogy a német kereskedők, hajósok és kivándorlók „a világ nagy sakktábláján felállították a német állásokat abban a reményben, hogy megvédelmezzük és felhasználjuk őket... A javakban és vérben mutatkozó erőfelesleg, amelyet egy nagy, feltörekvő nemzet idegen országoknak lead, gazdaságilag és politikailag, anyagilag és eszmeileg nagyon drága tőkét jelent. E tőkét az anyaország számára megőrizni, ápolni és hasznosítani elsőszámú kötelességünk, s e kötelességek körére a „világpolitika” szót használom; ebben az értelemben akarunk és kell világpolitikát folytatni.”¹⁰²

A német gyarmati korszak mérlege

Visszapillantva a korai gyarmati vita érveléseire, megállapítható, hogy a gyarmati expanzióhoz fűzött különböző „válságterápiás” elképzelések nem teljesültek. Már az 1890-es évek elején megvalósulatlan maradt a remény, hogy a nagy lakossági nyomást irányított tömeges kivándorlás kezelésével saját gyarmataikra irányítsák. Majdnem az összes „védterület” éghajlati viszonyai is alkalmatlanok voltak „tömeges települések” létrehozására. Azon kívül a kivándorlás jelentős induló tőkét is igényelt. Ezért a „védterületek” sohasem jelentettek különösebb vonzerőt a kivándorolni szándékozó németek számára. Még a 19. század legjelentősebb kivándorlási hullámában – 1880–1893 között – a németek több mint 90%-a (közel 1,8 millió ember) továbbra is az Egyesült Államokba tartott. Vele szemben 1914-ig a gyarmatokra csak közel 24 000 fő távozott. 1893-ban pedig lezárult a nagy, tengerentúli, tömeges kivándorlás utolsó hulláma, s helyette Németország a 20. század elején bevándorló ország lett.

A gyarmati expanzió nemzeti és társadalmi integrációs hatásait tekintve sem váltotta be a reményeket; a gyarmati mozgalom sohasem érte el a nagy nemzeti

¹⁰¹ Uo. p. 354.

¹⁰² Uo. p. 355.

tömegmozgalom mértékét. Az átmeneti gyarmati lelkesedés helyébe csalódottság és érdektelenség lépett. A gyarmati egyesületek taglétszáma sem mutatott nagy nemzeti vonzalmat a gyarmatok iránt. A Német Gyarmati Társaságban is lassan növekedett a taglétszám; ideiglenes stagnálás vagy visszaesés, s magas fluktuáció jellemezte. Kb. 42 ezres tagságával (1914) messze elmaradt a több mint egy millió főt számláló Flottaegylet mögött.

A „forradalmi gyúanyagot” sem sikerült a gyarmatokra irányítani. A „szociális kérdés exportjára” még csak kezdeményezés sem történt. Az ipari fejlődés felszívta a felesleges munkásságot, ráadásul maga a szociáldemokrácia revizionista nézeteivel is a polgári társadalomba való beilleszkedést hirdette.

A gyarmatokkal folytatandó kereskedelem iránti nagy elvárások helyett a német gyarmati gazdaság mérlege is sovány volt. A német gyarmati politika csak minimális hatással volt a birodalom külkereskedelmére. A német gyarmati export az összes külkereskedelmi volumen mindössze 0,6%-át (51,9 millió márka) kötötte le, amely 3 millió km²-re és 12 millió lakoshoz irányult. A gyarmati területekről beérkező import sem volt kedvezőbb: csak 0,5% (49,8 millió márka) érkezett a német kolóniákról. Német Délnyugat-Afrika ólom- és gyémántbányászatától eltekintve a német gyarmatok termékei között nem volt olyan cikk, amely a világpiacon erősítette volna Németország pozícióit. A gyarmatok sohasem jelentették a német gazdaság hosszú távú konjunkturális támasztékát.

Mindez érvényes volt a német tőkeexportra is. Az első világháború előtti tőkekihelyezések kb. 24 milliárd márkát tettek ki; ebből a gyarmatok mindössze kb. 500 millióval (2%) részesedtek. A tőkekihelyezők inkább nyomásra, mintsem önként ruháztak be a „védterületekre”. Egyedül Kína volt bizonyos fokig kivétel: 1904-ben a németek ott kb. 350 millió márkát fektettek be.

A német gyarmati közigazgatás is rendkívüli költségeket emésztett fel, amelyeket részben hitelből fedeztek. Ehhez járultak pl. a felkelések leverésének magas költségei: Német Délnyugat-Afrikában 585 millió márka, Német Kelet-Afrikában és Kínában pedig 240 millió márka. Ha ezt az eredményt összevetjük a birodalom adókból és vámokból innét származó bevételeivel, akkor egyértelmű, hogy a német gyarmatok veszteséges nemzeti üzletnek tekinthetők; a birodalom 1884–1914 között ugyanis 646 millió márkával járult hozzá a gyarmatok fenntartásához. A teljes gyarmatgazdasági mérleg készítésébe azonban a magánszféra gazdasági eredményei is beszámítandók: tagadhatatlan, hogy viszonylag kisszámú gyarmati vállalkozás és pénzügyi befektető jelentős nyereséget húzott a gyarmatokból. Közéjük tartoztak a nagy hajózási társaságok, nagykereskedelmi cégek, ültetvénytulajdonosok és gyarmati spekulánsok.

Külpolitikailag a német gyarmatpolitika – főleg a nagyobb gyarmatbirodalom iránti törekvésében – többször politikai vitákat váltott ki. Ezeket azonban a diplomáciai szokásoknak megfelelően – a gyarmati népek rovására – állandóan megoldották. A gyarmati kérdés – a kényes marokkói válságot leszámítva – az első világháború előtt kevésbé élezte a nagyhatalmak ellentéteit. Miután a nagyhatalmak pontosan kijelölték tengerentúli befolyási körzeteiket, s Németország gyarmati szerzeményei fokozatosan zsugorodtak, európai gazdasági befolyásának tervei (Közép-Európa) sokkal érzékenyebb politikai gyúanyagot gerjesztettek, mint a gyarmatok.

A rövid életű német gyarmati korszak „tartalmi” jellemzője kétségtelenül az időbeni „megkésettség” és a németek, mint gyarmati hatalom tapasztalatlansága maradt. Nekik nem volt „Indiájuk”, amely tapasztalatokat nyújtott volna az alávett népek kezelésében. A megkésett birodalomalapítás nyomán egyfajta nemzeti kötelezettségként

jelentkezett az „utolérés”, sőt a „jobban csinálni” kényszere – főleg a az egyidejűleg csodált és szidott angol példával szemben. S mindez vitathatatlanul egyfajta „hektikához” vezetett, amelynek árnyoldalai főleg a kezdeti években merev bennszülötti politikában mutatkoztak meg. A „perfekcionizmus” iránti vonzalom többek között a túlbürokratizálódásban is jelentkezett, amelyet majd később közigazgatási reform enyhített.